

06/25

FRYSLÂN ONDERNEEMT!

EEN ONDERZOEK NAAR DE STRUCTUUR EN DYNAMIEK
VAN DE FRIESE ECONOMIE

CIJFERS / MENSEN / INZICHT

// FRYSLÂN ONDERNEEMT!

Een onderzoek naar de structuur en dynamiek van de Friese economie

Auteurs:

Prof. dr. Ir. Henk Kievit

Sanne van der Hoef (BBA)

Drs. Noen Lambers-Jukema

Christelijke Hogeschool Ede, Lectoraat Dienstbaar Organiseren

Ede, juni 2025

// INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	3
1. Inleiding	5
1.1. Aanleiding en doelstelling	5
1.2. Aanpak	5
2. Banen totaal	6
2.1. Banen totaal	6
2.2. Banen per regio	6
2.3. Banen per gemeente	7
3. Banen per sector	9
3.1. Werkgelegenheidsstructuur	9
3.2. Ontwikkeling 2013-2023	10
3.3. Ontwikkeling 2018-2023	12
4. Type baan	14
4.1. Ontwikkeling 2013-2023	15
4.2. Ontwikkeling 2018-2023	15
5. Specialisaties	17
5.1. Specialisaties Fryslân	17
5.1.1. Landbouw	18
5.1.2. Industrie	19
6. Specialisaties per regio	21
6.1. Noordoost-Fryslân	21
6.2. Noordwest-Fryslân	23
6.3. Leeuwarden	25
6.4. Zuidoost-Fryslân	27
6.5. Zuidwest-Fryslân	29
6.6. Waddeneilanden	30
7. Vestigingen totaal	33
7.1. Vestigingen totaal	33
7.2. Vestigingen per regio	34
7.3. Vestigingen per gemeente	35

8. Vestigingen per sector	37
8.1. Vestigingenstructuur	37
8.2. Ontwikkeling 2013-2023	39
8.3. Ontwikkeling 2018-2023	43
9. Grootteklasse	44
10. Economische speerpunten	46
10.1. Banen	47
10.2. Vestigingen	48
10.3. Specialisaties van de speerpunten	49
11. Conclusies en aanbevelingen	51
11.1. Conclusies	51
11.1.1. Samenstelling en ontwikkeling werkgelegenheid	51
11.1.2. Specialisaties in Fryslân	52
11.1.3. Bedrijvendynamiek en -structuur	53
11.2. Aanbevelingen	54
Literatuur	57
Bijlage 1 Indeling regio's Fryslân	64
Bijlage 2 Afbakening sectoren	65

// 1. INLEIDING

1.1 Aanleiding en doelstelling

Schoon, gezond en gelukkig – dát is waar brede welvaart in Fryslân voor staat. Binnen de Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta werken Friese ondernemers, onderwijsinstellingen en overheden samen om brede welvaart te versterken en in 2030 Europese koploper te worden in de circulaire economie. Deze ambitie rust op een brede economie met een sterke aanwezigheid van vele midden- en kleinbedrijven. Talloze ideeën vinden in de provincie vruchtbare bodem, gedreven door een diepgewortelde verbondenheid met het landschap, een sterke kennisinfrastructuur en een krachtig organiserend vermogen. Met dit stevige fundament bouwt Fryslân aan een toekomstbestendige economie waarin brede welvaart centraal staat (Stichting Innovatiepact Fryslân, 2024).

Om de dynamiek van de Friese economie goed te begrijpen, is inzicht nodig in de samenstelling van de bedrijvigheid en de veranderingen daarin. De Blue Delta Monitor, uitgebracht in 2023 en 2024, bracht waardevolle ontwikkelingen in kaart op het gebied van brede welvaart, economische indicatoren en randvoorwaarden. Dit rapport verdiept zich verder in de structuur en dynamiek van de Friese economie met als doel:

1. inzicht te geven in de ontwikkeling van de regionale economie;
2. bij te dragen aan de externe uitstraling, door te laten zien in welke sectoren Fryslân gespecialiseerd is.

De bedrijvenstructuur en de patronen van verandering vormen de basis voor de innovatieprocessen die binnen bedrijven plaatsvinden (De Haas et al., 2018). Dit onderzoek brengt de bedrijvigheid in Fryslân in kaart als eerste stap in het monitoren van de Friese innovatiekracht en het duiden van het belang van innovatie in de provincie.

1.2 Aanpak

In dit rapport komen drie thema's achtereenvolgens aan bod:

1. De samenstelling en ontwikkeling van de werkgelegenheid in Fryslân, met inzicht in de totale werkgelegenheid, de sectorstructuur en de verhouding per type baan (groot of klein).
2. Specialisaties in Fryslân, met aandacht voor sectoren waarin de provincie sterk vertegenwoordigd is en de regionale verschillen in specialisaties.
3. De bedrijvendynamiek en structuur van bedrijven, met gegevens over het aantal vestigingen, de vestigingenstructuur en de bedrijfsgrootte.

De benodigde gegevens zijn afkomstig uit het Provinciaal Werkgelegenheidsregister (PWR) van de Provincie Fryslân. Voor landelijke vergelijking is gebruikgemaakt van data van Stichting LISA. Om de ontwikkeling van de regionale economie in kaart te brengen, worden vergelijkingscijfers over de afgelopen tien jaar (2013-2023) meegenomen. De tussentijdse resultaten van het onderzoek zijn op 18 februari 2025 besproken met de opdrachtgevers namens Planbureau Fryslân om eventuele bijsturing van het onderzoek mogelijk te maken. Op 4 maart 2025 heeft een peer-review plaatsgevonden met onderzoekers van Planbureau Fryslân. Ten slotte heeft hoofdonderzoeker prof. dr. ir. Henk Kievit op 24 maart 2025 een presentatie over de rapportage gegeven tijdens het Strategisch Platform bij de Rabobank in Heerenveen.

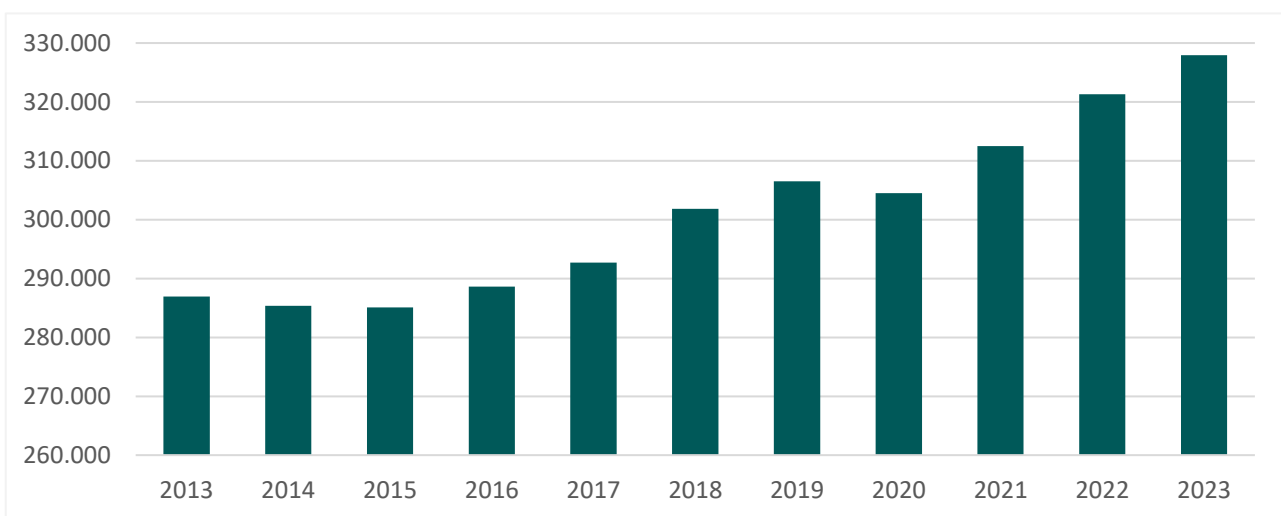

// 2. BANEN TOTAAL

2.1 Banen totaal

In 2023 telde de provincie Fryslân 327.960 banen. Tussen 2013 en 2023 is de werkgelegenheid in Fryslân toegenomen met 40.995 banen, een stijging van 14,3%. Landelijk groeide het aantal banen met 16,3% nog wat sterker dan in Fryslân. Vanaf 2015 nam de werkgelegenheid in Fryslân jaarlijks toe, met uitzondering van 2020. In dat jaar werd de werkgelegenheidsgroei geremd door de COVID-maatregelen, wat een lichte daling van 0,6% veroorzaakte. Deze daling was van korte duur: in 2021 groeide de werkgelegenheid met ruim 7.900 banen. Ook in 2022 en 2023 zette de sterke groei door, waardoor het herstel krachtiger was dan de daling tijdens de pandemie. Het jaar 2018 kende de grootste toename in het afgelopen decennium, met een groei van 9.160 banen.

Figuur 1 Ontwikkeling aantal banen provincie Fryslân 2013-2023

Bron: PWR Fryslân 2023

2.2 Banen per regio

Binnen de provincie Fryslân zijn zes regio's te onderscheiden. In Bijlage 1 is een overzicht opgenomen van de regio-indeling die gehanteerd is in dit rapport. Zuidoost-Fryslân is met ruim 100.600 banen de grootste regio, goed voor 30,7% van de totale werkgelegenheid in de provincie. Leeuwarden volgt met meer dan 83.300 banen, gevolgd door de regio's Zuidwest-Fryslân en Noordoost-Fryslân met respectievelijk 68.170 en 44.360 banen. De Waddeneilanden maken het beeld compleet met een bijdrage van ruim 7.000 banen aan de totale werkgelegenheid in Fryslân.

Tabel 1 Ontwikkeling aantal banen per regio, provincie Fryslân 2013-2023

	Banen 2013	Banen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023
Noordoost-Fryslân	39.995	44.360	4.365	10,9%
Noordwest-Fryslân	22.170	24.385	2.215	10,0%
Leeuwarden	72.485	83.320	10.835	14,9%
Zuidoost-Fryslân	85.040	100.665	15.625	18,4%
Zuidwest-Fryslân	61.685	68.170	6.485	10,5%
Waddeneilanden	5.585	7.055	1.470	26,3%
Provincie Fryslân	286.965	327.960	40.995	14,3%

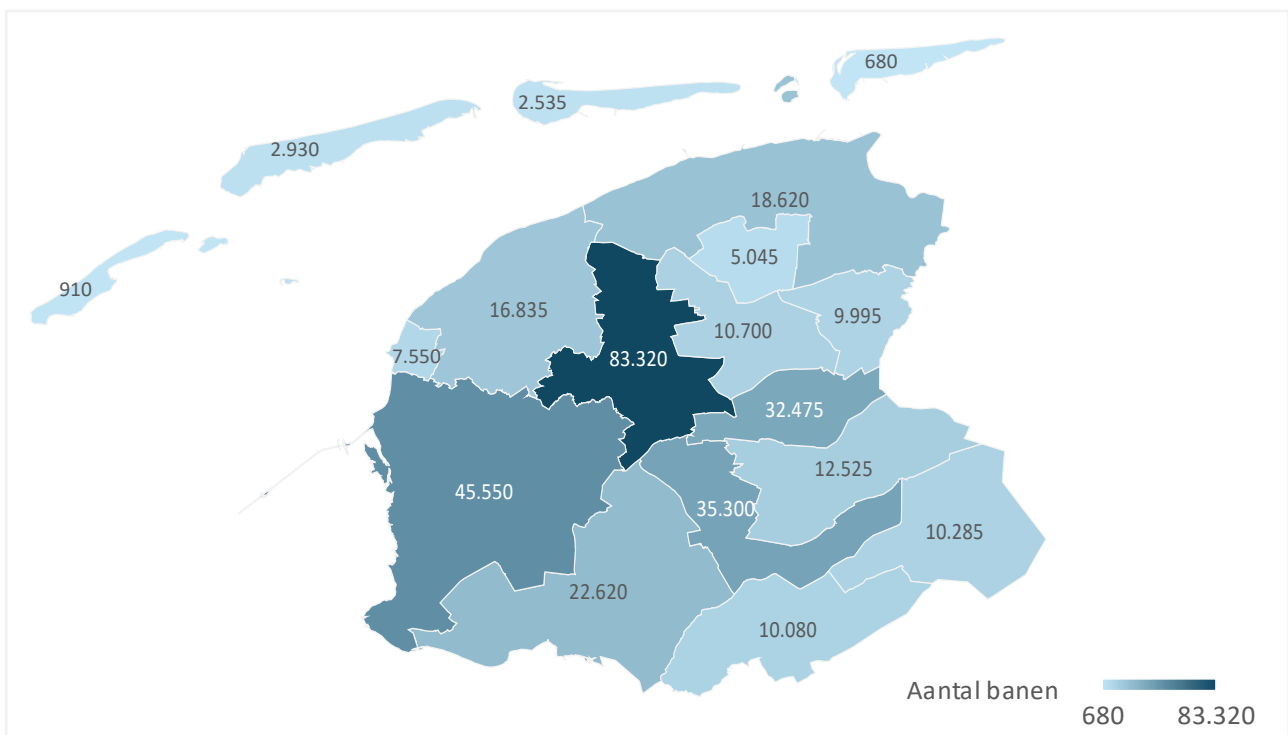
Bron: PWR Fryslân 2023

In het afgelopen decennium kende Zuidoost-Fryslân met een groei van 15.625 banen (+18,4%) de grootste absolute werkgelegenheidsgroei van de provincie. Hierna volgt Leeuwarden met een toename van 10.835 banen (+14,9%). Samen zorgen deze twee regio's voor twee derde van de totale werkgelegenheidsgroei in Fryslân. In Zuidwest-Fryslân (+6.485 banen), Noordoost-Fryslân (+4.365 banen) en Noordwest-Fryslân (+2.215 banen) was de groei gematigder, zowel in absolute aantallen als relatief gezien. De relatieve groei was het sterkst op de Waddeneilanden met 26,3%. Deze groei is goed voor 1.470 banen.

2.3 Banen per gemeente

Met 83.320 banen is Leeuwarden de grootste gemeente van Fryslân wat betreft werkgelegenheid en goed voor een kwart van alle banen in de provincie. Súdwest-Fryslân, Heerenveen en Smallerland volgen met respectievelijk 45.550, 35.300 en 32.475 banen. Ook De Fryske Marren (22.620 banen), Noardeast-Fryslân (18.620 banen), Waadhoeke (16.835 banen) en Opsterland (12.525 banen) spelen een belangrijke rol in de provinciale werkgelegenheid. Hoewel de vier Friese Waddeneilanden Vlieland (910 banen), Terschelling (2.930 banen), Ameland (2.535 banen) en Schiermonnikoog (680 banen) qua werkgelegenheid tot de kleinste gemeenten behoren, zijn ze ondanks hun beperkte omvang van groot belang voor het toerisme en de recreatie in de provincie.

Figuur 2 Verdeling aantal banen per gemeente provincie Fryslân 2023

Bron: PWR Fryslân 2023

Tussen 2013 en 2023 is de werkgelegenheid in alle Friese gemeenten toegenomen. Relatief gezien kenden de gemeenten op de Waddeneilanden de grootste werkgelegenheidstoename. De absolute groei van het aantal banen was het grootst in de gemeente Leeuwarden, met een toename van 10.835 banen, gevolgd door Heerenveen met 6.475 banen. Ook Smallerland (+4.350 banen) en Súdwest-Fryslân (+4.105 banen) lieten een aanzienlijke toename van de werkgelegenheid zien. Hoewel Súdwest-Fryslân qua aantal banen de op een na grootste gemeente van Fryslân is, lag de groei met 9,9% onder de gemiddelde Friese groei van 14,3%. Ook in de gemeenten Waadhoeke (5,7%) en Dantumadiel (1,5%) bleef de groei van het aantal banen achter bij het provinciale gemiddelde.

Tabel 2 Ontwikkeling aantal banen per gemeente provincie Fryslân 2013-2023

Gemeente	Banen 2013	Banen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023
Achtkarspelen	8.990	9.995	1.005	11,2%
Ameland	1.995	2.535	540	27,1%
Dantumadiel	4.970	5.045	75	1,5%
De Fryske Marren	20.240	22.620	2.380	11,8%
Harlingen	6.245	7.550	1.305	20,9%
Heerenveen	28.825	35.300	6.475	22,5%
Leeuwarden	72.485	83.320	10.835	14,9%
Noardeast-Fryslân	16.460	18.620	2.160	13,1%
Ooststellingwerf	8.820	10.285	1.465	16,6%
Opsterland	10.485	12.525	2.040	19,5%
Schiermonnikoog	520	680	160	30,8%
Smallingerland	28.125	32.475	4.350	15,5%
Súdwest-Fryslân	41.445	45.550	4.105	9,9%
Terschelling	2.360	2.930	570	24,2%
Tytsjerksteradiel	9.575	10.700	1.125	11,7%
Vlieland	710	910	200	28,2%
Waadhoeke	15.925	16.835	910	5,7%
Weststellingwerf	8.785	10.080	1.295	14,7%
Provincie Fryslân	286.965	327.960	40.995	14,3%
Nederland	8.261.090	9.605.670	1.344.580	16,3%

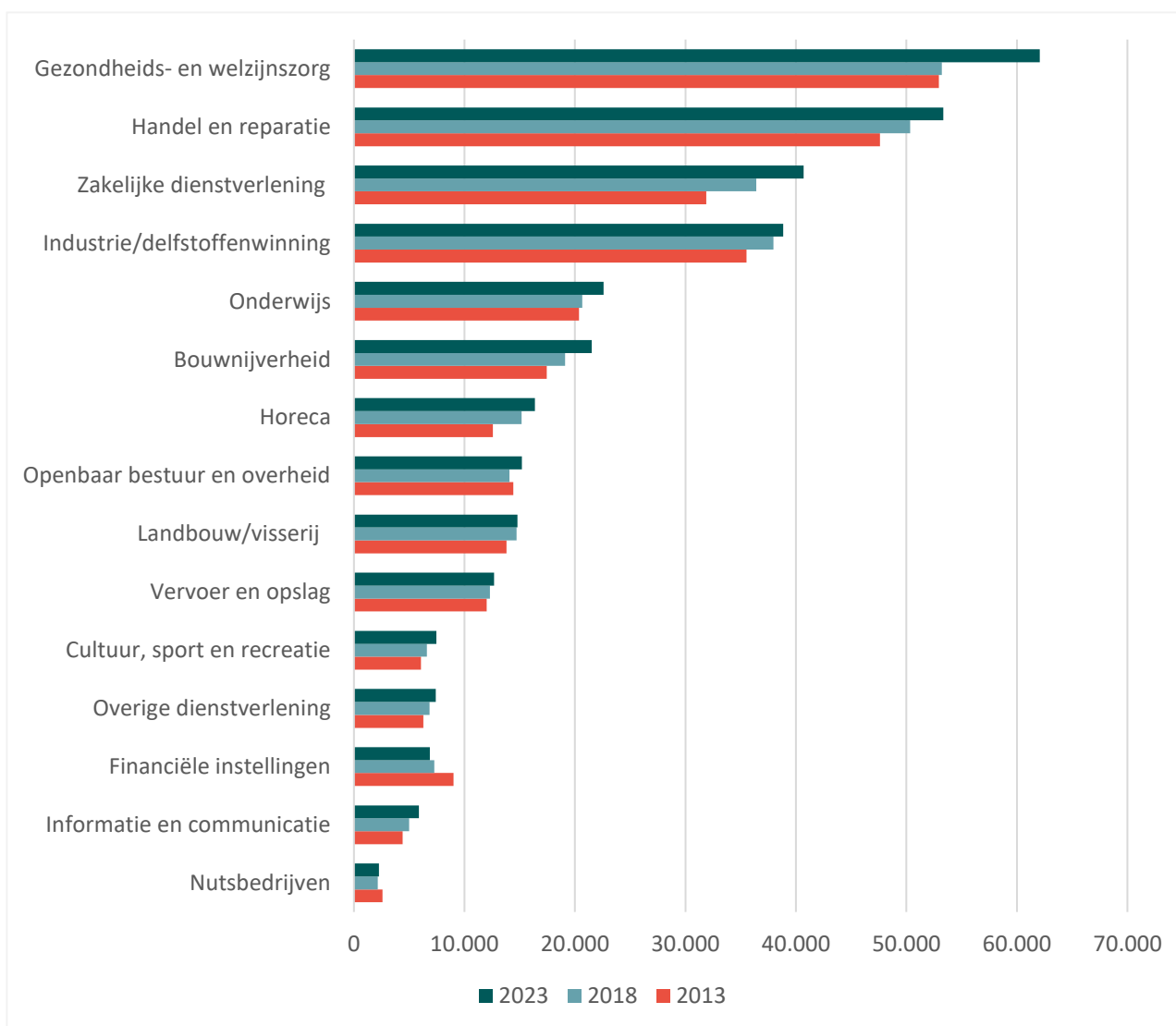
Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

// 3. BANEN PER SECTOR

3.1 Werkgelegenheidsstructuur

In de provincie Fryslân¹ is de gezondheids- en welzijnszorg de grootste sector voor de werkgelegenheid met meer dan 62.000 banen en een aandeel van 18,9% in de totale werkgelegenheid. Deze sector omvat onder andere ziekenhuizen, tandartspraktijken, verpleeghuizen, praktijken van fysiotherapeuten en thuiszorg. De gezondheids- en welzijnszorg is samen met de handel en reparatie (53.340 banen), zakelijke dienstverlening (40.695 banen) en industrie en delfstoffenwinning (38.855 banen) goed voor meer dan de helft van de totale werkgelegenheid in Fryslân. Op enige afstand volgen het onderwijs en de bouwsector, met respectievelijk 22.580 en 21.510 banen, als belangrijke werkgevers. Daarentegen hebben de financiële sector (2,1%), de informatie- en communicatiesector (1,8%) en de nutsbedrijven (0,7%) het kleinste aandeel in de totale werkgelegenheid van Fryslân.

Figuur 3 Aantal banen per sector provincie Fryslân 2013, 2018 en 2023

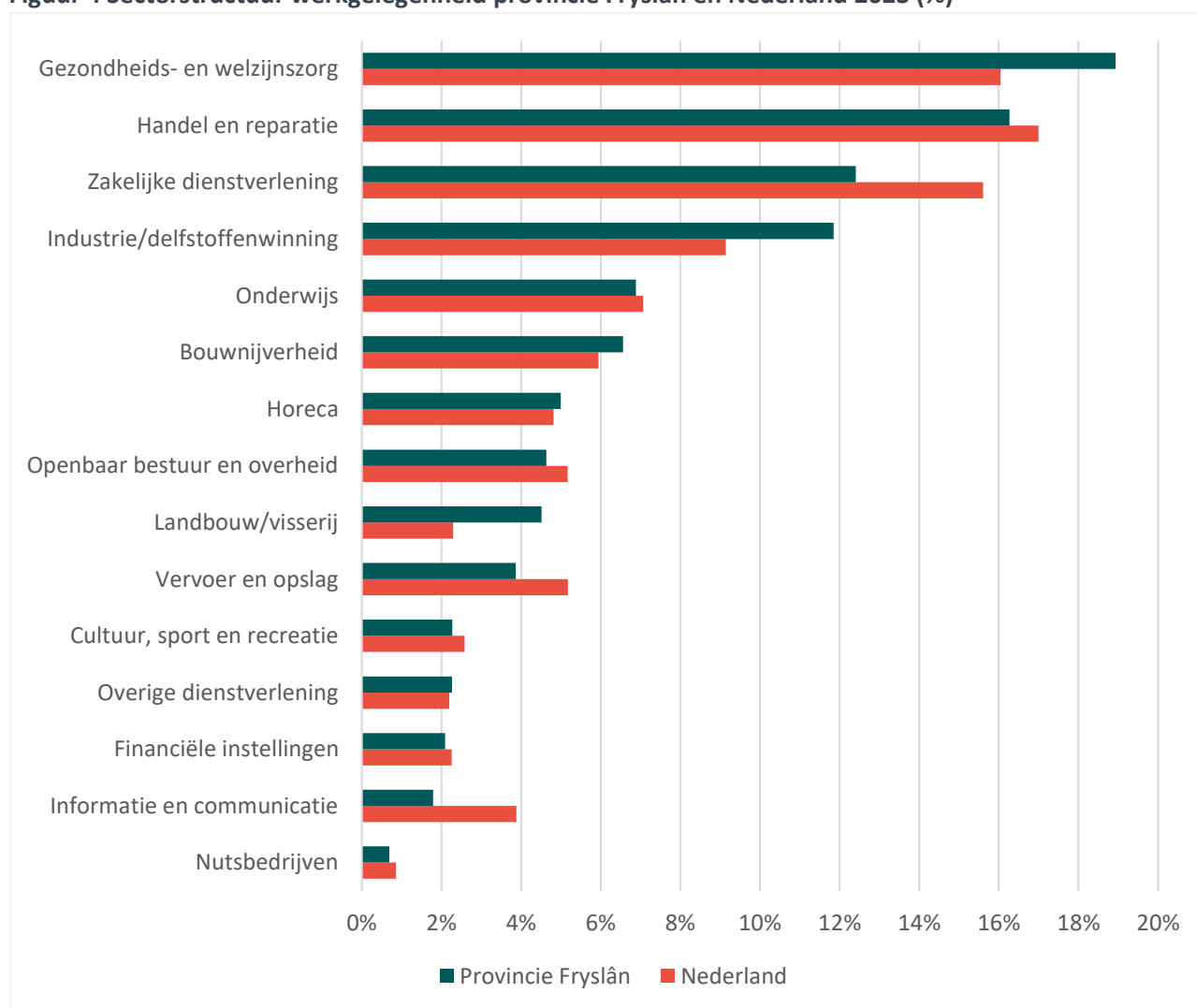
Bron: PWR Fryslân 2023

¹ In de bijlage bij dit rapport is een aanvullend overzicht opgenomen van de cijfers per gemeente in de provincie Fryslân

Zowel in Fryslân als in Nederland zijn de gezondheids- en welzijnszorg, handel en zakelijke dienstverlening de grootste sectoren voor de werkgelegenheid. In vergelijking met het landelijke gemiddelde zijn de gezondheidszorg, industrie en landbouwsector relatief groot in Fryslân. Het aandeel van de landbouw in de totale werkgelegenheid in Fryslân (4,5%) is zelfs bijna twee keer zo groot als in Nederland (2,3%). Dit onderstreept het onderscheidende karakter van Fryslân, waar de landbouw een belangrijke pijler vormt van de regionale economie.

Daarentegen is het aandeel van de zakelijke dienstverlening, handel, informatie en communicatie, en vervoer en opslag relatief groter in Nederland dan in Fryslân. Zo is het aandeel van de informatie- en communicatiesector in de totale werkgelegenheid landelijk (3,9%) meer dan twee keer zo groot als in Fryslân (1,8%). Deze sector speelt vooral een grotere rol in regio's buiten Fryslân.

Figuur 4 Sectorstructuur werkgelegenheid provincie Fryslân en Nederland 2023 (%)

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

3.2 Ontwikkeling 2013-2023

Tussen 2013 en 2023 is de werkgelegenheid in de gezondheids- en welzijnszorg het sterkst gegroeid met een absolute toename van 9.130 banen, bijna een kwart van alle nieuwe banen in Fryslân. Daarna volgt de zakelijke dienstverlening met een toename van 8.810 banen. Hierdoor is het aandeel van de zakelijke dienstverlening in de totale economie nu groter dan dat van de industrie. In de sectoren handel en reparatie en bouwnijverheid nam de werkgelegenheid respectievelijk toe met 5.745 en 4.070 banen.

Opmerkelijk is de hoge banengroei in de horeca, waar het aantal banen toenam met 3.800. In de industrie nam het aantal banen toe met 3.330, terwijl de industrie, in tegenstelling tot de horeca, een twee keer zo groot aandeel heeft in de totale werkgelegenheid van Fryslân. De relatieve banengroei in de horeca lag met 30,2% dan ook ruim boven het provinciaal gemiddelde van 14,3%. Relatief gezien nam de werkgelegenheid binnen de informatie- en communicatiesector met een groei van 33,4% het sterkst toe.

De groei van de werkgelegenheid in de sectoren landbouw (+7,1%), vervoer en opslag (+5,5%) en openbaar bestuur (+5,4%) bleef in deze periode achter op de gemiddelde groei in Fryslân. Ook zijn er sectoren waar de werkgelegenheid is afgenomen. In de financiële sector daalde het aantal banen in het afgelopen decennium met ruim 2.100, bijna een kwart van de sector. Ook bij de nutsbedrijven was sprake van een afname van de werkgelegenheid, met een daling van 315 banen (-12,2%).

Tabel 3 Ontwikkeling aantal banen per sector provincie Fryslân 2013-2023

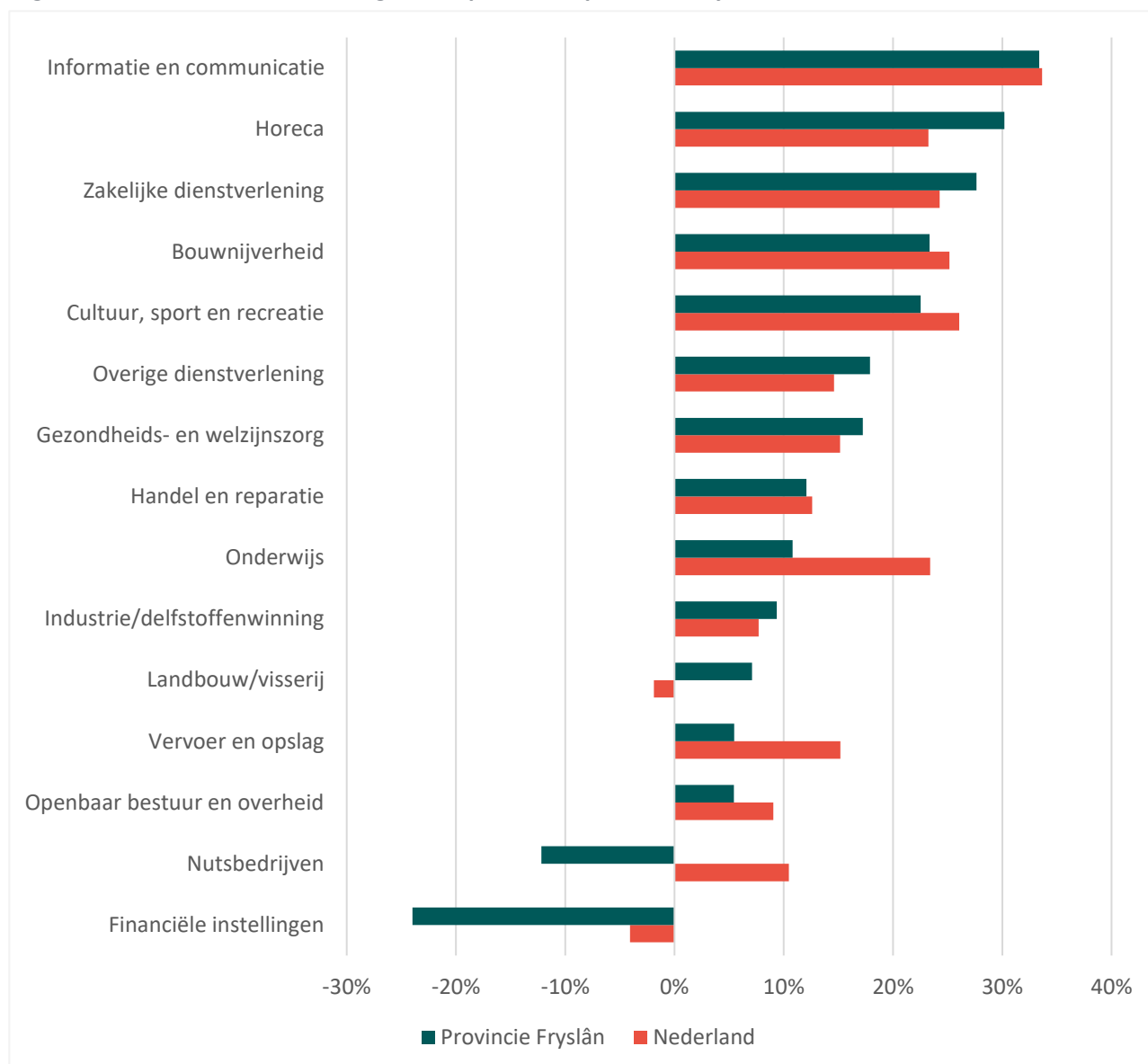
Sector	Banen 2013	Banen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023	Aandeel sector 2023
Landbouw/visserij	13.810	14.790	980	7,1%	4,5%
Industrie/delfstoffenwinning	35.525	38.855	3.330	9,4%	11,8%
Nutsbedrijven	2.585	2.270	-315	-12,2%	0,7%
Bouwnijverheid	17.440	21.510	4.070	23,3%	6,6%
Handel en reparatie	47.595	53.340	5.745	12,1%	16,3%
Vervoer en opslag	12.015	12.670	655	5,5%	3,9%
Horeca	12.580	16.380	3.800	30,2%	5,0%
Informatie en communicatie	4.405	5.875	1.470	33,4%	1,8%
Financiële instellingen	9.025	6.860	-2.165	-24,0%	2,1%
Zakelijke dienstverlening	31.885	40.695	8.810	27,6%	12,4%
Openbaar bestuur en overheid	14.410	15.195	785	5,4%	4,6%
Onderwijs	20.375	22.580	2.205	10,8%	6,9%
Gezondheids- en welzijnszorg	52.950	62.080	9.130	17,2%	18,9%
Cultuur, sport en recreatie	6.080	7.450	1.370	22,5%	2,3%
Overige dienstverlening	6.290	7.415	1.125	17,9%	2,3%
Totaal sectoren	286.965	327.960	40.995	14,3%	100%

Bron: PWR Fryslân 2023

In vergelijking met de landelijke ontwikkeling is het aantal banen in de horeca, zakelijke dienstverlening, overige dienstverlening, gezondheids- en welzijnszorg, industrie en landbouw in Fryslân relatief sterker gegroeid. Zo steeg het aantal banen in de Friese landbouwsector met 7%, terwijl landelijk een afname van 1,9% werd geregistreerd. Zowel in Fryslân als in Nederland is de informatie- en communicatiesector relatief het sterkst gegroeid het afgelopen decennium.

Aan de andere kant ontwikkelde het aantal banen in de bouw, recreatie, onderwijs, vervoer, openbaar bestuur en nutsbedrijven zich landelijk sterker. In Fryslân kende de nutsbedrijvensector zelfs een daling van 12,2%, terwijl deze landelijk met 10,5% steeg. Net als in Fryslân nam ook landelijk het aantal banen in de financiële sector af, hoewel de afname in Fryslân (24%) relatief sterker is dan in Nederland (4%). Opvallend is de sterke stijging van het aantal banen in het onderwijs en de vervoerssector in Nederland ten opzichte van Fryslân.

Figuur 5 Procentuele ontwikkeling banen per sector provincie Fryslân en Nederland 2013-2023

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

3.3 Ontwikkeling 2018-2023

De gezondheidszorg heeft de afgelopen vijf jaar aanzienlijk bijgedragen aan de groei van het aantal nieuwe banen in de provincie. Veel sectoren ondervonden banenverlies door de coronacrisis, maar dit verlies is de afgelopen jaren grotendeels hersteld. Zo kende de horeca een opmerkelijke groei van 10% in 2021-2022, waarmee het eerdere banenverlies werd gecompenseerd. In de gezondheidszorg en de informatie- en communicatiesector was daarentegen geen sprake van banenverlies door de pandemie. Deze sectoren groeiden in 2019-2020 respectievelijk met 2% en 2,4%, en deze groei zette zich in de jaren daarna voort. Dit geldt ook voor het openbaar bestuur en het onderwijs. In de industrie en delfstoffenwinning was de groei na de coronamaatregelen echter beperkter, met slechts een toename van 40 banen (+0,1%) in 2022-2023. In de financiële sector domineert het banenverlies, al blijkt uit Tabel 4 dat deze trend zich al vóór de coronaperiode voordeed.

Tabel 4 Ontwikkeling aantal banen per sector provincie Fryslân 2018-2023

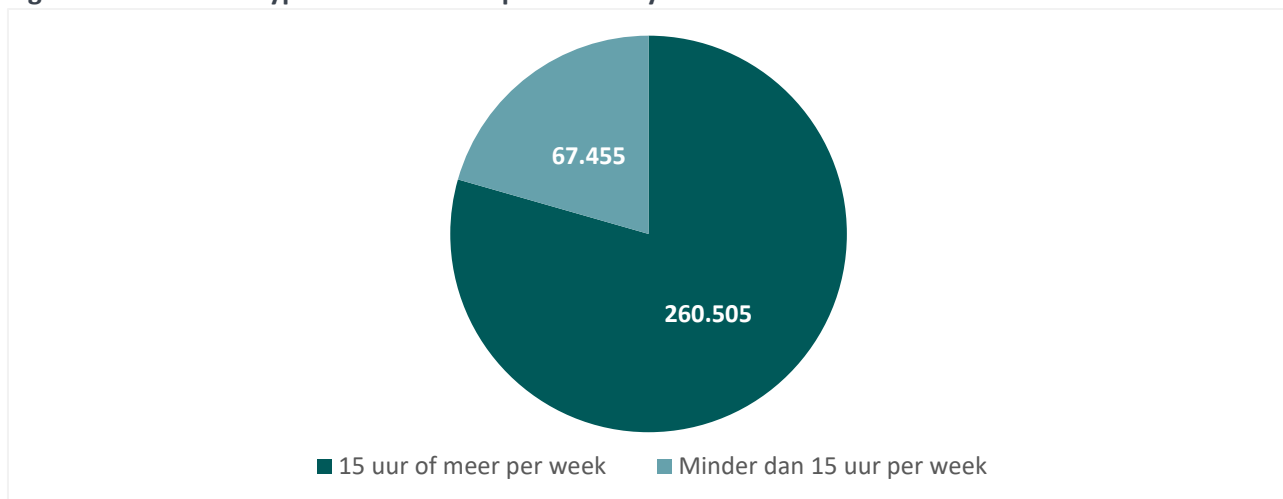
Sector	'18-'19	'19-'20	'20-'21	'21-'22	'22-'23	'18-'23 absoluut
Landbouw/visserij	-0,4%	1,0%	1,6%	-0,2%	-1,4%	90
Industrie/delfstoffenwinning	3,5%	-3,0%	0,9%	0,9%	0,1%	890
Nutsbedrijven	-1,6%	-4,2%	1,5%	4,6%	5,1%	110
Bouwnijverheid	2,9%	-0,5%	3,6%	4,6%	1,5%	2.410
Handel en reparatie	-0,1%	-0,9%	2,8%	2,2%	1,8%	3.000
Vervoer en opslag	0,5%	-3,5%	2,8%	1,3%	2,1%	380
Horeca	1,4%	-6,1%	0,0%	10,1%	3,0%	1.200
Informatie en communicatie	2,5%	2,0%	4,0%	4,0%	3,8%	880
Financiële instellingen	-3,0%	-0,6%	0,9%	-2,2%	-0,9%	-420
Zakelijke dienstverlening	1,6%	-1,2%	2,6%	4,0%	4,3%	4.280
Openbaar bestuur en overheid	2,4%	0,6%	0,4%	1,2%	2,9%	1.110
Onderwijs	-0,7%	0,5%	3,3%	3,8%	2,1%	1.930
Gezondheids- en welzijnszorg	3,7%	2,4%	4,7%	2,8%	2,2%	8.890
Cultuur, sport en recreatie	0,7%	-1,3%	1,4%	4,6%	6,8%	840
Overige dienstverlening	-0,8%	-0,4%	3,3%	3,4%	2,6%	570
Totaal sectoren	1,5%	-0,6%	2,6%	2,8%	2,1%	26.115

Bron: PWR Fryslân 2023

// 4. TYPE BAAN

Het Provinciaal Werkgelegenheidsregister maakt onderscheid tussen grote banen van minimaal 15 uur per week en kleine banen van minder dan 15 uur per week. Het grootste deel van de getelde banen in Fryslân (79,4%) betreft grote banen. De kleine banen vormen met een aandeel van 20,6% een aanzienlijk kleiner deel van de totale werkgelegenheid in de provincie.

Figuur 6 Banen naar type dienstverband provincie Fryslân 2023

Bron: PWR Fryslân 2023

In de horeca bestaat bijna de helft van de banen (43,6%) uit kleine banen. Ook in de handel (34,3%) en recreatiesector (30,7%) is het aandeel kleine banen relatief groot. Deze sectoren trekken veel jongeren aan die hun bijbaan combineren met school (Provincie Fryslân, 2024a). Daarentegen zijn kleine banen in de financiële sector, nutsbedrijven, industrie, bouwsector en het openbaar bestuur minder gebruikelijk. Hier domineren de grote banen.

Tabel 5 Aandeel banen naar type baan en sector, provincie Fryslân 2023

Sector	Grote banen abs.	Grote banen aandeel	Kleine banen abs.	Kleine banen aandeel	Alle banen
Landbouw/visserij	12.725	86,0%	2.065	14,0%	14.790
Industrie/delfstoffenwinning	36.490	93,9%	2.365	6,1%	38.855
Nutsbedrijven	2.210	97,4%	60	2,6%	2.270
Bouwnijverheid	20.205	93,9%	1.305	6,1%	21.510
Handel en reparatie	35.035	65,7%	18.305	34,3%	53.340
Vervoer en opslag	10.740	84,8%	1.930	15,2%	12.670
Horeca	9.245	56,4%	7.135	43,6%	16.380
Informatie en communicatie	4.765	81,1%	1.110	18,9%	5.875
Financiële instellingen	6.690	97,5%	175	2,6%	6.860
Zakelijke dienstverlening	30.910	76,0%	9.785	24,0%	40.695
Openbaar bestuur en overheid	14.735	97,0%	455	3,0%	15.195
Onderwijs	17.755	78,6%	4.825	21,4%	22.580
Gezondheids- en welzijnszorg	48.375	77,9%	13.705	22,1%	62.080
Cultuur, sport en recreatie	5.160	69,3%	2.290	30,7%	7.450
Overige dienstverlening	5.465	73,7%	1.945	26,2%	7.415
Alle sectoren	260.505	79,4%	67.455	20,6%	327.960

Bron: PWR Fryslân 2023

4.1 Ontwikkeling 2013-2023

De toename van het aantal banen tussen 2013 en 2023 is vooral toe te schrijven aan grote banen. In deze periode kwamen er 34.270 grote banen bij, tegenover 6.725 kleine banen. In de meeste sectoren geldt dat de banengroei vooral bij de grote banen lag, met uitzondering van de landbouwsector. Hier waren het vooral kleine banen die groeiden: van de 980 extra banen waren er 590 kleine banen en 390 grote banen. Ook in sectoren zoals de handel (45%), het onderwijs (42%) en de horeca (36%) was een aanzienlijk deel van de groei te danken aan kleine banen. Opvallend is dat de gezondheids- en welzijnszorg de grootste toename in grote banen liet zien, met een groei van 9.835 grote banen, en tegelijkertijd de sterkste afname van kleine banen, met een verlies van 700 banen. In de vervoerssector was er eveneens een afname van kleine banen, met 535 banen minder in de periode 2013-2023.

Tabel 6 Ontwikkeling banen naar type baan en sector, provincie Fryslân 2023 t.o.v. 2013

Sector	Grote banen	Kleine banen	Alle banen
Landbouw/visserij	390	590	980
Industrie/delfstoffenwinning	2.730	600	3.330
Nutsbedrijven	-305	-10	-315
Bouwnijverheid	3.905	165	4.070
Handel en reparatie	3.165	2.580	5.745
Vervoer en opslag	1.190	-535	655
Horeca	2.440	1.360	3.800
Informatie en communicatie	1.180	290	1.470
Financiële instellingen	-2.120	-40	-2.165
Zakelijke dienstverlening	7.885	925	8.810
Openbaar bestuur en overheid	735	45	785
Onderwijs	1.270	930	2.205
Gezondheids- en welzijnszorg	9.835	-700	9.130
Cultuur, sport en recreatie	1.020	355	1.370
Overige dienstverlening	950	170	1.125
Alle sectoren	34.270	6.725	40.995

Bron: PWR Fryslân 2023

4.2 Ontwikkeling 2018-2023

In het eerste COVID-jaar (2019-2020) daalde het aantal grote banen met 3.420. Hoewel veel sectoren verlies van grote banen kenden, vond de grootste afname plaats in sectoren zoals de industrie (-1.560 banen), handel (-1.310 banen) en zakelijke dienstverlening (-510 banen). Dit geldt niet voor de gezondheidszorg, waar grote banen de afgelopen vijf jaar juist een constante groei lieten zien. Tegelijkertijd steeg het aantal kleine banen met 1.445 in 2019-2020, waarbij de handel een groot deel van deze groei voor zijn rekening nam met een toename van 855 banen. Daarentegen leidden de coronamaatregelen tot een verlies van veel kleine banen in de horeca; het aantal kleine banen in deze sector nam af met 785 banen.

In 2020-2021 en 2021-2022 herstelde de banengroei, vooral door een toename van grote banen met respectievelijk 7.785 en 7.315 banen. Het aantal kleine banen nam in 2020-2021 toe met 170 banen en in 2021-2022 met 1.515 banen. De beperkte groei van kleine banen in 2020-2021 is deels te verklaren door een daling van het aantal banen in sectoren zoals de horeca, industrie, bouw en vervoer. Tussen 2022 en 2023 lag de toename van grote banen (+3.880) en kleine banen (+2.775) dicht bij elkaar. Opmerkelijk is dat de toename van kleine banen in sectoren zoals de landbouw, industrie, handel, horeca en overige dienstverlening aanzienlijk groter was dan die van grote banen.

Tabel 7 Ontwikkeling grote banen naar sector provincie Fryslân 2018-2023

Sector	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023
Landbouw/visserij	-60	60	110	-65	-315
Industrie/delfstoffenwinning	1.310	-1.560	570	390	-90
Nutsbedrijven	-45	-80	35	90	105
Bouwnijverheid	555	-315	875	860	220
Handel en reparatie	-45	-1.310	865	1.355	310
Vervoer en opslag	355	-595	460	325	185
Horeca	15	-150	255	570	60
Informatie en communicatie	95	65	280	165	105
Financiële instellingen	-200	-85	105	-155	-60
Zakelijke dienstverlening	760	-510	1025	1.015	1.170
Openbaar bestuur en overheid	400	25	10	225	395
Onderwijs	-75	230	275	595	400
Gezondheids- en welzijnszorg	1.725	1.015	2.390	1.560	1.080
Cultuur, sport en recreatie	-10	-105	215	200	255
Overige dienstverlening	15	-100	310	185	60
Alle sectoren	4.790	-3.420	7.785	7.315	3.880

Bron: PWR Fryslân 2023

Tabel 8 Ontwikkeling kleine banen naar sector provincie Fryslân 2018-2023

Sector	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023
Landbouw/visserij	5	80	130	40	100
Industrie/delfstoffenwinning	0	395	-230	-30	130
Nutsbedrijven	10	-10	-10	10	5
Bouwnijverheid	-5	225	-175	80	90
Handel en reparatie	-5	855	550	-235	655
Vervoer en opslag	-295	160	-120	-175	75
Horeca	190	-785	-260	895	410
Informatie en communicatie	25	45	-70	55	110
Financiële instellingen	-20	50	-50	0	0
Zakelijke dienstverlening	-165	80	-85	480	510
Openbaar bestuur en overheid	-50	65	55	-50	35
Onderwijs	-65	-125	390	225	75
Gezondheids- en welzijnszorg	235	330	245	70	230
Cultuur, sport en recreatie	55	20	-115	95	225
Overige dienstverlening	-70	75	-90	55	125
Alle sectoren	-140	1.445	170	1.515	2.775

Bron: PWR Fryslân 2023

// 5. SPECIALISATIES

Naast de structuur van de bedrijvigheid wordt de mate van *specialisatie* gebruikt om de bedrijvigheid in een gebied te typeren. De mate van specialisatie wordt gemeten aan de hand van het *locatiequotiënt*, dat aangeeft in hoeverre een regio is gespecialiseerd in een sector. Het wordt berekend door het aandeel van een sector in de werkgelegenheid van een regio te delen door het aandeel van dezelfde sector in de nationale werkgelegenheid. Is het locatiequotiënt groter dan 100, dan is het gebied meer gespecialiseerd dan Nederland. Bij een locatiequotiënt groter dan 120 wordt gesproken van een regionale specialisatie (De Haas et al., 2018).

5.1 Specialisaties Fryslân

De provincie Fryslân blinkt uit in verschillende gespecialiseerde sectoren met een locatiequotiënt van 120 of meer. Vooral de landbouw is een sterke specialisatie, die sinds 2013 alleen maar sterker is geworden. Dit betekent dat de groei van deze sector in Fryslân groter is geweest dan landelijk. Daarnaast is de industrie een belangrijke regionale specialisatie van Fryslân. In de volgende twee paragrafen wordt de rol van deze sectoren in de Friese economie verder toegelicht.

De gezondheids- en welzijnszorg is een opkomende specialisatie in Fryslân, die met de sterke groei van het afgelopen decennium bijna een regionale specialisatie is geworden (LQ 118). Ook de bouw, horeca en overige dienstverlening zijn sterker vertegenwoordigd in Fryslân dan in Nederland, al zijn deze sectoren (nog) geen regionale specialisaties. Hoewel de handel en zakelijke dienstverlening belangrijke sectoren zijn voor de werkgelegenheid in Fryslân, zijn deze sectoren niet sterker vertegenwoordigd dan landelijk.

Tabel 9 Omvang en locatiequotiënt per sector provincie Fryslân 2013 en 2023

Sector	Banen 2013	Banen 2023	Groei 2013- 2023	LQ 2013	LQ 2023
Landbouw/visserij	13.810	14.790	980	177	197
Industrie/delfstoffenwinning	35.525	38.855	3.330	125	130
Nutsbedrijven	2.585	2.270	-315	100	81
Bouwnijverheid	17.440	21.510	4.070	110	110
Handel en reparatie	47.595	53.340	5.745	95	96
Vervoer en opslag	12.015	12.670	655	80	75
Horeca	12.580	16.380	3.800	97	104
Informatie en communicatie	4.405	5.875	1.470	45	46
Financiële instellingen	9.025	6.860	-2.165	115	93
Zakelijke dienstverlening	31.885	40.695	8.810	76	79
Openbaar bestuur en overheid	14.410	15.195	785	91	90
Onderwijs	20.375	22.580	2.205	107	97
Gezondheids- en welzijnszorg	52.950	62.080	9.130	114	118
Cultuur, sport en recreatie	6.080	7.450	1.370	89	88
Overige dienstverlening	6.290	7.415	1.125	98	103

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

De omgekeerde beweging van afnemende specialisatie treffen we aan in de financiële sector, nutsbedrijven en het onderwijs. Daarbij is in de financiële sector en nutsbedrijven zowel sprake van krimp als van een afnemende specialisatie. De mate van specialisatie van deze sectoren is tussen 2013 en 2023 duidelijk afgenomen.

In de financiële sector maakt automatisering veel handmatige werkzaamheden overbodig. Dit zorgt voor concentratie van werkzaamheden op de hoofdkantoren in de grote steden (Schramm, 2023). In het onderwijs was er landelijk een forse toename van het aantal banen, terwijl in Fryslân de groei beperkter bleef. Dit wordt deels veroorzaakt door de afname van het aantal leerlingen in de provincie, wat de vraag naar onderwijsprofessionals beïnvloedt (Schramm, 2023; Hoekstra, 2025).

5.1.1 Landbouw

De landbouwsector is met een locatiequotiënt van 197 de grootste specialisatie van Fryslân. Deze sector omvat de primaire en secundaire agrarische sector en is daarmee niet gelijk aan de gehele Agrofood-sector. De Agrofood-sector omvat de hele keten en gaat ook over de toeleverende en verwerkende industrie, groot- en detailhandel en kennisinstellingen (Huisink et al., 2024). De provincie Fryslân wordt ook wel gezien als de landbouwprovincie van Nederland. De landbouw is van grote betekenis voor de provincie en bevindt zich op een kwalitatief hoog niveau (Provincie Fryslân, 2024b).

Bijna twee derde van het grondgebruik in Fryslân is in gebruik voor landbouw. Vijf gewassen – grasland, mais, aardappelen, wintertarwe en bieten – bepalen samen 97% van het totale landbouwareaal. Grasland is met ruim 80% van het landbouwareaal ruimschoots het belangrijkste gewas in Fryslân, gevolgd door de akkerbouwgewassen die goed zijn voor circa 10% van het Friese landbouwareaal. Het belangrijkste gewas in de akkerbouw is de aardappel: 45% van het akkerbouwareaal bestaat uit aardappelen, waarvan 82% pootaardappelen betreft (Agricola, 2023).

De landbouwsector in Fryslân kan worden onderverdeeld in vijf bedrijfstypen: akkerbouw, tuinbouw, melkveehouderij, overige graasdierhouderij en intensieve veehouderij. De melkveehouderij en akkerbouw zijn de belangrijkste sectoren binnen de Friese landbouwsector. Samen zijn ze verantwoordelijk voor 87% van het agrarische grondgebruik en 87% van de toegevoegde waarde van de landbouw in Fryslân. De melkveehouderij heeft 77% van het land in gebruik en draagt voor 74% bij aan de toegevoegde waarde van de Friese landbouw. De akkerbouwsector gebruikt 10% van het agrarische grondgebied en is goed voor 12% van de toegevoegde waarde van de Friese landbouwsector (Agricola, 2023).

Tabel 10 Aantal bedrijven, landbouwareaal en SVC per landbouwsector in provincie Fryslân (2021)³

Sector	Aantal bedrijven			Landbouwareaal			SVC ²		
	#	%	Index NL	ha. (x100)	%	Index NL	€ milj.	%	Index NL
Akkerbouw	447	11%	43	229	10%	35	42	12%	65
Tuinbouw vollegrond	50	1%	10	12	1%	9	12	3%	14
Melkveehouderij	2.388	58%	202	1.735	77%	168	259	74%	231
Overige graasdierhouderij	1.050	25%	116	216	10%	80	9	2%	87
Intensieve veehouderij	199	5%	38	48	2%	33	30	8%	38
Totaal	4.134	100%	100	2.242	100%	100	351	100%	100

Noot. Overgenomen uit “Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023,” door H. Agricola, 2023, Wageningen Environmental Research, No. 3270, p. 11 (<https://doi.org/10.18174/633296>).

² Standaard Verdien Capaciteit (SVC): de vergoeding (in euro per bedrijf) voor de inzet van arbeid en kapitaal die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar behaalt met de agrarische productie, los van wie de arbeid of het kapitaal levert (Wisman, 2021).

³ De gegevens in Tabel 10 zijn gebaseerd op de NSO-typering, die agrarische bedrijven categoriseert op basis van bedrijfsomvang en specialisatiegraad. Deze indeling wijkt af van de bredere SBI-indeling voor de landbouwsector. Hierdoor is het aantal bedrijven in deze tabel lager dan het totaal aantal bedrijven in de landbouwsector volgens de SBI-indeling.

De pootgoedteelt speelt een belangrijke rol als economische drager voor Noord-Nederland. Het klimaat, de ideale grondsoort pal achter de Friese kust, het vakmanschap en het commerciële instinct maken Nederland tot een grote speler in de wereldhandel in pootgoed. Nederland heeft een aandeel van ongeveer 65-70% in de wereldhandel van pootaardappelen (Jenniskens, 2005). Deze aardappelen worden via de haven van Harlingen verscheept naar landen zoals Marokko en Israël. De perspectieven voor de pootgoedteelt zijn goed, aangezien de vraag naar (poot)aardappelen wereldwijd alleen maar toeneemt (Dodde, 2023). Fryslân is echter niet alleen een internationaal gerespecteerd exportland van poot- en consumptieaardappelen, maar ook een producent van de daarvoor noodzakelijke machines en opslagsystemen. Zo is in Joure het bedrijf HZPC gevestigd, een toonaangevend handelshuis in pootaardappelen (Friesland Holland Travel, 2024).

Uit de landbouwbeleidsbrief 2025-2030 blijkt dat de provincie Fryslân in haar landbouwbeleid voor de komende jaren kiest voor diversiteit en ontwikkelruimte. Met de Friese boeren streeft de provincie naar een diverse en toekomstbestendige landbouwsector, waarbij de focus ligt op brede welvaart (De La Court, 2024).

5.1.2 Industrie

De industrie is met een locatiequotiënt van 130 een belangrijke regionale specialisatie van Fryslân. Deze sector is van groot belang voor de Friese werkgelegenheid. Vooral de Agrofood-sector, waaronder de zuivelindustrie, de maakindustrie en hightech-industrie, watertechnologie en de maritieme industrie zijn sterk vertegenwoordigd in Fryslân (Schramm, 2024).

Binnen de industrie worden verschillende branches onderscheiden. Het Centraal Bureau voor de Statistiek noemt negen industriële branches (Van Gessel-Dabekaussen, 2018). In dit rapport is delfstoffenwinning als tiende branche toegevoegd, omdat deze binnen de afbakening van de standaardsector valt die in dit rapport wordt gehanteerd⁴.

Verreweg de grootste branches binnen de Friese industrie zijn de voedings- en genotmiddelenindustrie (8.715 banen), overige industrie (7.600 banen) en elektrotechnische en machine-industrie (6.845 banen). De overige industrie bestaat uit de vervaardiging van meubels, overige goederen en reparatie en installatie van machines. Daarna volgt de basismetaal- en metaalproductenindustrie met ruim 4.500 banen. De kleinste branches zijn de textiel-, kleding- en lederindustrie en de delfstoffenwinning.

Tabel 11 Aantal banen per branche in de industrie, provincie Fryslân 2013 en 2023

Branche	Banen 2013	Banen 2023	Groei 2013-2023	Aandeel industrie 2023
Delfstoffenwinning	195	250	55	0,6%
Voedings- en genotmiddelenindustrie	8.095	8.715	620	22,4%
Textiel-, kleding- en lederindustrie	640	785	145	2,0%
Hout- en bouwmaterialenindustrie	2.345	2.850	505	7,3%
Papier- en grafische industrie	1.590	1.830	240	4,7%
Raffinaderijen en chemie	2.210	2.710	500	7,0%
Basismetaal- en metaalproductenindustrie	4.020	4.555	535	11,7%
Elektrotechnische en machine-industrie	6.195	6.845	650	17,6%
Transportmiddelenindustrie	2.705	2.710	5	7,0%
Overige industrie	7.510	7.600	90	19,6%
Totaal	35.525	38.855	3.330	100%

Bron: PWR Fryslân 2023

⁴ In Bijlage 2 is een overzicht opgenomen van de afbakening van de sectoren met de bijbehorende SBI-codes.

Hoewel het locatiequotiënt van de industrie het afgelopen decennium is toegenomen, staat de sector voor grote uitdagingen. Het UWV verwacht in 2025 een krimp van 100 banen in de industrie. De sector heeft een zwaar jaar achter de rug. Vooral in energie-intensieve sectoren werkt de hoge energieprijis als een remmende factor. Zo daalde de productie in de chemische industrie in 2023 landelijk met 11%. Ook de voedings- en genotmiddelenindustrie, sterk vertegenwoordigd in Fryslân, ondervond de gevolgen van inflatie en een dalende koopkracht. De metaalindustrie wist zich als enige sector binnen de industrie staande te houden. Naast de productie van metaal, valt de elektrotechnische en machine-industrie hier ook onder. Denk aan bedrijven in de chipsector, waar juist veel vraag naar is (Schramm, 2024).

De opkomst van de *Hydrogen Valley* in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe) biedt nieuwe kansen voor energie-intensieve bedrijven door het inzetten van waterstof als energiebron in de industrie. Dankzij een Europese subsidie van 20 miljoen euro zijn er nu meer middelen beschikbaar om de productie, distributie, opslag en toepassing van waterstof samen te brengen. De regio is daarmee de eerste Europese regio die de status van Hydrogen Valley heeft gekregen (NOM, 2020). In Emmen werken de provincies aan een 'Energy-hub' om waterstof als brandstof voor de industrie aantrekkelijk te maken (Processcontrol, 2019).

Werkgevers in de industrie ervaren bovengemiddeld vaak moeite met het vervullen van vacatures door het specialistische karakter van het werk en een gebrek aan vakkennis bij sollicitanten. Het personeelstekort kan werkgevers stimuleren om in te zetten op automatisering en digitalisering, wat de arbeidsproductiviteit verhoogt en de vraag naar werknemers voor de productie vermindert.

In Fryslân is 15% van de werknemers in de industrie 60 jaar of ouder (5.100 werknemers). De uitstroom van deze groep zal de komende jaren de beroepsbevolking onder druk zetten, een effect dat jongeren slechts deels kunnen opvangen. Veel functies in de industrie zijn bovendien zwaar belastend, bijvoorbeeld door ploegendiensten of fysiek werk. Aandacht voor duurzame inzetbaarheid is daarom cruciaal om werknemers gezond en vitaal tot hun pensioen te laten werken (Schramm, 2024).

// 6. SPECIALISATIES PER REGIO

Uit het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat de landbouw en industrie sterke specialisaties van Fryslân zijn. De specialisatie van de landbouwsector blijkt ook uit het locatiequotiënt van de verschillende regio's, met uitzondering van Leeuwarden⁵. De industrie is een regionale specialisatie in de regio's Noordoost-, Zuidoost-, Noordwest- en Zuidwest-Fryslân, maar niet in Leeuwarden en op de Waddeneilanden.

Noordoost- en Noordwest-Fryslân vallen op door een gespecialiseerde bouwsector. Opmerkelijk is de hoge specialisatie in de financiële sector, het openbaar bestuur, onderwijs en de nutsbedrijven in Leeuwarden. De gezondheidszorg is een belangrijke specialisatie in zowel Leeuwarden als Zuidoost-Fryslân. Het profiel van de Waddeneilanden is anders: naast de gespecialiseerde landbouwsector, zijn er hoge specialisaties in de horeca-, recreatie- en vervoersector. De horeca is ook een specialisatie van Zuidwest-Fryslân, net als de overige dienstverlening. In de volgende paragrafen worden de belangrijkste specialisaties per regio verder toegelicht.

Tabel 12 Locatiequotiënt per regio provincie Fryslân 2023

Sector	Noordoost-Fryslân	Noordwest-Fryslân	Leeuwarden	Zuidoost-Fryslân	Zuidwest-Fryslân	Waddeneilanden
Landbouw/visserij	312	385	44	167	286	179
Industrie/delfstoffenwinning	160	162	64	154	153	22
Nutsbedrijven	18	50	125	97	62	8
Bouwnijverheid	196	141	58	104	118	107
Handel en reparatie	105	102	74	108	98	72
Vervoer en opslag	83	101	44	89	71	132
Horeca	76	78	87	83	120	708
Informatie en communicatie	30	22	72	46	36	16
Financiële instellingen	21	14	274	48	21	13
Zakelijke dienstverlening	58	68	93	80	83	61
Openbaar bestuur en overheid	56	69	185	53	57	86
Onderwijs	91	80	128	91	82	70
Gezondheids- en welzijnszorg	100	100	142	123	106	53
Cultuur, sport en recreatie	71	72	107	78	88	170
Overige dienstverlening	122	103	86	88	137	65

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

6.1 Noordoost-Fryslân

Landbouw

De landbouw was en is beeldbepalend voor het Noordoost-Friese landschap (De Jong, 2022). Een groot deel van de beroepsbevolking in de gemeente Noardeast-Fryslân is werkzaam in de akkerbouw, tuinbouw, veeteelt of visserij (Gemeente Noardeast-Fryslân, 2021). Ook in de andere gemeenten in Noordoost-Fryslân is de werkgelegenheid in de landbouwsector bovengemiddeld vergeleken met het landelijk gemiddelde. Verschillende gebiedsontwikkeltrajecten, zoals Fjildlab, Regiodeal Noordoost-Friesland en de provinciale Landbouwagonderwerpen, beïnvloeden de werkgelegenheid en toekomst van de sector (Akkerbouwbedrijf, 2021). In februari 2025 werd bovendien aan Noordoost-Fryslân een Rijksbijdrage van € 18 miljoen toegekend in het kader van de zesde ronde van de Regio Deal (Rijksoverheid, 2025).

⁵ In overleg met de opdrachtgever is de afweging gemaakt om Leeuwarden als aparte regio te presenteren om mogelijke vertekening van de specialisaties in de regio Noordwest-Fryslân te voorkomen.

Het burgerinitiatief Holwerd aan Zee, dat als doel had het dorp Holwerd weer te verbinden met de Waddenzee en daarmee natuur, leefbaarheid en landbouw een impuls te geven, gaat tot grote teleurstelling van onder andere natuurorganisaties niet door (Waddenvereniging, 2024).

Bouwnijverheid

De bouwnijverheid is een belangrijke sector in Noordoost-Fryslân. De sector bestaat uit bedrijven die zich onderscheiden door innovatieve bouwconcepten, zoals prefab bouwen. De hoge mate van specialisatie in deze sector is mede te verklaren door de aanwezigheid van verschillende grote bedrijven zoals Dijkstra Draisma, een van de sterkst presterende bouwbedrijven in Friesland. Het bedrijf heeft de afgelopen jaren een sterke groei doorgemaakt en staat bekend om zijn innovatieve oplossingen voor woningbouw en duurzame bouwprojecten (Boppe Yn, 2024). Ook VDM Woningen uit Achtkarspelen en de bedrijven Koninklijke Damstra Installatietechniek, Hekstra Bedrijven en WMR Rinsumageest uit Dantumadiel zijn belangrijke werkgevers die gezamenlijk bijdragen aan de specialisatie van de bouwsector.

De specialisatie van de bouwsector in Noordoost-Fryslân wordt verder versterkt door initiatieven zoals de Bouwcampus in Dokkum. De Bouwcampus is een broedplaats voor ondernemers die kansen zien op het gebied van industrieel en gasloos bouwen, duurzame, biobased constructietechnieken en -materialen (Circulair Friesland, 2019). De campus biedt ondernemers de ruimte om innovaties te ontwikkelen en biedt ondersteuning op locatie om bedrijven te helpen bij het realiseren van innovatieve projecten. Bedrijven, onderwijsinstellingen en overheden werken samen aan een betere en duurzame (bouw)omgeving, wat de positie van de sector versterkt (Bowinn, 2021).

Industrie

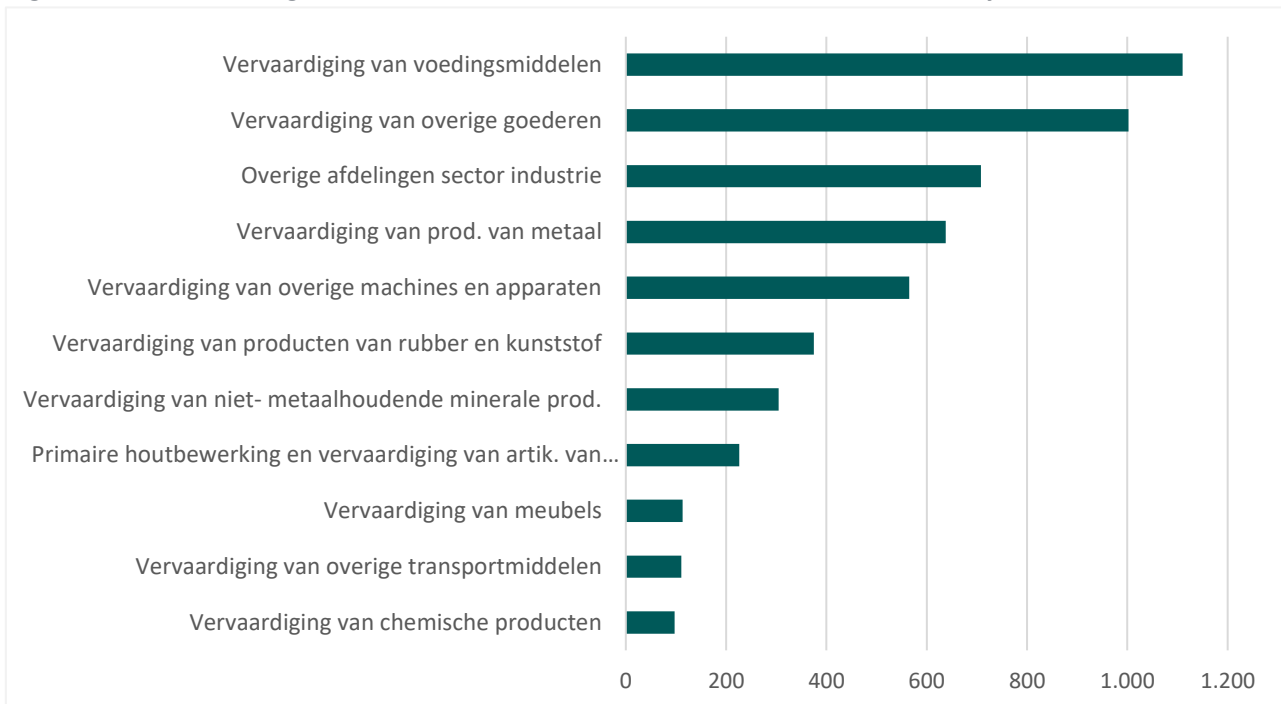
De industrie in de regio Noordoost-Fryslân is breed vertegenwoordigd, met de voedingsmiddelenindustrie als belangrijke pijler voor de werkgelegenheid. In Hallum bevinden zich enkele grote bakkerijfabrieken, zoals Hellema-Hallum, dat ooit begon als lokale banketbakker en inmiddels is uitgegroeid tot een internationale ontwikkelaar, producent en leverancier van koekjes, bars en bites. Andere grote werkgevers in Noordoost-Fryslân zijn de zuivelfabriek van FrieslandCampina in Gerkesklooster, suikerwerkfabrikant Fortuin in Dokkum en bakkerij Van der Zee uit Garyp (Molema & Hoogeboom, 2016).

Ook de metaalindustrie⁶ heeft een relatief sterke economische basis. Deze sector is onderverdeeld in twee branches: de vervaardiging van machines en apparaten en de vervaardiging van andere metaalproducten. Het grootste bedrijf uit de eerste categorie metaalbedrijven is Stertil in Kootstertille, dat hefbruggen voor auto's en vrachtwagens maakt, evenals dockproducten die gebruikt worden bij het laden en lossen van vrachtwagens. Tot de tweede categorie metaalbedrijven behoort onder andere Lasmotec, het bedrijf voor las- en montagewerk in Surhuisterveen. Een ander groot bedrijf is BSB Staalbouw, gespecialiseerd in het bouwen van onder andere bruggen en sluisdeuren (Molema & Hoogeboom, 2016).

De werkgelegenheid in de industriële sector van Noordoost-Fryslân reikt echter verder dan alleen de grote spelers in de voedsel- en metaalindustrie. Zo is Dokkum de thuisbasis van de grote drukkerij Probo Sign en het sociaal ontwikkelbedrijf DokWurk, dat mensen de kans biedt om zich te ontwikkelen in een veilige werkomgeving. Daarnaast spelen betonfabrikanten zoals Haitsma Beton in Achtkarspelen en Noppert Beton in Tytsjerksteradiel een belangrijke rol in de sector. Al deze bedrijven dragen bij aan de diversiteit van de industriële sector in Noordoost-Fryslân.

⁶ De gegevens in deze paragraaf zijn overgenomen uit de Economische vitaliteitsscan Noordoost-Fryslân (Molema & Hoogeboom, 2016). De indeling die hier wordt gehanteerd, wijkt af van de eerder gepresenteerde branches binnen de industrie.

Figuur 7 Overzicht van grote banen 2015 in industriële branches in Noordoost-Fryslân

Noot. Overgenomen uit Economische vitaliteitsscan Noordoost-Fryslân 2016 (p. 41), door M. Molema en B. Hoogeboom, 2016. https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/2412118/EconomischeVitaliteit_NOFryslan_2016.pdf

6.2 Noordwest-Fryslân

Landbouw

De specialisatie van de landbouwsector in Noordwest-Fryslân is vooral toe te schrijven aan de gemeente Waadhoeke, waar de sector goed is voor 11,7% van de werkgelegenheid. Ter vergelijking: in Harlingen is het sectoraandeel 2,5% en gemiddeld in Fryslân 4,5%. Landelijk gezien heeft de landbouwsector een aandeel van 2,3% in de totale werkgelegenheid (LISA, 2023).

De zilte grond en zoute zee maken deze regio, waaronder de Waddenkust van Friesland, al eeuwenlang een ideale plek voor landbouw en visserij (UNESCO, z.d.). In de noordelijke kleigebieden van Fryslân draait het akkerbouwsysteem vooral om de teelt van pootaardappelen. Dit gebied, de Grutte en Lytse Bouhoeke, is bekend om de vruchtbare zavelgronden en het milde zeeklimaat, waardoor het al lang een centrum voor pootaardappelteelt is. De teelt biedt veel kansen, maar er zijn ook zorgen over verzilting, innovaties en het tekort aan hoogopgeleid personeel (Akkerwijzer, 2017).

Het Rijk investeert samen met verschillende regio's 80 miljoen euro in de vijf visserijregio's in Nederland. In Noord-Nederland komt dit geld in ieder geval ten goede aan de gemeenten Harlingen en Noardeast-Fryslân. Dit moet bedrijven en visserijgemeenschappen perspectief bieden. Onder de projecten bevindt zich onder andere een Shrimp Innovation Center in Harlingen, gericht op innovatie van de garnaalverwerking (Omrop Fryslân, 2024).

Ook via de Regio Deal Noardwest-Fryslân wordt geïnvesteerd in een duurzame en evenwichtige toekomst voor de landbouw en visserij. Binnen de programmalijn 'Natuurlijk in balans' wordt gewerkt aan schoon water en gezonde grond, zodat Noordwest-Fryslân een aantrekkelijke plek blijft om te wonen en werken. Een rustig en groen landschap versterkt niet alleen de leefbaarheid, maar biedt ook kansen voor de landbouw en visserij. De Regio Deal ondersteunt lokale energie-oplossingen en slimme energienetten en verbindt inwoners en ondernemers om deze doelen samen te realiseren (Regiodeal Noardwest Fryslân, z.d.)

Industrie

De industrie is van oudsher een belangrijke sector voor de werkgelegenheid in Noordwest-Fryslân. Het aandeel industriële werkgelegenheid ligt hier boven het landelijk gemiddelde, wat duidt op een duidelijke specialisatie in deze sector. De specialisatie komt mede voort uit de aanwezigheid van innovatieve bedrijven in sectoren zoals Agrofood, maritieme industrie en de maakindustrie. Voorbeelden zijn Smeding Groenten en Fruit, Huhtamaki, Damen Shiprepair, ICON Yachts, Oostwoud International en Faber Audiovisuals (Public Result, 2021).

Harlingen en Waadhoeke bieden met hun bedrijventerreinen ruimte voor verdere groei. Harlingen beschikt over vijf bedrijventerreinen, waarvan drie groter dan 19 hectare; Waadhoeke telt er dertig, waarvan vier met een vergelijkbare omvang. In Harlingen is sprake van een relatief grote aanwezigheid van zogenoemde ‘natte bedrijventerreinen’ – terreinen met laad- en losvoorzieningen aan het water, die met name aantrekkelijk zijn voor (maritieme) industriële bedrijven. De uitbreiding van de Industriehaven biedt in Harlingen extra perspectief op bedrijvigheid en werkgelegenheid. Ook in Waadhoeke zijn bedrijven met groeipotentie actief, met name op het industrieterrein Oost-Franeker (Public Result, 2021).

De regio kent meerdere kansrijke sectoren binnen de zogenoemde stuwende clusters, zoals Agrofood, maritiem, schone energie, toerisme, maakindustrie en bouw. Deze sectoren kunnen elkaar versterken via slimme kruisverbanden, bijvoorbeeld tussen de industrie en de glastuinbouw door het hergebruik van restwarmte. Volgens de groeikansenverkenning ligt de maximale economische groeipotentie van deze clusters op €276 miljoen tot 2030, waarmee het bruto regionaal product kan stijgen tot circa € 1,5 miljard. Door de coronacrisis is, op basis van scenario's van het CPB, de verwachting dat deze groeipotentie tussen 2033 en 2036 wordt bereikt. Om dat groeipad te realiseren, moeten kansen binnen de stuwende sectoren optimaal worden benut (Public Result, 2021).

De maakindustrie in Noordwest-Fryslân bestaat uit een combinatie van een aantal innovatieve (grotere) wereldspelers en een kleiner mkb. De kansen voor de sector liggen in de zogenoemde *related variety*: bedrijven die weliswaar niet tot hetzelfde cluster behoren, maar qua innovatie, productieprocessen en werknemersbehoefte van elkaar kunnen profiteren en elkaar kunnen versterken. De nabijheid van campussen en kennisinstellingen versterkt deze innovatiekracht. Alleen al voor de maakindustrie wordt een groei van € 49 miljoen en 232 fte voorzien (Public Result, 2021).

Bouwnijverheid

De bouwsector is met een locatiequotiënt van 141 een belangrijke specialisatie van Noordwest-Fryslân en maakt, net als de industrie, onderdeel uit van de kansrijke stuwende clusters in de regio. In Harlingen en Waadhoeke is het bouwcluster opgebouwd uit twee innovatieve en exportgerichte bedrijven op het gebied van prefab casco's en wegenbouw, aangevuld met een groot aantal mkb-bedrijven in de reparatie- en installatietechniek. De decentrale structuur van de sector – met veel kleinere bedrijven die beschikken over veel vakkennis en kunde – draagt bij aan het innovatieve karakter van de sector.

Kansen voor verdere groei liggen in de versterking van samenwerking en kennisuitwisseling tussen grotere koplopers en het regionale mkb. Ook op regionaal niveau zijn de voordelen van clustering zichtbaar: zo kan specialistische bouw fungeren als een cross-over tussen de maakindustrie en de scheepsbouw. De nabijheid van de Bouwcampus in Drachten biedt bovendien een extra impuls, met mogelijkheden voor scholing, innovatie en de toepassing van nieuwe bouwconcepten. Tegelijkertijd zijn er ook uitdagingen, zoals het vinden van voldoende personeel en het omgaan met wet- en regelgeving rondom PFAS en stikstof, die de groei kunnen remmen (Public Result, 2021).

6.3 Leeuwarden

Financiële instellingen

Leeuwarden onderscheidt zich met een sterke specialisatie in de financiële sector (LQ 274). Hoewel de financiële sector in Fryslân slechts 2,1% van de werkgelegenheid uitmaakt, bevindt het merendeel van de werkgelegenheid in deze sector zich in de hoofdstad van Fryslân. De sector bestaat uit financiële instellingen zoals banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. Leeuwarden is een belangrijk knooppunt voor de financiële sector, met grote vestigingen zoals ING, De Friesland Zorgverzekeraar en Aegon. Aegon, een van de grootste bedrijven van Nederland met Friese wortels, is recent gefuseerd met ASR Nederland, maar behoudt zijn vestiging in Leeuwarden minimaal tot eind 2025 (Boppe Yn, 2024; ASR Nederland, 2023). Hoewel de werkgelegenheid in de financiële dienstverlening afneemt als gevolg van de automatisering, ondervindt Fryslân hier minder hinder van dan andere regio's waar deze sector sterker vertegenwoordigd is (Schramm, 2024).

Openbaar bestuur en overheid

Het openbaar bestuur is een belangrijke sector voor de werkgelegenheid in Leeuwarden. Meer dan de helft van de werkgelegenheid in deze sector in Fryslân is geconcentreerd in de hoofdstad Leeuwarden. Dit is deels te verklaren doordat de stad fungeert als bestuurlijk centrum van de provincie, met de aanwezigheid van diverse overheidsinstellingen, zoals het Stadskantoor van de Gemeente Leeuwarden en de Provincie Fryslân. Daarnaast huisvest Leeuwarden andere grote vestigingen binnen het openbaar bestuur, zoals het Centraal Justitieel Incasso Bureau en de Vliegbasis Leeuwarden.

Tussen 2020 en 2023 groeide het aantal banen in het openbaar bestuur in Fryslân sterker dan in voorgaande jaren. Er kwam veel werk bij op gebieden zoals verduurzaming, energietransitie en ruimtelijke ordening. De coronapandemie leidde ook tot veel extra werk voor de overheid, vooral door de uitvoering van diverse steunmaatregelen. Nu de afhandeling van deze coronamaatregelen ten einde loopt, verwacht het UWV in 2025 een correctie van -200 banen, als gevolg van de hoge groei in de afgelopen jaren (Schramm, 2024).

In Fryslân is het aantal werkenden in loondienst boven de 60 jaar in het openbaar bestuur relatief groot (3.400). Dit betekent dat de arbeidsmarkt de komende jaren niet alleen afscheid neemt van arbeidskrachten, maar ook van veel kennis en ervaring. Juist de laatste jaren van hun carrière kunnen benut worden om deze kennis over te dragen aan een jongere generatie. De uitstroom van 60-plussers zal een negatief effect hebben op de potentiële beroepsbevolking, een effect dat niet volledig door een jongere generatie kan worden opgevangen (Schramm, 2024).

Gezondheids- en welzijnszorg

Leeuwarden kenmerkt zich door de vele werkgelegenheid in de gezondheidszorg. In Leeuwarden is het Medisch Centrum Leeuwarden (MCL) gevestigd; een topklinisch opleidingsziekenhuis dat patiënten uit de regio en daarbuiten verzorgt. Op 1 januari 2025 fuseerde het MCL met ziekenhuis Tjongerschans in Heerenveen tot Frisius MC. Daarnaast speelt Thuiszorg Het Friese Land een belangrijke rol als werkgever in de regio, met de hoofdlocatie in Leeuwarden.

Onderwijs

Leeuwarden is een belangrijk onderwijscentrum binnen Fryslân en speelt ook binnen Noord-Nederland een prominente rol. Tienduizenden mbo-, hbo- en wo-studenten volgen hier hun opleiding (Andela et al., 2024). Met 124.000 inwoners is Leeuwarden echter een relatief kleine studentenstad (Rijksuniversiteit Groningen, 2020). In de afgelopen jaren is het aantal wo-studenten toegenomen, mede dankzij de aanwezigheid van vestigingen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG), Universiteit Twente en Wageningen University.

Campus Fryslân, de internationale faculteit van de RUG, is daarin een opvallende speler. Onderwijs en onderzoek op Campus Fryslân zijn gerelateerd aan de Friese kennisagenda en sluiten aan bij het motto 'Global Challenges, Local Solutions'. De duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties vormen daarbij een belangrijke inspiratiebron. In Leeuwarden bevinden zich daarnaast een aantal toonaangevende kennisinstellingen, waaronder de Dairy Campus van Wageningen UR, Hogeschool Van Hall Larenstein en de WaterCampus, die gericht zijn op sectoren als landbouw, voedsel en watertechnologie (Vestigingen in Friesland, 2021).

Naast universitair onderwijs kent Leeuwarden ook een sterk mbo- en hbo-aanbod. Gemiddeld volgen zo'n 11.000 studenten een mbo-opleiding, en ruim 20.000 studenten studeren aan een van de hbo-instellingen (Andela et al., 2024). Ook in het voortgezet onderwijs is het aanbod breed. Binnen de gemeente Leeuwarden bevinden zich circa twintig middelbare scholen, waaronder Piter Jelles, Comenius en Beyers Naudé (Dienst Uitvoering Onderwijs, 2025).

Het onderwijs in Fryslân is bovendien nauw verbonden met de Friese taal. De provincie stimuleert en subsidieert het gebruik van het Fries, overeenkomstig Europese en nationale wet- en regelgeving. Het onderwijs vormt hierin een belangrijk domein: er worden op alle niveaus en voor alle leeftijden middelen beschikbaar gesteld voor het Fries in het onderwijs (Provincie Fryslân, 2021.). Leeuwarden is een ambitieuze gemeente en Fryslân een ambitieuze provincie, waar economische ontwikkeling hoog op de agenda staat. In lijn daarmee opent volgend jaar in Leeuwarden een internationale basisschool voor kinderen van expats (De Haan, 2025).

Nutsbedrijven

De nutssector is een opvallende specialisatie in Leeuwarden (LQ 125). Nutsbedrijven houden zich bezig met de productie en distributie van essentiële diensten zoals elektriciteit, gas, water en communicatie. In Leeuwarden zijn meerdere grote spelers uit deze sector gevestigd, waaronder netbeheerder Liander, drinkwaterbedrijf Vitens en Wetterskip Fryslân (*Waterschap Friesland*).

Leeuwarden staat voor een forse opgave in de energietransitie. De gemeente moet in 2030 een groot deel van haar energievoorziening duurzaam opwekken met zonne-energie. Hoewel een gedeelte hiervan via zonnepanelen op daken gerealiseerd kan worden, is dat onvoldoende: er moet circa 250 hectare aan zonnevelden in het landschap worden ingepast. Tegelijkertijd is het elektriciteitsnet op veel plekken overbelast. In grote delen van Leeuwarden is de maximale capaciteit bereikt, wat betekent dat er geen ruimte meer is voor nieuwe aanvragen om elektriciteit op te wekken of af te nemen. Dit remt niet alleen de energietransitie, maar legt ook druk op de ontwikkeling van bedrijventerreinen en woningbouw (Bureau UFO, 2022).

Voor grootverbruikers (>3x80 Ampère) mogen netbeheerders geen capaciteit reserveren, behalve als deze gecontracteerd is. Op veel plekken in Fryslân en ook gemeente Leeuwarden is al sprake van congestie voor grootverbruik. In Leeuwarden staan inmiddels zo'n honderd bedrijven op de wachtlijst voor afname van elektriciteit (Luimstra, 2024). Ook loopt het uitbreidingsproject Netuitbreiding Lelie (NuLelie) vertraging op: de geplande oplevering in 2025/2026 schuift naar een later moment. Dit betekent dat bedrijven en woningbouwprojecten langer moeten wachten op een (zwaardere) aansluiting (Liander, 2024).

Ook de drinkwatervoorziening staat voor uitdagingen, zoals klimaatverandering, grillige gebruikspatronen, technologische ontwikkelingen en een volle ondergrond. Dit heeft grote impact op de infrastructuur van Vitens, dat ook in Leeuwarden is gevestigd (Kloosterman, 2021).

Verschillende organisaties zetten al stappen naar duurzamer watergebruik. Zo werkt het Medisch Centrum Leeuwarden (Frisius MC) samen met andere ziekenhuizen aan waterbesparing, en wordt de grasmat van SC Cambuur besproeid met water uit de Harlingervaart. In het nieuwe stadion van SC Cambuur worden toiletten doorgespoeld met gefilterd douchewater uit de kleedkamers, en zijn alle urinoirs watervrij (Waterforum, 2024).

Afvalbeheer, eveneens onderdeel van de nutssector, is sterk vertegenwoordigd in Leeuwarden, met grote werkgevers als Omrin die in Leeuwarden het afval inzamelt. De landelijke ambitie is om in 2050 een afvalvrije samenleving te realiseren. Deze transitie biedt kansen voor het Leeuwarder midden- en kleinbedrijf op het gebied van innovatie en werkgelegenheid, een duurzamere leefomgeving en een sterk netwerk. Leeuwarden werkt hierin nauw samen met onder andere de Provincie Fryslân, Omrin, Vereniging Circulair Friesland en diverse kenniscampussen, zoals Watercampus, Energiecampus en Dairy Campus (Circulair Friesland, 2021). Ook innovatieve bedrijven als Acquaint dragen bij aan de kennispositie van de hoofdstad. Hun inspectietool voor drinkwaterleidingen, opgenomen in de KVK Innovatie Top 100, wordt inmiddels internationaal toegepast (Acquaint, 2022). Het onderstreept de rol van Leeuwarden als belangrijk centrum voor nutsvoorzieningen in de regio.

6.4 Zuidoost-Fryslân

Landbouw

Zuidoost-Fryslân is een regio met een gevarieerd landschap van graslanden, beekdalen, essen, heidevelden, bossen, landgoederen en ontgonnen laag- en hoogveen. Uit gegevens over de werkgelegenheid blijkt dat de landbouwsector een relatief groot aandeel heeft in de werkgelegenheid in deze regio (6,6%), vergeleken met het Nederlandse gemiddelde van 2,3% (PWR Fryslân, 2023; LISA 2023). Dit is mede te danken aan het landelijke karakter van de regio, waar maar liefst 75% van het grondoppervlak in agrarisch gebruik is. Ter vergelijking: landelijk wordt 54% van het grondoppervlak voor landbouw benut (LAG Zuidoost-Friesland, 2023).

Naast de agrarische functie kent Zuidoost-Fryslân tal van kwetsbare landschappen en natuurgebieden. In gebieden zoals de Hegewarren, de Lendevallei en het Koningsdiep wordt daarom nauw samengewerkt om landbouw, natuur en waterbeheer beter op elkaar af te stemmen (LAG Zuidoost-Friesland, 2023). De Regio Deal Zuidoost Friesland heeft deze ontwikkelingen versterkt door investeringen en samenwerking tussen agrariërs, natuurorganisaties en overheden te stimuleren. Zo is er in het Koningsdiepgebied verkend hoe natuurinclusieve landbouw kan worden toegepast en is in het Oude Bosch 17 hectare nieuwe natuur ingericht. Daarnaast heeft Wetterskip Fryslân, mede dankzij de Regio Deal, diverse projecten uitgevoerd om water beter vast te houden en verdroging tegen te gaan. In Luinjeberd werd bijvoorbeeld een nieuw watersysteem aangelegd, waardoor het achterliggende landbouwgebied beter van water kan worden voorzien (Regio Deal Zuidoost Friesland, 2024).

Een andere belangrijke ontwikkeling is de oprichting van de Gebiedscoöperatie Zuidoost Friesland in 2021. Dit brede samenwerkingsverband van natuur- en landschapsorganisaties zet zich in voor de leefbaarheid van de regio, de versterking van natuur en landschap, duurzame landbouw en een gezonde regionale economie. Sociale cohesie, biodiversiteit en ondernemerschap staan centraal in de activiteiten van de gebiedscoöperatie (LAG Zuidoost-Friesland, 2023).

Industrie

De industrie in Zuidoost-Fryslân wordt gekenmerkt door een breed scala aan maakbedrijven. Deze bedrijven vormen de ruggengraat van de economische ontwikkeling in de regio. De gemeenten van de regio Zuidoost-Fryslân willen de maakbedrijven in de toekomst blijven ondersteunen, met voldoende ruimte en faciliteiten op de bedrijventerreinen. De innovatiekracht in Zuidoost-Fryslân wordt versterkt door het Innovatiecluster Drachten, waarin hightech-bedrijven en kennisinstellingen in Noord-Nederland samenwerken. Het cluster loopt voorop met technische innovaties en oplossingen wereldwijd. Het doel is om Noord-Nederland verder te positioneren als een aantrekkelijke en toonaangevende industriële regio (Innovatiecluster Drachten, 2020).

Een belangrijke uitdaging voor de industrie in Zuidoost-Fryslân is echter de beperkte stroomcapaciteit op bedrijventerreinen. Verschillende ondernemers met uitbreidingsplannen lopen vast door netcongestie op het industrieterrein De Haven in Drachten. Dit knelpunt werd gesignaleerd in Toekomstplan De Haven, waarna de gemeente Smallerland direct actie ondernam door een onderzoek te laten uitvoeren door E&E-advies en Repowered. De resultaten zijn vastgelegd in het rapport *Inventarisatie oplossingen transportschaarste De Haven en Tussendiepen* (Ermstrang, 2025).

De industrie in de regio Zuidoost-Fryslân is divers en omvat bedrijven uit verschillende branches. De voedingsmiddelenindustrie speelt hierin een belangrijke rol, met bedrijven zoals Tyson Foods en Smilde Foods in Ooststellingwerf, en het kaasverpakkingscentrum van FrieslandCampina in Wolvega, waar meer dan 300 mensen werkzaam zijn (FrieslandCampina, z.d.-a). Ook de productie van elektrische apparatuur behoort tot de sector, met Philips Consumer Lifestyle in Drachten als een van de prominente spelers. De sector wordt daarnaast gekenmerkt door bedrijven in de metaalindustrie, met De Jong in Gorredijk als toonaangevende producent van roestvast stalen (RVS) warmwaterboilers die op Europese schaal opereert.

Ook de productie van transportmiddelen draagt bij aan het industriële landschap, met Accell in Heerenveen als één van de grote namen. Dit bedrijf, bekend van fietsmerken zoals Batavus en Sparta, is uitgegroeid tot één van de grootste fietsproducenten van Europa en Europees marktleider in e-bikes. Accell heeft echter niet alleen successen gekend. Recente uitdagingen, zoals grote voorraden, problemen rondom het Babboe-merk en dreigende stakingen, hebben het bedrijf onder druk gezet (Van Ringelestijn, 2024).

Gezondheids- en welzijnszorg

In Zuidoost-Fryslân speelt de gezondheidszorg een belangrijke rol in de regionale werkgelegenheid. Vooral in de gemeenten Smallerland (21%) en Opsterland (23%) heeft deze sector een groot aandeel in de totale werkgelegenheid (PWR Fryslân, 2023). Zo bevinden zich in Drachten (gemeente Smallerland) Ziekenhuis 'Nij Smellinghe', verpleeghuis Neibertilla en Huishoudelijke Hulp Kwadrantgroep. In Opsterland is Revalidatiecentrum Friesland gevestigd, waar kinderen, jongeren en volwassenen terecht kunnen voor zowel poliklinische als klinische revalidatie. Een groot deel van de werkgelegenheid komt voort uit verschillende vestigingen van Alliade. Deze organisatie biedt kwetsbare mensen in Fryslân een breed palet aan zorg, variërend van basiszorg tot gespecialiseerde zorg.

In juli 2020 sloot de regio Zuidoost-Fryslân een Regio Deal met het Rijk. In deze Regio Deal is het thema Zorgeconomie opgenomen, waarmee Zuidoost-Fryslân wil inzetten op het creëren van een leefbare regio, waar inwoners prettig kunnen (blijven) wonen en werken. Binnen dit thema wordt ingespeeld op actuele en regio specifieke vraagstukken, zoals ontgroening, vergrijzing en de afname van voorzieningen. Door nieuwe concepten te ontwikkelen en preventieve ondersteuning te bieden, vooral aan ouderen, kan de vraag naar zorg worden uitgesteld, wat kostenbesparingen oplevert (Regio Deal Zuidoost Friesland, 2021).

6.5 Zuidwest-Fryslân

Landbouw

De landbouwsector is met een locatiequotiënt van 286 veruit de grootste specialisatie van Zuidwest-Fryslân, een uitgestrekte plattelandsregio aan het IJsselmeer. De regionale economie is sterk afhankelijk van de landbouw (LAG Zuidwest-Fryslân, 2023). In november 2023 diende Zuidwest-Fryslân een aanvraag voor een Regio Deal in, en in februari 2024 werd bekendgemaakt dat de aanvraag was gehonoreerd. Vanuit de Regio Deal wordt de teelt van biobased gewassen gestimuleerd en ondersteund (Rijksoverheid, 2024).

Het Friese veenweidegebied is uniek, maar staat onder druk. De regio Zuidwest-Fryslân kent veel agrarische bedrijvigheid, maar de regio kampt ook met bodemdaling als gevolg van veenoxidatie. Dit zorgt niet alleen voor CO₂-uitstoot, maar vormt ook een bedreiging voor de biodiversiteit. De afgelopen jaren zijn daarom in het Friese veenweidegebied verschillende proefprojecten gestart. Steeds meer partijen nemen maatregelen om de veenoxidatie én de bodemdaling tegen te gaan (Provincie Fryslân & Wetterskip Fryslân, 2021).

Industrie

De voedings- en genotmiddelindustrie is de grootste werkgever binnen de industriële sector van Fryslân. Ook in Zuidwest-Fryslân is deze specialisatie goed zichtbaar. In deze regio zijn meerdere grote industriële spelers gevestigd. Een van de belangrijkste industriële centra in deze regio is Joure (gemeente De Fryske Marren), de thuisbasis van Douwe Egberts koffie en Pickwick thee. Dit bedrijf werd in 1753 opgericht door Egbert Douwes en zijn vrouw Akke Thijsses, die in hun kleine winkel begonnen met de verkoop van koffie, thee en tabak. Inmiddels opereert het bedrijf onder de naam JDE Peet's en is het wereldwijd actief, maar de Friese oorsprong blijft een essentieel onderdeel van de bedrijfsgeschiedenis (Boppe Yn, 2024). Daarnaast is de grote tabaksfabriek van Imperial Brands in Joure gevestigd. Dit bedrijf produceert hier jaarlijks meer dan 300 miljoen pakjes shag van bekende A-merken voor zowel de nationale als internationale markt. Met meer dan 250 medewerkers is de fabriek een belangrijke werkgever in de regio (Imperial Brands, z.d.).

Een andere belangrijke speler in de regio is FrieslandCampina, dat in Workum (gemeente Súdwest-Fryslân) twee grote fabrieken heeft. De eerste is de kaasfabriek, de grootste binnen FrieslandCampina, waar jaarlijks 130 miljoen kilo kaas wordt geproduceerd. De tweede is de Ingredients-fabriek, waar de 1,2 miljard liter wei die vrijkomt bij de kaasproductie wordt verwerkt tot hoogwaardige ingrediënten voor onder meer baby- en kindervoeding (FrieslandCampina, z.d.-b).

Naast de voedingsmiddelenindustrie speelt ook de transportmiddelenindustrie een belangrijke rol in de regio Zuidwest-Fryslân. Een toonaangevend bedrijf in deze sector is De Vries Scheepsbouw, onderdeel van Groep Koninklijke De Vries Scheepsbouw. De Vries Groep, bestaande uit zes scheepswerven, bouwt onder de merknaam Feadship exclusieve, zeegaande motorjachten van hoge kwaliteit (Feadship, z.d.).

Horeca

De horecasector in Zuidwest-Fryslân is een belangrijke specialisatie van de regio, vooral door de Friese Meren, die bekend staan om hun prachtige natuur en cultuur, maar ook door de hoge dichtheid van horeca-aanbod. Met 195 restaurants en maar liefst 25.000 m² aan restaurantoppervlakte biedt de regio een hoge concentratie eet- en drinkgelegenheden (Van Spronsen & Partners, 2021). De vele restaurants en cafés langs het water hebben vaak lokale streekgerechten op het menu staan en onderscheiden zich door de Friese gastvrijheid. Veel toeristen geven aan Fryslân als 'oprecht gastvrij' te ervaren, omdat men hier echt de tijd neemt om gasten welkom te heten en hen te helpen (Bruinsma, 2019).

6.6 Waddeneilanden

Horeca

De horecasector is met een locatiequotiënt van 708 de grootste specialisatie op de Waddeneilanden en vertegenwoordigt ruim een derde van de totale werkgelegenheid. Ter vergelijking: landelijk maakt deze sector slechts 5% van de werkgelegenheid uit. Fryslân heeft van oudsher een sterke horecasector, wat nog meer geldt voor de Waddeneilanden, de meest toeristische gemeenten van Nederland (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014). Omgerekend naar aantal inwoners staan op de Wadden van alle Nederlandse gemeenten de meeste winkel- en horecavestigingen ingeschreven (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2018). Dit resulteert in een hoge werkgelegenheid in de horecasector op alle vier de Friese Waddeneilanden, met Terschelling en Ameland als grootste werkgelegenheidscentra. De horecasector op Vlieland heeft met een aandeel van 43% het hoogste aandeel in de werkgelegenheid. De sector bestaat voornamelijk uit hotel-restaurants, restaurants, kampeerterreinen en cateringbedrijven.

De sterke specialisatie in de horecasector brengt ook een kwetsbaarheid met zich mee: door het gebrek aan risicospreiding dreigen de eilanden uit balans te raken. Dat werd zichtbaar tijdens de coronapandemie, toen de afhankelijkheid van toerisme hard werd gevoeld. Een te grote specialisatie vergroot niet alleen het economische risico, maar zet ook de leefbaarheid en draagkracht van natuur en omgeving onder druk. De aantrekkingskracht als toeristische bestemming én de uitdagingen van de wereld om de eilanden heen, maken dat ze uit balans dreigen te raken. Met de Regio Deal De Waddeneilanden zetten de eilanden in op het terugbrengen van die balans – voor nu en later (Samenwerkingsverband De Waddeneilanden, 2022).

Tabel 13 Banen, groei, sectoraandeel en locatiequotiënt horecasector Waddeneilanden

	Banen 2013	Banen 2023	Groei 2013-2023	Aandeel sector 2023	LQ 2013	LQ 2023
Ameland	665	885	220	34,9%	734	725
Schiermonnikoog	210	230	20	33,8%	889	703
Terschelling	735	900	165	30,7%	686	638
Vlieland	290	390	100	42,9%	900	891
Waddeneilanden	1.900	2.405	505	34,1%	749	708
Nederland	375.125	462.270	87.145	4,8%	-	-

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

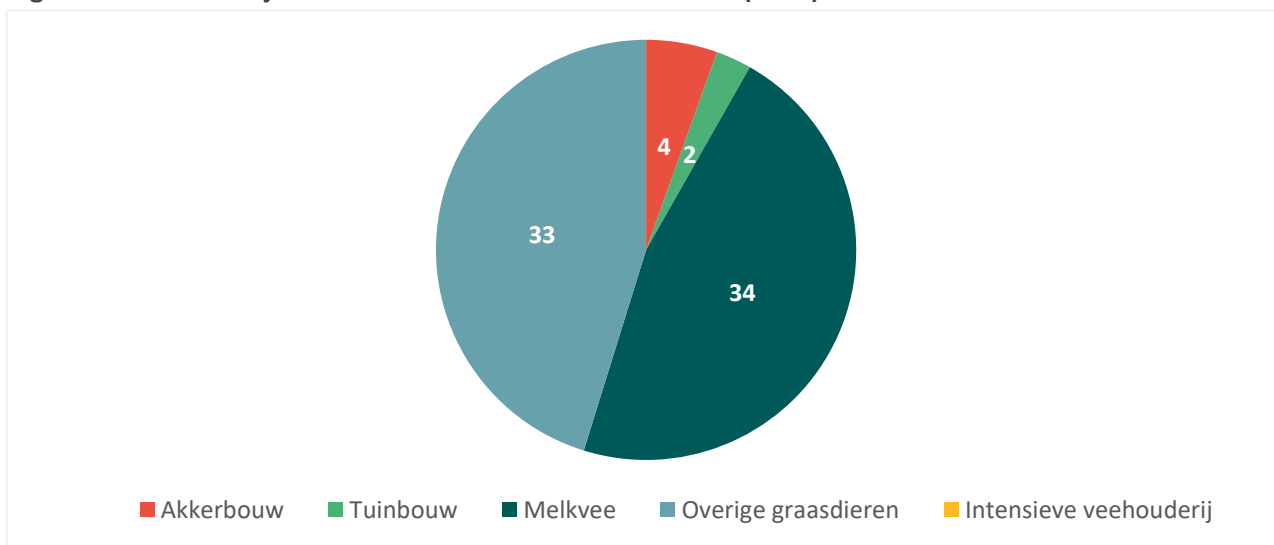
Landbouw

De Waddeneilanden spelen een bescheiden rol in de Friese landbouwsector, met een aandeel van 2% in de totale landbouwproductie van de provincie. Ondanks dit beperkte aandeel, is de landbouw goed voor 16% van het grondgebruik op de eilanden. Het grootste deel van het landbouwareaal op de Waddeneilanden is bestemd voor grasland, dat met 98% van het totale areaal het belangrijkste gewas vormt. De overige 2% van het landbouwareaal wordt gebruikt voor voedergewassen (Agricola, 2023).

De landbouwsector⁷ op de Waddeneilanden bestaat voornamelijk uit melkveebedrijven en de veeteelt van overige graasdieren (Agricola, 2023). De polders op Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog worden hoofdzakelijk benut voor melkveehouderij. Daarnaast werden in 2024 op Ameland 2.460 schapen gehouden en op Terschelling 1.530 (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025). De melkveehouderij is de grootste bron van toegevoegde waarde binnen de landbouw op de Waddeneilanden, met een opbrengst van 3 miljoen euro (Agricola, 2023). Daarnaast heeft een substantieel aantal bedrijven neveninkomsten uit toerisme.

⁷ De gegevens in Figuur 8 zijn gebaseerd op de NSO-typing, die agrarische bedrijven categoriseert op basis van bedrijfsomvang en specialisatiegraad. Deze indeling wijkt af van de bredere SBI-indeling voor de landbouwsector. Hierdoor is het aantal bedrijven in deze weergave lager dan het totaal aantal bedrijven in de landbouwsector volgens de SBI-indeling.

Figuur 8 Aantal bedrijven landbouwsector Waddeneilanden (2021)

Noot. Overgenomen uit “Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023,” door H. Agricola, 2023, Wageningen Environmental Research, No. 3270, p. 11 (<https://doi.org/10.18174/633296>).

De toekomst van de landbouw op de Waddeneilanden wordt sterk beïnvloed door klimaatverandering. Boeren krijgen steeds vaker te maken met droogte en verzilting, wat hun bedrijfsvoering onder druk zet (Omrop Fryslân, 2022). Om deze uitdagingen aan te pakken, ondersteunt het Waddenfonds met bijna een miljoen euro het project Klimaatadaptatie Landbouw op Terschelling, dat zich richt op duurzame landbouw op zilte grond (Wouda, 2022).

Volgens de SBI-indeling valt ook de visserij onder de afbakening van de agrarische sector. De visserij op de Waddenzee vindt al eeuwen plaats, hoewel de doelsoorten in de loop der tijd zijn veranderd. De Waddenzee en de visserij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, en vanuit dit perspectief werken verschillende partijen samen aan een ecologisch en economisch gezonde toekomst voor de visserij. In het Waddengebied worden diverse vormen van beroepsvisserij uitgeoefend, zoals mosselkweek, het rapen van oesters, garnalenvisserij, handkokkelvisserij, visserij met vaste vistuigen, mesheftenvisserij, sleepnetvisserij en mechanische pierenvisserij. De visserijsector speelt niet alleen een rol in de economische structuur, maar draagt ook bij aan de toeristische aantrekkingskracht en is vaak verweven met de culturele identiteit van de bewoners. Daarnaast vindt er op de Noordzeekust van de Waddeneilanden beroepsmatige strandvisserij plaats met staand want en strandzegen (Verroen, 2018).

Cultuur, sport en recreatie

De Waddeneilanden richten zich sterk op recreatie, waarbij het unieke landschap met natuur, ruimte, rust en historische charme toeristen en recreanten aantrekt. De meeste recreatieve activiteiten zijn gericht op natuurbeleving, zoals watersport, fietsen, wandelen en strandrecreatie. De Waddenzee is populair voor verschillende vormen van watersport, zoals varen en droogvallen met boten. Een andere populaire activiteit is wadlopen, waarbij tochten over het droogvallende wad bij laagwater worden gemaakt (WaddenZee, z.d.).

De Waddenzee is niet alleen een recreatiegebied, maar ook een belangrijk natuurgebied. De regio heeft grote ambities voor duurzaam toerisme en streeft ernaar om tegen 2030 een van de meest duurzame toeristische bestemmingen ter wereld te worden. Deze ambitie kan alleen worden waargemaakt door duurzaam lokaal ondernemerschap, iets wat al volop zichtbaar is op de vier Friese Waddeneilanden. Terschelling, Vlieland, Ameland en Schiermonnikoog zetten zich in met initiatieven zoals elektrische Tuk Tuks, het hergebruik van strandafval en natuureducatieve excursies (Pretwerk, 2025).

Op het gebied van kunst en cultuur worden jaarlijks grootschalige culturele evenementen georganiseerd op de Waddeneilanden. Het Oerol Festival, dat al meer dan 42 jaar plaatsvindt in juni, transformeert Terschelling tot een levendig podium voor theater, muziek, kunst en cultuur. Het festival trekt jaarlijks zo'n 50.000 bezoekers (Oerol, z.d.). Op Vlieland biedt Into the Great Wide Open een vierdaags popfestival, waarin muziek, beeldende kunst, film en natuur centraal staan.

Er zijn ontwikkelingen op toeristisch-recreatief gebied die zorgen baren, vooral langs de kust en op de Waddeneilanden. Zo is er een verschuiving waar te nemen in het aanbod van verblijfsaccommodaties: van goedkopere opties zoals tenten en caravans naar duurdere keuzes zoals hotels en luxe appartementen. Dit betekent dat toeristen tegenwoordig meer financiële middelen nodig hebben voor een verblijf op de eilanden. Hierdoor lijken de Waddeneilanden, net als bij het wonen, steeds meer het exclusieve domein van kleine groep hoogopgeleide, welvarende mensen te worden (Dagevos & Schroor, 2022).

Vervoer en opslag

De vervoersector op de Waddeneilanden is sterk gespecialiseerd, vooral door de zee- en kustvaart met passagiersdiensten en veerdiensten, die cruciaal zijn voor de bereikbaarheid van de eilanden. Rederij Doeksen en Wagenborg Passagiersdiensten zijn de grootste aanbieders en verzorgen de verbindingen vanuit Harlingen, Holwerd en Lauwersoog. De huidige concessie voor de verbindingen naar Terschelling en Vlieland werd in 2014 aan Doeksen gegund. Binnen enkele jaren zal de overheid een nieuwe concessie verlenen voor de waddenveerdiensten (Geerts & De Boer, 2024).

Inwoners maken zich zorgen over de komende concessieverlening, omdat een nieuwe, minder ervaren partij het veervervoer zou kunnen overnemen. Een faillissement van zo'n partij zou rampzalige gevolgen hebben voor de eilanden. Een ander punt van zorg betreft het vrachtvervoer, dat niet onder de nieuwe concessie valt. Momenteel verzorgt Doeksen het vrachtvervoer naar de eilanden met een speciale vrachtboot. Als een nieuwe rederij het vervoer overneemt, bestaat de kans dat vracht niet meer mogelijk is, wat ernstige gevolgen zou hebben voor de bevoorrading van de eilanden (Geerts & Omroep Zilt, 2024)

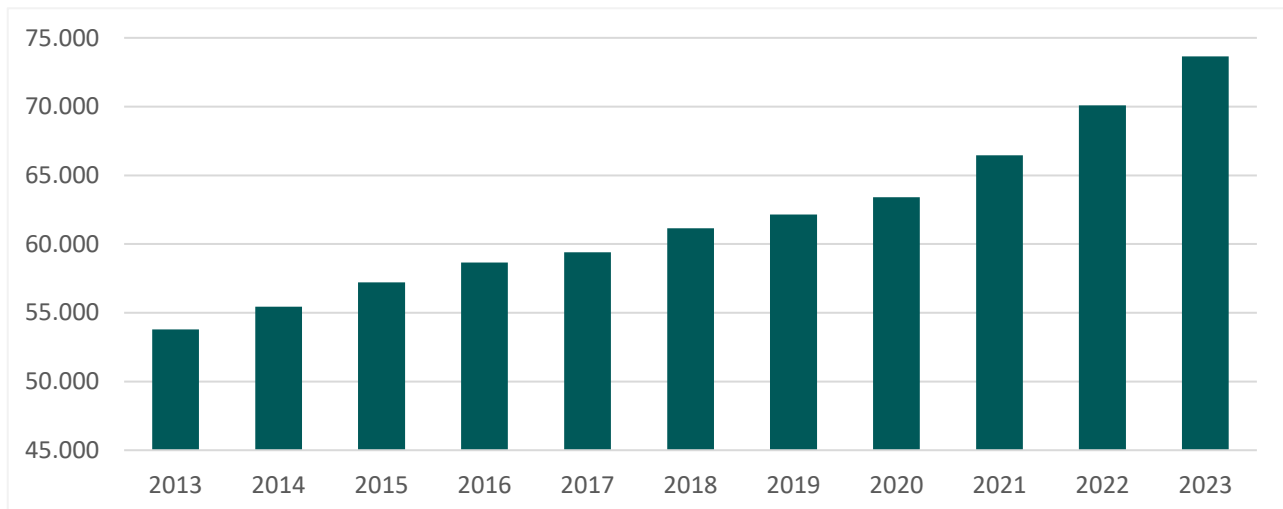
Een andere belangrijke speler in het goederentransport naar de Waddeneilanden is Ridder & de Vries Transporten. Dit transportbedrijf levert dagelijks aan supermarkten en horeca-groothandels op Ameland en Schiermonnikoog en biedt daarnaast diensten zoals het transport van bouwmaterialen en het afvoeren van sloopafval en puin (Ridder & de Vries Transporten, z.d.).

// 7. VESTIGINGEN TOTAAL

7.1 Vestigingen totaal

In 2023 telde de provincie Fryslân in totaal 73.650 vestigingen⁸ die gezamenlijk zorgen voor 327.960 banen. Tussen 2013 en 2023 is het aantal vestigingen in de provincie fors toegenomen met 36,9%, een toename van 19.855 vestigingen. Landelijk was de groei van het aantal vestigingen in deze periode met 51,3% nog groter dan in Fryslân.

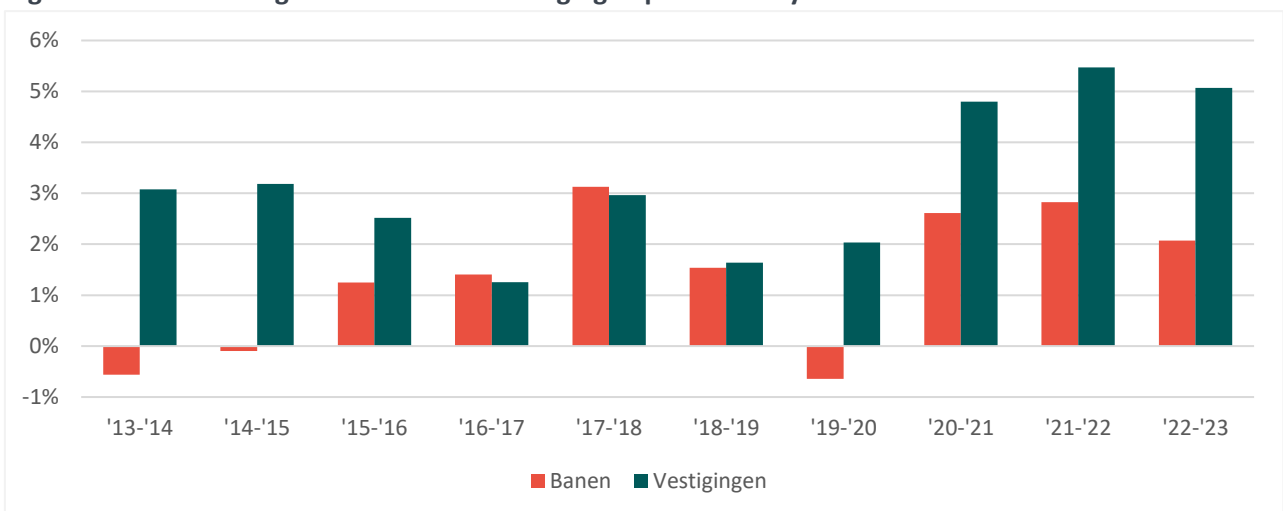
Figuur 9 Ontwikkeling aantal vestigingen provincie Fryslân 2013-2023

Bron: PWR Fryslân 2023

Figuur 10 laat zien dat het aantal vestigingen in Fryslân jaarlijks relatief sterker groeit dan het aantal banen, met uitzondering van het jaar 2017-2018. Zelfs in jaren waarin de werkgelegenheid licht daalde (2013-2014, 2014-2015 en 2019-2020), groeide het aantal vestigingen. Na de coronacrisis bereikte de groei van het aantal vestigingen tussen 2021 en 2022 een hoogtepunt. In dat jaar kwamen er 3.635 vestigingen bij, goed voor een groei van 5,5%. Een dergelijke sterke groei is het afgelopen decennium niet eerder voorgekomen.

Figuur 10 Ontwikkeling aantal banen en vestigingen provincie Fryslân 2013-2023

Bron: PWR Fryslân 2023

⁸ Een vestiging is elke locatie waar of van waaruit betaalde arbeid wordt verricht.

De groei van het aantal vestigingen in de provincie Fryslân is volledig toe te schrijven aan eenmansbedrijven. Terwijl het aantal vestigingen met meer dan één werkzaam persoon in het afgelopen decennium daalde met 890, steeg het aantal eenmansbedrijven met maar liefst 20.740. Over de lange termijn gezien, is het aandeel eenmansbedrijven fors toegenomen. In 2013 was het aandeel eenmansbedrijven binnen het totaal aantal vestigingen nog 60,3%, in de achterliggende jaren is dat opgelopen tot 72,2%.

Tabel 14 Aandeel eenmansbedrijven en overige bedrijven, provincie Fryslân 2013, 2018 en 2023

Bedrijven ⁹	2013	2018	2023
Eenmansbedrijven	32.450	40.385	53.195
Overige bedrijven (>1 werkzaam persoon)	21.345	20.770	20.455
Totaal bedrijven	53.795	61.150	73.650
Aandeel eenmansbedrijven	60,3%	66,0%	72,2%

Bron: PWR Fryslân 2023

7.2 Vestigingen per regio

Zuidoost-Fryslân telt met ruim 20.700 vestigingen het hoogste aantal vestigingen in de provincie, gevolgd door Zuidwest-Fryslân met meer dan 17.500 vestigingen. Ook de regio's Leeuwarden (13.915 vestigingen) en Noordoost-Fryslân (12.870 vestigingen) spelen een belangrijke rol binnen het Friese vestigingslandschap. Noordwest-Fryslân volgt met 6.685 vestigingen en de Waddeneilanden sluiten de rij met 1.865 vestigingen. Met een bescheidener aantal vestigingen dragen ook deze regio's op hun eigen manier bij aan de diversiteit van het Friese vestigingslandschap.

Tabel 15 Ontwikkeling aantal vestigingen per regio provincie Fryslân 2013-2023

	Vestigingen 2013	Vestigingen 2023	Groei abs. 2013-2023	Waarvan eenmansbedr.	Waarvan overige bedr.
Noordoost-Fryslân	9.405	12.870	3.465	3.605	-135
Noordwest-Fryslân	5.025	6.685	1.660	1.815	-155
Leeuwarden	9.145	13.915	4.770	4.780	-10
Zuidoost-Fryslân	15.430	20.755	5.325	5.600	-280
Zuidwest-Fryslân	13.375	17.555	4.180	4.515	-330
Waddeneilanden	1.420	1.865	445	425	15
Provincie Fryslân	53.795	73.650	19.855	20.740	-895

Bron: PWR Fryslân 2023

In het afgelopen decennium kende Zuidoost-Fryslân met een groei van ruim 5.300 vestigingen de grootste absolute toename in de provincie. Leeuwarden volgt met een sterke toename van 4.770 vestigingen en liet bovendien de sterkste relatieve groei zien (+52,2%). Ook de regio's Zuidwest-Fryslân (+4.180 vestigingen) en Noordoost-Fryslân (+3.465 vestigingen) zijn belangrijke groeiers op het vasteland. Hoewel Zuidwest-Fryslân qua vestigingen de op een na grootste regio is, was de groei in Leeuwarden sterker. Op de Friese Waddeneilanden is het aantal vestigingen in dezelfde periode met 445 toegenomen.

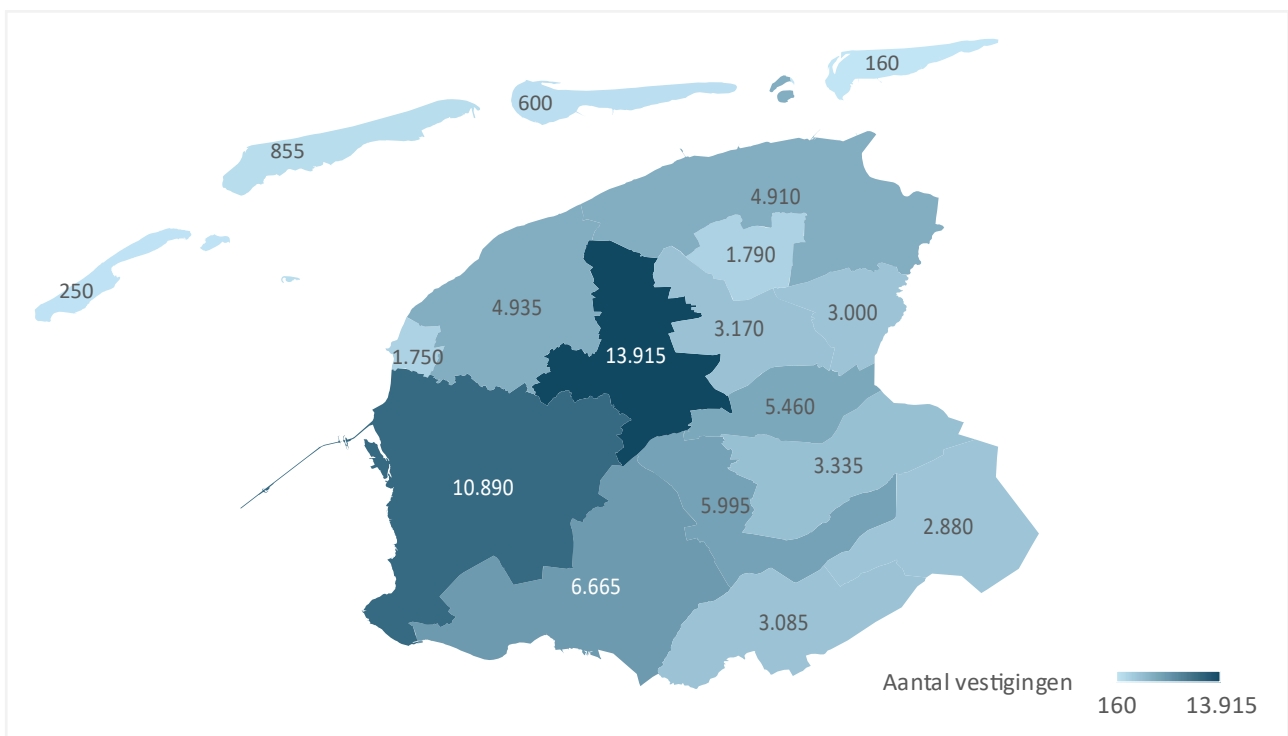
⁹ Voor de leesbaarheid wordt hier gesproken over bedrijven. Het werkgelegenheidsregister telt echter vestigingen. Een bedrijf kan bestaan uit meerdere vestigingen. Het feitelijk aantal bedrijven zal iets lager zijn dan in deze rapportage wordt aangegeven.

Eerder in dit hoofdstuk constateerden we al dat de groei van het aantal vestigingen in Fryslân toe te schrijven is aan de toename van eenmansbedrijven, terwijl het aantal overige bedrijven (met meer dan één werkzaam persoon) juist is afgenomen. Dit patroon is ook zichtbaar in de verschillende regio's. De grootste daling van het aantal overige bedrijven deed zich voor in de regio's Zuidwest-Fryslân (-330) en Zuidoost-Fryslân (-280). In Leeuwarden bleef deze afname beperkt tot 10 vestigingen. Opvallend is dat de Waddeneilanden hierop een uitzondering vormen: daar nam het aantal overige bedrijven licht toe, met 15 vestigingen.

7.3 Vestigingen per gemeente

Met 13.915 vestigingen is Leeuwarden de grootste gemeente van Fryslân wat betreft het aantal vestigingen, goed voor 19% van alle vestigingen in de provincie. Súdwest-Fryslân volgt met 10.890 vestigingen, waarmee deze gemeente een belangrijke rol vervult in het economische landschap van de provincie. Ook De Fryske Marren (6.665 vestigingen), Heerenveen (5.995 vestigingen) en Smallingerland (5.460 vestigingen) leveren een duidelijke bijdrage aan het Friese vestigingslandschap. Daarentegen leveren gemeenten zoals Harlingen (1.750 vestigingen) en Dantumadiel (1.790 vestigingen) een meer bescheiden bijdrage aan de provinciale bedrijvigheid onder de vastelandgemeenten. Hoewel de Friese Waddeneilanden relatief weinig vestigingen tellen, zijn ze economisch van grote betekenis door hun bijdrage aan het toerisme en de recreatie in de provincie.

Figuur 11 Verdeling aantal vestigingen per gemeente provincie Fryslân 2023

Bron: PWR Fryslân 2023

Tussen 2013 en 2023 is het aantal vestigingen in alle Friese gemeenten toegenomen. Leeuwarden kende met een toename van 4.770 vestigingen (52,2%) de grootste absolute en relatieve groei. Op enige afstand volgen Súdwest-Fryslân, Heerenveen en De Fryske Marren, met een groei van respectievelijk 2.570, 1.655 en 1.610 vestigingen. Ook Smallingerland (+1.495 vestigingen), Noardeast-Fryslân (+1.245 vestigingen) en Waadhoeke (+1.185 vestigingen) lieten een aanzienlijke toename van het aantal vestigingen zien.

Hoewel Súdwest-Fryslân qua aantal vestigingen de op één na grootste gemeente van Fryslân is, bleef de groei met 30,9% achter bij het provinciale gemiddelde van 36,9%. Daarmee is het verschil met koploper Leeuwarden in het afgelopen decennium verder toegenomen: van 825 naar 3.025 vestigingen. Ook in Weststellingwerf (29,6%), Opsterland (29,3%) en Ameland (22,4%) bleef de groei relatief beperkt ten opzichte van het provinciale gemiddelde.

In alle Friese gemeenten nam het aantal eenmansbedrijven fors toe. Leeuwarden liet de grootste absolute toename zien met 4.780 eenmansbedrijven, gevolgd door Súdwest-Fryslân (+2.780). Tegelijkertijd daalde in de meeste gemeenten het aantal overige bedrijven (met meer dan één werkzaam persoon). De grootste afnames werden geregistreerd in Súdwest-Fryslân (-205), De Fryske Marren (-125), Waadhoeke (-120) en Opsterland (-100). Enkele gemeenten vormden hierop een uitzondering: in Heerenveen (+25), Ameland (+20) en Terschelling (+5) steeg het aantal overige bedrijven licht.

Tabel 16 Ontwikkeling aantal vestigingen per gemeente provincie Fryslân 2013-2023

Gemeente	Vestigingen 2013	Vestigingen 2023	Groei abs. 2013-2023	Waarvan eenmansbedr.	Waarvan overige bedr.
Achtkarspelen	2.200	3.000	800	820	-15
Ameland	490	600	110	85	20
Dantumadiel	1.265	1.790	525	550	-25
De Fryske Marren	5.055	6.665	1.610	1.735	-125
Harlingen	1.275	1.750	475	510	-35
Heerenveen	4.340	5.995	1.655	1.630	25
Leeuwarden	9.145	13.915	4.770	4.780	-10
Noardeast-Fryslân	3.665	4.910	1.245	1.275	-30
Ooststellingwerf	2.165	2.880	715	790	-75
Opsterland	2.580	3.335	755	855	-100
Schiermonnikoog	120	160	40	45	-5
Smallingerland	3.965	5.460	1.495	1.545	-50
Súdwest-Fryslân	8.320	10.890	2.570	2.780	-205
Terschelling	635	855	220	215	5
Tytsjerksteradiel	2.275	3.170	895	960	-65
Vlieland	175	250	75	80	-5
Waadhoeke	3.750	4.935	1.185	1.305	-120
Weststellingwerf	2.380	3.085	705	780	-80
Provincie Fryslân	53.795	73.650	19.855	20.740	-895
Nederland	1.379.470	2.086.760	707.290	-	-

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

// 8. VESTIGINGEN PER SECTOR

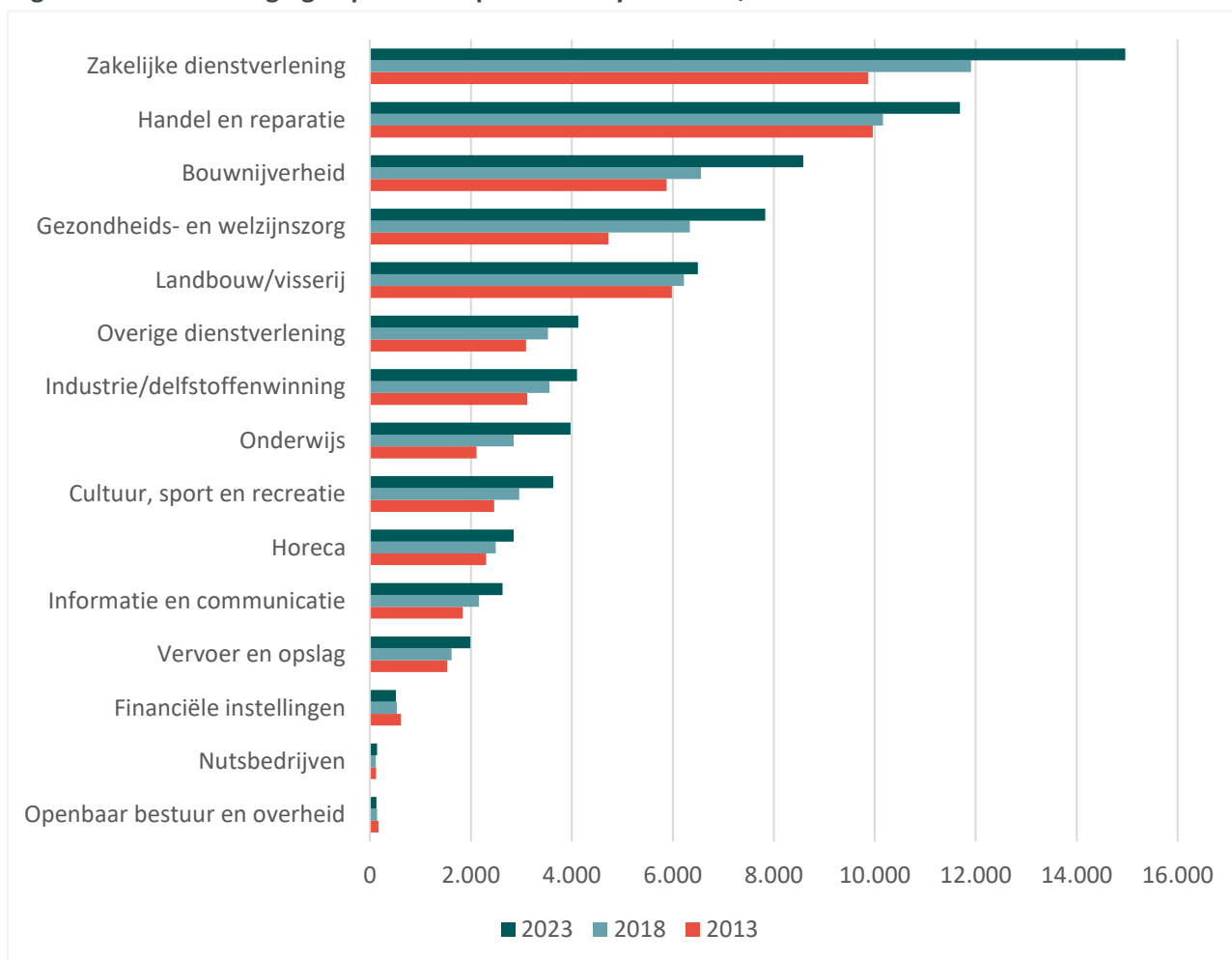
8.1 Vestigingsstructuur

In de provincie Fryslân¹⁰ is de zakelijke dienstverlening de grootste sector met ruim 14.900 vestigingen, goed voor 20% van alle vestigingen in de provincie. Deze sector bestaat onder andere uit advocatenkantoren, accountancybureaus, architecten- en ingenieursbureaus, uitzendbureaus, reisbureaus, beveiligingsdiensten en andere gespecialiseerde zakelijke dienstverleners. De handel volgt met 11.690 vestigingen. Ook de bouw en gezondheidszorg spelen een belangrijke rol in het vestigingslandschap van Fryslân, met respectievelijk 8.585 en 7.830 vestigingen.

Opvallend is de hoge positie van de landbouwsector, met bijna 6.500 vestigingen. Hoewel deze sector niet de grootste werkgever is, wijst het hoge aantal vestigingen op een kleinschalige sectorstructuur met veel bedrijven die door een beperkt aantal mensen worden gerund. Dit weerspiegelt de sterke agrarische basis van de provincie. De landbouw vormt dan ook een belangrijke pijler onder het Friese vestigingslandschap.

De financiële instellingen (0,7%), nutsbedrijven (0,2%) en het openbaar bestuur (0,2%) hebben daarentegen een bescheiden aandeel in het vestigingslandschap van de provincie. Opvallend daarbij is dat het openbaar bestuur – ondanks het beperkte aantal van slechts 130 vestigingen – meer dan 15.000 banen biedt.

Figuur 12 Aantal vestigingen per sector provincie Fryslân 2013, 2018 en 2023

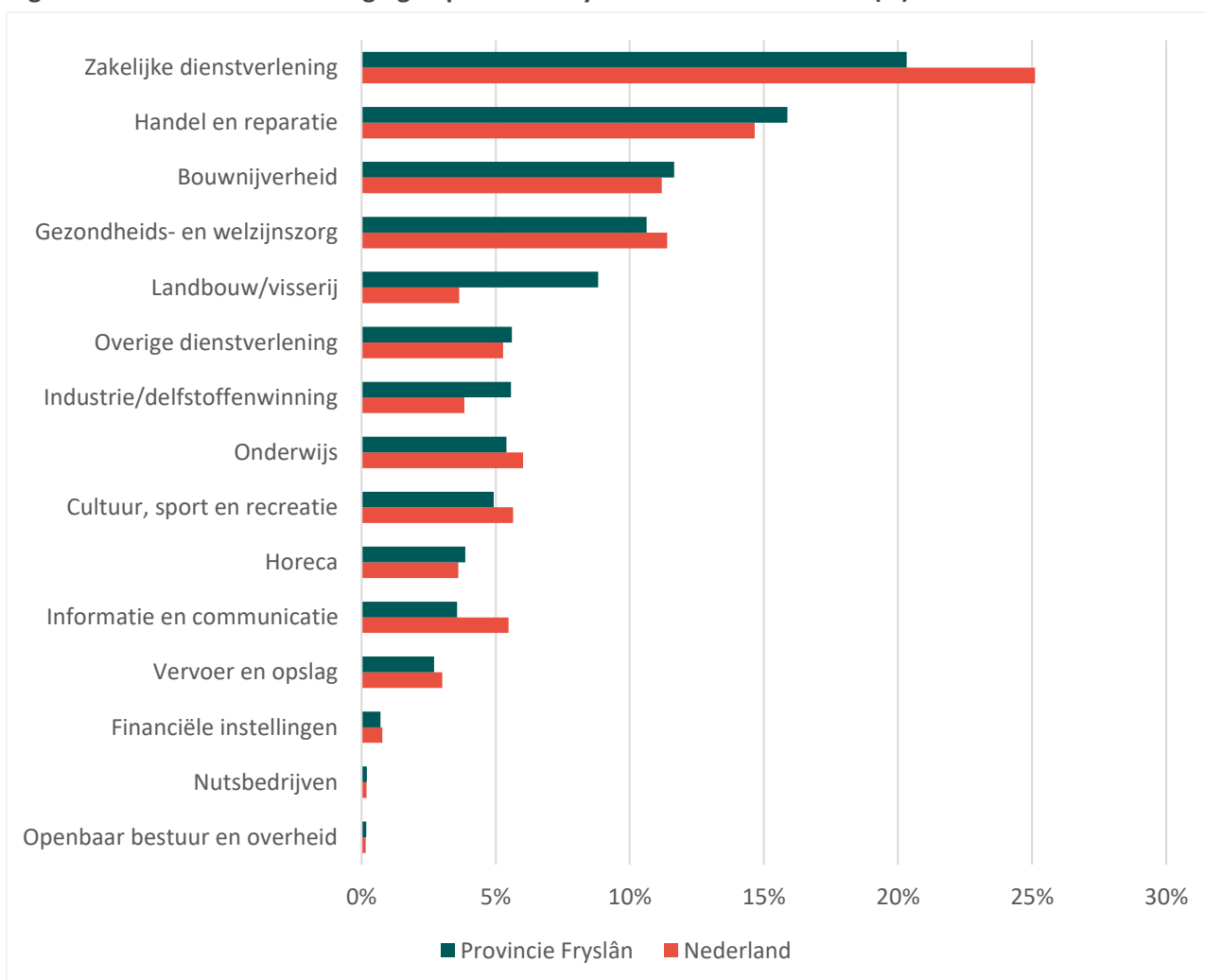

Bron: PWR Fryslân 2023

¹⁰ In de bijlage bij dit rapport is een aanvullend overzicht opgenomen van de cijfers per gemeente in de provincie Fryslân

Zowel in Fryslân als in Nederland behoren de zakelijke dienstverlening en de handelssector tot de grootste sectoren binnen het vestigingslandschap. Vergeleken met het landelijke gemiddelde zijn de handel-, landbouw- en industriesector relatief groot in de provincie Fryslân. Het aandeel van de landbouw in het Friese vestigingslandschap (8,8%) is zelfs ruim twee keer zo groot als het landelijke gemiddelde (3,6%). Tegelijkertijd zijn sectoren als de zakelijke dienstverlening en informatie en communicatie landelijk sterker vertegenwoordigd dan in Fryslân. Zo ligt landelijk het aandeel van de zakelijke dienstverlening (25,1%) bijna 5%-punt procentpunt hoger dan in Fryslân (20,3%).

Figuur 13 Sectorstructuur vestigingen provincie Fryslân en Nederland 2023 (%)

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

In Hoofdstuk 7 werd geconstateerd dat 72% van de vestigingen in Fryslân een eenmansbedrijf is. Tabel 17 laat zien hoe de eenmansbedrijven en overige bedrijven (met meer dan één werkzaam persoon) per sector zijn verdeeld. Met ruim 12.400 vestigingen is de zakelijke dienstverlening veruit de grootste sector onder de eenmansbedrijven; 23% van alle eenmansbedrijven in Fryslân is in deze sector actief. De handel en de bouw volgen met respectievelijk 7.265 en 7.135 eenmansbedrijven. De minste eenmansbedrijven zijn te vinden in de financiële sector (315), nutsbedrijven (75) en openbaar bestuur (10). Binnen de recreatie-sector, overige dienstverlening, informatie en communicatie, zakelijke dienstverlening, bouw en onderwijs is het relatieve aandeel eenmansbedrijven het hoogst. In de meeste sectoren zijn de eenmansbedrijven in de meerderheid, met uitzondering van de landbouw, horeca en het openbaar bestuur. Hier voeren bedrijven met meer dan één werkzaam persoon de boventoon. In absolute zin herbergen de handel (4.425) en landbouwsector (3.705) de grootste aantallen overige bedrijven.

Tabel 17 Aantal eenmansbedrijven en overige bedrijven per sector, provincie Fryslân 2023

Sector	Eenmans bedrijven	Aandeel eenmans	Overige bedrijven	Aandeel overig	Totaal bedrijven ¹¹
Landbouw/visserij	2.790	43%	3.705	57%	6.495
Industrie/delfstoffenwinning	2.705	66%	1.395	34%	4.100
Nutsbedrijven	75	52%	75	52%	145
Bouwnijverheid	7.135	83%	1.455	17%	8.585
Handel en reparatie	7.265	62%	4.425	38%	11.690
Vervoer en opslag	1.295	65%	695	35%	1.990
Horeca	1.300	46%	1.550	54%	2.850
Informatie en communicatie	2.220	85%	405	15%	2.625
Financiële instellingen	315	61%	200	39%	515
Zakelijke dienstverlening	12.475	83%	2.490	17%	14.965
Openbaar bestuur en overheid	10	8%	120	92%	130
Onderwijs	3.220	81%	755	19%	3.975
Gezondheids- en welzijnszorg	5.725	73%	2.105	27%	7.830
Cultuur, sport en recreatie	3.110	86%	520	14%	3.630
Overige dienstverlening	3.560	86%	565	14%	4.125
Totaal sectoren	53.195	72%	20.455	28%	73.650

Bron: PWR Fryslân 2023

8.2 Ontwikkeling 2013-2023

Tussen 2013 en 2023 kende de zakelijke dienstverlening de grootste absolute toename van het aantal vestigingen. In deze periode kwamen er meer dan 5.000 vestigingen bij, wat meer dan een kwart van het totaal aantal nieuwe vestigingen in Fryslân vertegenwoordigt. Door deze sterke groei is het aandeel van de zakelijke dienstverlening in de totale economie nu groter dan dat van de handelssector, die in 2013 nog de grootste sector was in het vestigingslandschap van Fryslân. Daarna volgen de gezondheidssector en de bouwsector, die respectievelijk 3.100 en 2.705 vestigingen erbij kregen. Hierdoor hebben deze sectoren nu een groter aandeel in het Friese vestigingslandschap dan de landbouwsector, wat in 2013 nog niet het geval was.

Relatief gezien is het aantal vestigingen in het onderwijs het afgelopen decennium het sterkst toegenomen, met een indrukwekkende groei van 87,9%. Dit is opvallend, aangezien de mate van specialisatie binnen deze sector in dezelfde periode is afgenomen. De leerlingendaling heeft grote gevolgen voor de organisatie van het onderwijs: scholen krijgen minder inkomsten en hebben minder klaslokalen en leraren nodig. Daarnaast stelt de overheid een ondergrens aan het aantal leerlingen per school, wat kan leiden tot schoolsluitingen. In Fryslân zijn sinds 2009 meer dan 100 basisscholen verdwenen, en ook enkele scholen voor voortgezet onderwijs hebben hun deuren moeten sluiten (Hoekstra, 2024). De groei van het aantal vestigingen bevindt zich dan ook niet in het primaire en secundaire onderwijs, maar in andere vormen van onderwijs, zoals studiebegeleiding, sportonderwijs, bedrijfsopleidingen en kunstzinnige vorming voor amateurs (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024).

¹¹ Voor de leesbaarheid wordt hier gesproken over bedrijven. Het Werkgelegenheidsregister telt echter vestigingen. Een bedrijf kan bestaan uit meerdere vestigingen. Het feitelijk aantal bedrijven zal iets lager zijn dan in deze rapportage wordt aangegeven.

Hoewel de landbouwsector¹² een groot aandeel heeft in het Friese vestigingslandschap, nam het aantal vestigingen het afgelopen decennium toe met slechts 510. De relatieve groei van de landbouwvestigingen lag dan ook met 8,5% ruim onder het provinciaal gemiddelde van 36,9%. Ook in de horeca (+23,9%), handel (+17,4%) en nutsbedrijven (+16%) bleef de relatieve groei van de vestigingen achter bij de gemiddelde groei in Fryslân. Daarnaast zijn er sectoren waar bedrijven zijn vertrokken. Zo daalde het aantal vestigingen in de financiële sector met 100, en in het openbaar bestuur nam het aantal vestigingen met 40 af.

Tabel 18 Ontwikkeling aantal vestigingen per sector, provincie Fryslân 2013-2023

Sector	Vestigingen 2013	Vestigingen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023	Aandeel sector 2023
Landbouw/visserij	5.985	6.495	510	8,5%	8,8%
Industrie/delfstoffenwinning	3.120	4.100	980	31,4%	5,6%
Nutsbedrijven	125	145	20	16,0%	0,2%
Bouwnijverheid	5.880	8.585	2.705	46,0%	11,7%
Handel en reparatie	9.960	11.690	1.730	17,4%	15,9%
Vervoer en opslag	1.530	1.990	460	30,1%	2,7%
Horeca	2.300	2.850	550	23,9%	3,9%
Informatie en communicatie	1.840	2.625	785	42,7%	3,6%
Financiële instellingen	615	515	-100	-16,3%	0,7%
Zakelijke dienstverlening	9.870	14.965	5.095	51,6%	20,3%
Openbaar bestuur en overheid	170	130	-40	-23,5%	0,2%
Onderwijs	2.115	3.975	1.860	87,9%	5,4%
Gezondheids- en welzijnszorg	4.730	7.830	3.100	65,5%	10,6%
Cultuur, sport en recreatie	2.460	3.630	1.170	47,6%	4,9%
Overige dienstverlening	3.095	4.125	1.030	33,3%	5,6%
Totaal sectoren	53.795	73.650	19.855	36,9%	100%

Bron: PWR Fryslân 2023

De groei van het aantal vestigingen wordt in de meeste sectoren volledig verklaard door de toename van eenmansbedrijven. In de gezondheidszorg ligt dat anders: hier is 11% van de groei toe te schrijven aan bedrijven met meer dan één werkzaam persoon. Dat komt neer op 335 van de 3.100 nieuwe vestigingen. In de horeca is een vergelijkbaar patroon zichtbaar: 7% van de groei komt daar voor rekening van de overige bedrijven.

Uit Tabel 20 blijkt dat het aantal vestigingen met meer dan één werkzaam persoon tussen 2013 en 2023 met 890 is afgenomen. De grootste daling deed zich voor in de handelssector, waar 635 overige bedrijven verdwenen. Ook in de financiële sector was sprake van een forse krimp: ruim 100 overige bedrijven verdwenen, terwijl de toename van slechts vijf eenmansbedrijven dit verlies niet kon compenseren. De afname van veertig vestigingen in het openbaar bestuur, zoals eerder in dit hoofdstuk vermeld, is volledig toe te schrijven aan overige bedrijven. In de bouwsector nam het aantal vestigingen met meer dan één werkzaam persoon af met 125, maar deze daling werd ruimschoots gecompenseerd door de sterke groei van eenmansbedrijven (+2.835). Dat geldt ook voor de onderwijssector, waar het aantal eenmansbedrijven in het afgelopen decennium zelfs verdubbelde. In veel andere sectoren was sprake van een lichte daling van de overige bedrijven, waarbij de groei van de sector werd gecompenseerd door de eenmansbedrijven.

¹² De landbouwsector zoals in dit rapport gepresenteerd, komt overeen met de afbakening van de primaire en secundaire landbouwsector zoals gehanteerd in de Blue Delta Monitor.

Tabel 19 Ontwikkeling eenmansbedrijven per sector, provincie Fryslân 2013-2023

Sector	Eenmansbedrijven 2013	Eenmansbedrijven 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023
Landbouw/visserij	2.290	2.790	500	21,8%
Industrie/delfstoffenwinning	1.645	2.705	1.060	64,4%
Nutsbedrijven	45	75	30	66,7%
Bouwnijverheid	4.300	7.135	2.835	65,9%
Handel en reparatie	4.900	7.265	2.365	48,3%
Vervoer en opslag	745	1.295	550	73,8%
Horeca	790	1.300	510	64,6%
Informatie en communicatie	1.455	2.220	765	52,6%
Financiële instellingen	310	315	5	1,6%
Zakelijke dienstverlening	7.380	12.475	5.095	69,0%
Openbaar bestuur en overheid	10	10	0	0%
Onderwijs	1.275	3.220	1.945	152,5%
Gezondheids- en welzijnszorg	2.960	5.725	2.765	93,4%
Cultuur, sport en recreatie	1.900	3.110	1.210	63,7%
Overige dienstverlening	2.440	3.560	1.120	45,9%
Totaal	32.450	53.195	20.745	63,9%

Bron: PWR Fryslân 2023

Tabel 20 Ontwikkeling overige bedrijven (>1 werkzaam persoon) per sector, provincie Fryslân 2013-2023¹³

Sector	Overige bedrijven 2013	Overige bedrijven 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023
Landbouw/visserij	3.695	3.705	10	0,3%
Industrie/delfstoffenwinning	1.475	1.395	-80	-5,4%
Nutsbedrijven	80	75	-5	-6,3%
Bouwnijverheid	1.580	1.455	-125	-7,9%
Handel en reparatie	5.060	4.425	-635	-12,5%
Vervoer en opslag	785	695	-90	-11,5%
Horeca	1.510	1.550	40	2,6%
Informatie en communicatie	385	405	20	5,2%
Financiële instellingen	305	200	-105	-34,4%
Zakelijke dienstverlening	2.485	2.490	5	0,2%
Openbaar bestuur en overheid	160	120	-40	-25,0%
Onderwijs	840	755	-85	-10,1%
Gezondheids- en welzijnszorg	1.770	2.105	335	18,9%
Cultuur, sport en recreatie	560	520	-40	-7,1%
Overige dienstverlening	655	565	-90	-13,7%
Totaal	21.345	20.455	-890	-4,2%

Bron: PWR Fryslân 2023

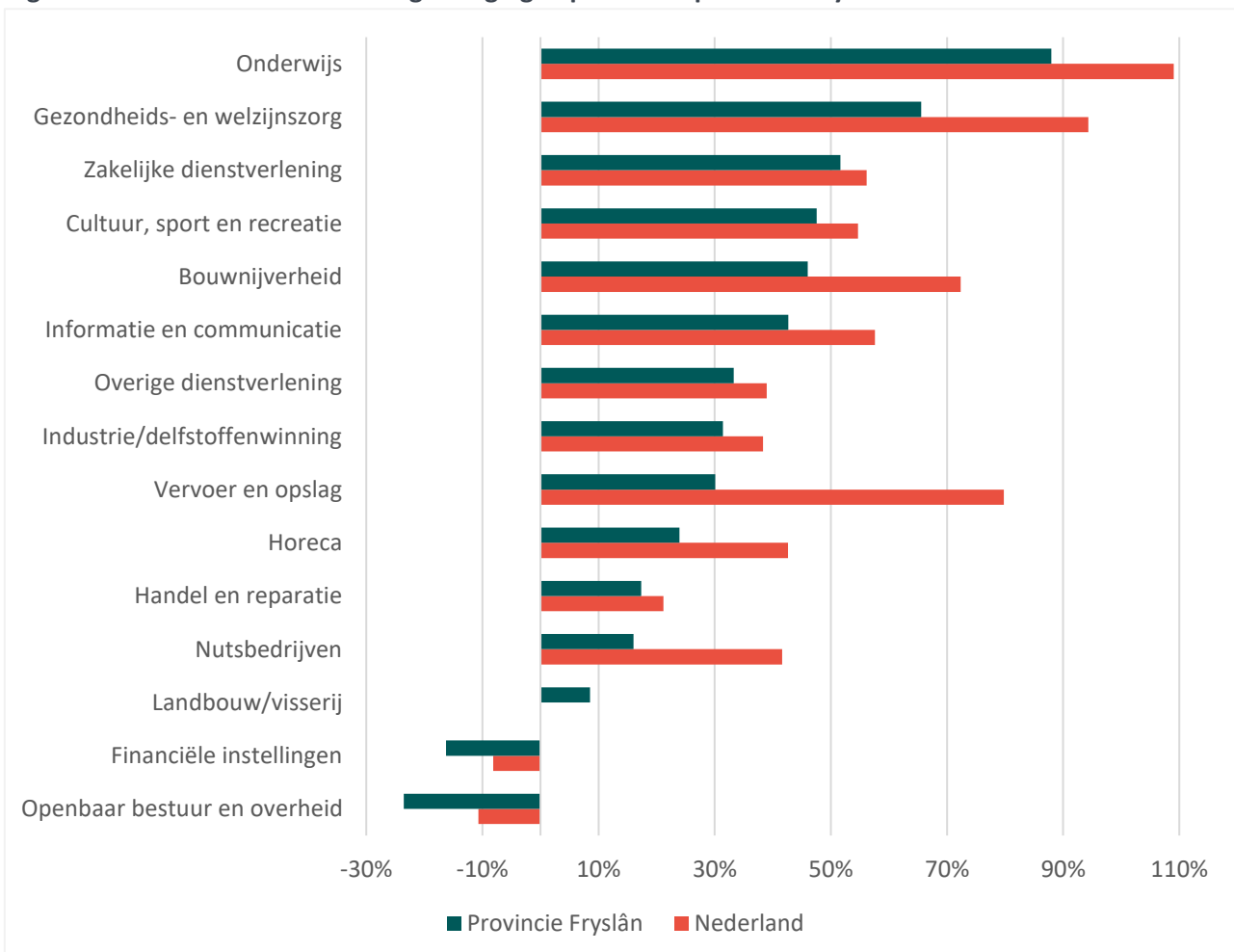
¹³ Voor de leesbaarheid wordt hier gesproken over bedrijven. Het werkgelegenheidsregister telt echter vestigingen. Een bedrijf kan bestaan uit meerdere vestigingen. Het feitelijk aantal bedrijven zal iets lager zijn dan in deze rapportage wordt aangegeven.

Landelijk nam het aantal vestigingen in vrijwel elke sector sterker toe dan in Fryslân, met uitzondering van de landbouwsector. In Fryslân groeide het aantal landbouwvestigingen met 8,5%, terwijl de landelijke toename beperkt bleef tot 0,2%. Zowel in Fryslân als landelijk was de relatieve groei het sterkst in het onderwijs en de gezondheidszorg in het afgelopen decennium.

Opvallend is de sterke landelijke toename van het aantal vestigingen in de vervoer- en opslagsector (+79,8%) vergeleken met een groei van 30,1% in Fryslân. In 2022 was 87% van alle transportbedrijven in Nederland actief in het vervoer over land, waaronder het goederenwegvervoer (Centraal Bureau voor de Statistiek, z.d.). Deze sector kent een grote toename van nieuwe vestigingen door de groei van transportbedrijven met één werkzaam persoon, ook wel eigen rijders genoemd. Volgens de Vereniging Eigen Rijders Nederland stappen steeds meer chauffeurs uit loondienst over naar zelfstandig ondernemerschap, wat het aantal nieuwe transportbedrijven stimuleert (Transport & Logistiek, 2024). Veel transportbedrijven vestigen zich in de buurt van stedelijke gebieden en logistieke hubs, zoals Schiphol en de Haven van Rotterdam. Deze knooppunten fungeren als centrale verzamel- en distributiecentra en helpen bedrijven om hun transport- en leveringsprocessen te optimaliseren (TransportKlok, 2024).

Ook in het onderwijs, de gezondheidszorg, bouw, horeca en nutsbedrijven was de landelijke groei sterker dan in Fryslân. Net als in Fryslân nam landelijk het aantal vestigingen in de financiële sector en het openbaar bestuur af, al was de daling in Fryslân relatief sterker.

Figuur 14 Procentuele ontwikkeling vestigingen per sector provincie Fryslân en Nederland 2013-2023

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

8.3 Ontwikkeling 2018-2023

Tussen 2018 en 2023 lieten de meeste sectoren een duidelijke groei van het aantal vestigingen zien, met uitzondering van de financiële instellingen (-20 vestigingen) en het openbaar bestuur (-15 vestigingen). Vooral de zakelijke dienstverlening, bouw, handel en gezondheidszorg droegen aanzienlijk bij aan de toename van vestigingen in de provincie. Ondanks het banenverlies tijdens de coronacrisis leidde dit niet tot een sterke afname van het aantal vestigingen. In de industrie en overige dienstverlening was er in 2019-2020 sprake van een lichte daling, maar die werd in de daaropvolgende jaren weer goedge maakt. De daling in de financiële sector en het openbaar bestuur zette al vóór de pandemie in.

In Tabel 21 komt de sterke groei binnen het onderwijs duidelijk naar voren: tussen 2021 en 2022 nam het aantal vestigingen met maar liefst 10,7% toe. Ook in de bouwsector is de groei versneld. Van de 2.705 nieuwe vestigingen in het afgelopen decennium kwamen er 2.030 in de laatste vijf jaar bij. Een vergelijkbare trend is zichtbaar in de handelssector: van de 1.730 nieuwe vestigingen in de afgelopen tien jaar, ontstonden er 1.525 in de meest recente vijf jaar.

Tabel 21 Ontwikkeling aantal vestigingen per sector provincie Fryslân 2018-2023

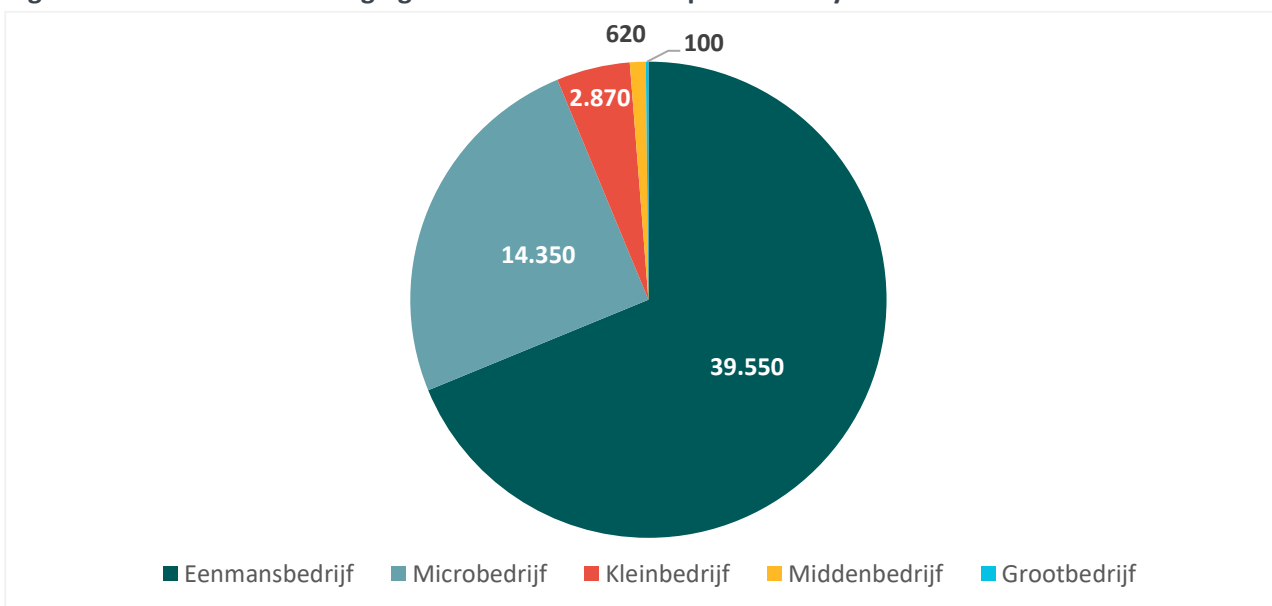
Sector	'18-'19	'19-'20	'20-'21	'21-'22	'22-'23	'18-'23 absoluut
Landbouw/visserij	0,4%	0,6%	1,0%	1,3%	0,9%	275
Industrie/delfstoffenwinning	0,1%	-0,3%	3,9%	6,2%	4,6%	545
Nutsbedrijven	4,2%	0,0%	8,0%	7,4%	0,0%	25
Bouwnijverheid	3,9%	3,5%	5,0%	8,1%	7,3%	2.030
Handel en reparatie	0,9%	2,5%	5,8%	3,0%	2,0%	1.525
Vervoer en opslag	0,6%	1,8%	6,9%	6,2%	5,6%	370
Horeca	1,4%	4,2%	2,5%	3,7%	1,8%	355
Informatie en communicatie	0,5%	3,5%	3,8%	8,4%	4,0%	465
Financiële instellingen	-2,8%	-3,8%	-2,0%	5,1%	0,0%	-20
Zakelijke dienstverlening	2,8%	2,0%	5,1%	6,7%	6,8%	3.060
Openbaar bestuur en overheid	-6,9%	-3,7%	0,0%	0,0%	0,0%	-15
Onderwijs	2,8%	5,3%	8,0%	10,7%	8,0%	1.130
Gezondheids- en welzijnszorg	1,3%	1,6%	5,6%	6,3%	7,0%	1.490
Cultuur, sport en recreatie	2,2%	1,8%	4,7%	4,0%	8,2%	670
Overige dienstverlening	0,9%	-0,3%	6,5%	3,4%	5,6%	600
Totaal sectoren	1,6%	2,0%	4,8%	5,5%	5,1%	12.500

Bron: PWR Fryslân 2023

// 9. GROOTTEKLASSE

De vestigingen in Fryslân kunnen op basis van hun grootte in verschillende categorieën worden ingedeeld¹⁴. Binnen het midden- en kleinbedrijf (mkb) kan een onderscheid worden gemaakt tussen zzp'ers (1 werkzaam persoon), microbedrijven (2-9 werkzame personen), kleinbedrijven (10-49 werkzame personen) en middenbedrijven (50-249 werkzame personen). Bedrijven met meer dan 250 werkzame personen vallen onder het grootbedrijf (Nederlands Comité voor Ondernemerschap, 2023). De grootteklasse wordt vastgesteld aan de hand van het aantal mensen dat 15 uur of meer werkzaam is¹⁵. Vestigingen die uitsluitend banen van minder dan 15 uur¹⁶ per week hebben, worden niet meegeteld; dit geldt voor 16.170 vestigingen. De overige 57.480 vestigingen in Fryslân zijn als volgt te verdelen:

Figuur 15 Grootteklasse vestigingen met banen >15 uur provincie Fryslân 2023

Bron: LISA 2023

In dit rapport worden alle vestigingen met maximaal 250 werkzame personen gerekend tot het mkb. Figuur 15 laat zien dat het overgrote deel van de vestigingen in Fryslân (99,8%) onder het mkb valt. Het Friese mkb wordt gekenmerkt door een groot aandeel eenmansbedrijven (69%)¹⁷, gevolgd door microbedrijven (25%). Kleinbedrijven (5%) en middenbedrijven (1%) nemen een bescheidenere positie in. Grootbedrijven, met meer dan 250 werkzame personen, zijn goed voor 100 vestigingen en vormen daarmee slechts 0,2% van het Friese vestigingslandschap. Op basis van deze definitie behoort ook landelijk 99,8% van de vestigingen tot het mkb. De verdeling naar grootteklassen vertoont landelijk een vergelijkbaar patroon als in Fryslân, al kent Fryslân relatief meer microbedrijven (25%) dan het landelijk gemiddeld (21%).

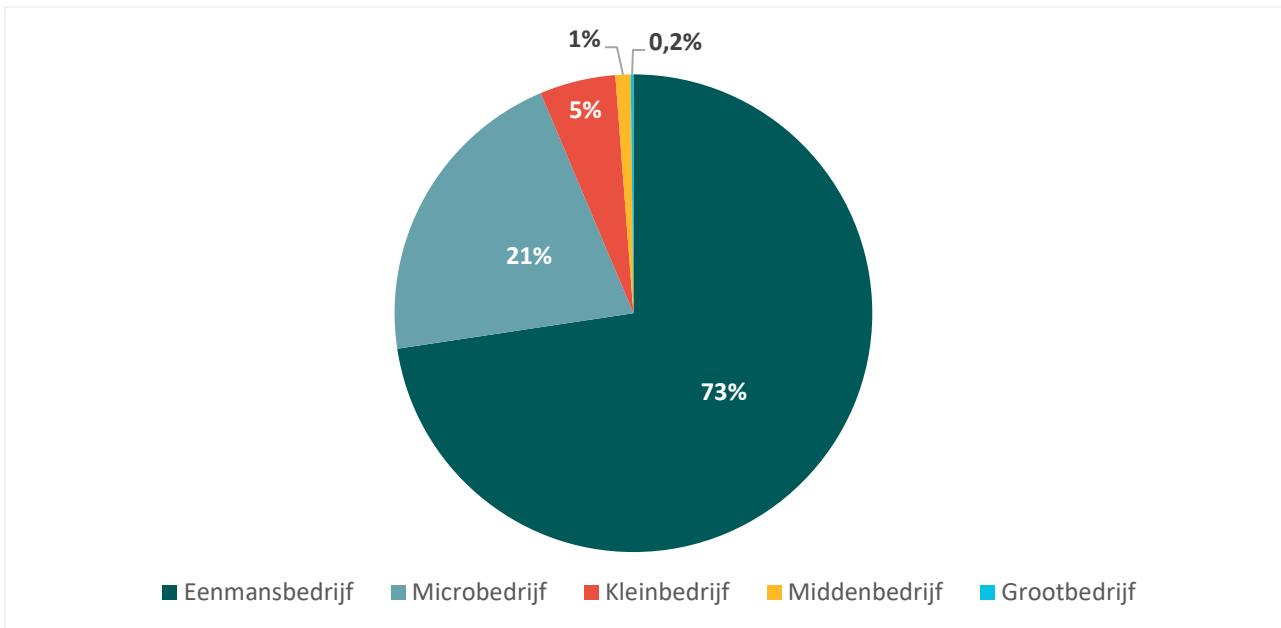
¹⁴ Als een onderneming meerdere vestigingen heeft, worden de werknemers over deze vestigingen verdeeld. Dit kan ertoe leiden dat de vestigingen in een kleinere grootteklasse vallen dan de totale onderneming.

¹⁵ Het kan voorkomen dat een bedrijf, waar veel meer mensen werken (minder dan 15 uur) toch in een lage grootteklasse valt.

¹⁶ Het Werkgelegenheidsregister van de provincie Fryslân maakt onderscheid tussen grote banen van minimaal 15 uur per week en kleine banen van minder dan 15 uur per week. Deze indeling wijkt af van het landelijke register. Stichting LISA hanteert een grens van minimaal 12 uur per week voor grote banen en minder dan 12 uur voor kleine banen.

¹⁷ Dit percentage wijkt af van het eerder genoemde percentage van 72%, omdat in dit hoofdstuk alleen vestigingen met banen van 15 uur of meer per week zijn meegenomen die tot het mkb behoren. Het percentage van 72% betreft alle vestigingen, ongeacht de omvang van de banen.

Figuur 16 Grootteklasse vestigingen met banen >12 uur Nederland 2023

Bron: LISA 2023

Het is belangrijk te vermelden dat er verschillende definities van het mkb bestaan. In de *Blue Delta Monitor* wordt het mkb gedefinieerd als alle bedrijven met minder dan 250 werknemers, met uitzondering van de sectoren overheid, onderwijs, zorg, delfstoffenwinning en handel in onroerend goed. Op basis van deze definitie is het Friese mkb goed voor 61,2% van de werkgelegenheid, vergeleken met 58,9% landelijk (Huisink et al., 2024). Een sterk mkb vormt de basis voor een krachtige regionale economie, zeker gezien het grote aandeel in de werkgelegenheid. Bovendien draagt het Friese mkb met 86% in belangrijke mate bij aan de provinciale export (Alsem & De Jong, 2017).

Binnen deze afbakening telt Fryslân 47 grootbedrijven, die samen goed zijn voor 7,6% van de Friese banen. Landelijk ligt dit aandeel hoger: het Nederlandse grootbedrijf is verantwoordelijk voor 12,5% van de totale werkgelegenheid (Huisink et al., 2024).

// 10. ECONOMISCHE SPEERPUNTEN

Daar ligt hij in de zon: onze Blue Delta. Vanaf 30 kilometer hoogte zie je hem liggen tussen de Noordzee en de kust. Blauw omdat hij vanuit de ruimte letterlijk blauw kleurt. En Delta omdat hier letterlijk de verbinding ontstaat tussen de stromen van het zoete rivierwater, de zilte Waddenzee en de zoute Noordzee. Fryslân ligt centraal in de Blue Delta, wellicht “it moaiste lân fan de ierde.”

Met de Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta werken ondernemers, onderwijs en overheden in Fryslân missiegedreven aan Brede Welvaart. Het doel is om in 2030 Europese koploper te zijn in de circulaire economie. In deze samenwerkingsagenda worden maatschappelijke opgaven en transities verbonden met economische kansen voor Fryslân met als doel innovatie en impact te creëren. Voor een schoon, gezond en gelukkig Fryslân.

De agenda richt zich op het versterken van Fryslân als een vitale regio waar je goed kunt leven, ondernemen en leren, met een langetermijnfocus op zes economische speerpunten:

1. **AgroFood**
2. **Water Technology**
3. **High Tech Systems & Materials**
4. **Circular Materials**
5. **Maritime Technology**
6. **Tourism & Hospitality**

Figuur 17 Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta

Het doel van de speerpunten is tweeledig: aan de ene kant toewerken naar (inter)nationaal onderscheidend duurzaam verdienvermogen, en aan de andere kant het realiseren van oplossingen voor maatschappelijke opgaven. Dat gebeurt door het stimuleren van missiegedreven, cross-sectorale innovatie, het versterken van het scheppend vermogen van Fryslân, het bevorderen van publiek-private research & development, en het stimuleren van nieuw ondernemerschap om zo antwoord te kunnen geven op de urgenties van de toekomst (Stichting Innovatiepact Fryslân, 2024). Voor het jaar 2023 geldt het volgende beeld in termen van banen en vestigingen binnen de speerpunten van Fryslân:

Tabel 22 Aantal banen en vestigingen per speerpunt, provincie Fryslân 2023

Speerpunt	Banen		Vestigingen	
	2023	% Totaal	2023	% Totaal
AgroFood	31.040	9,5%	7.845	10,7%
Water Technology ¹⁸	2.600	0,8%	-	-
High Tech Systems & Materials	20.620	6,3%	3.515	4,8%
Circular Materials	21.840	6,7%	7.455	10,1%
Maritime Technology	5.600	1,7%	1.630	2,2%
Tourism & Hospitality	23.495	7,2%	6.750	9,2%
T.o.v. totaal aantal banen Fryslân	327.960	100%	73.650	100%

Bron: Blue Delta Monitor 2024

De Blue Delta Monitor geeft een gedetailleerd beeld van trends en ontwikkelingen binnen de Economische Samenwerkingsagenda Blue Delta, met speciale aandacht voor de zes speerpunten. In dit hoofdstuk gaan we daarom niet opnieuw in op de samenstelling en ontwikkeling van de speerpunten, maar vergelijken we de ontwikkeling van de speerpunten met die van de standaardsectoren in Fryslân. Ook brengen we de mate van specialisatie van de speerpunten in kaart.

10.1 Banen

De speerpunten *Circular Materials*, *High Tech Systems & Materials* en *Tourism & Hospitality* groeien sneller dan het totaal aantal banen in Fryslân. Tussen 2013 en 2023 nam het aantal banen in deze speerpunten respectievelijk toe met 29,7%, 20,4% en 20,3%, tegenover een gemiddelde groei van 14,3% in de provincie. Het speerpunt *Circular Materials* liet tussen 2020 en 2023 een opvallend sterke groei zien. Hierdoor kwam de groei van dit speerpunt boven die van *High Tech Systems & Materials* uit, dat in de jaren daarvoor een vergelijkbaar tempo kende.

De groei van het speerpunt *Maritime Technology* (+14,1%) ligt vrijwel op hetzelfde niveau als de gemiddelde groei in Fryslân (+14,3%), al was het groeitempo van dit speerpunt vóór de coronapandemie hoger dan dat van de totale werkgelegenheid. De werkgelegenheid in de Agrofoodsector bleef daarentegen met een groei van 9,5% tussen 2013 en 2023 wat achter op de gemiddelde groei in Fryslân. Hoewel de meeste speerpunten na de coronacrisis juist een sterk herstel doormaakten, kende de Agrofoodsector tussen 2022 en 2023 een verlies van 245 banen.

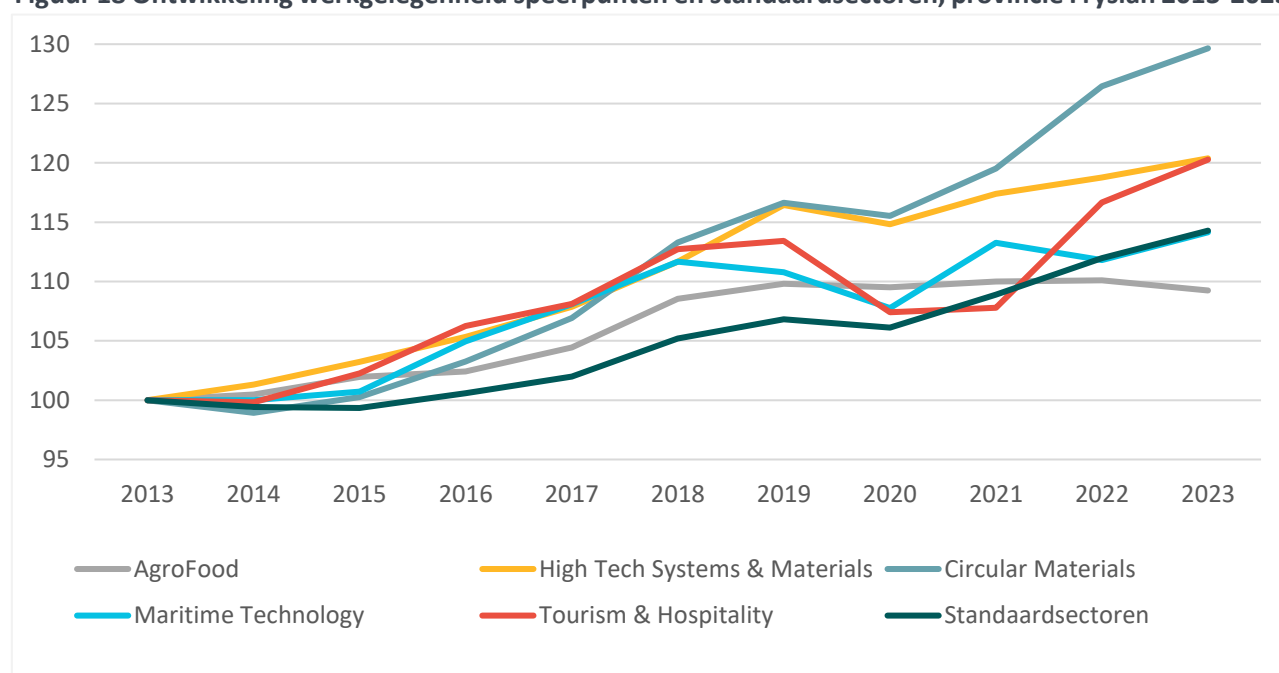
¹⁸ Gegevens over de sector Water Technology hebben betrekking op het jaar 2022. Deze gegevens zijn in mindere mate beschikbaar vergeleken met de andere speerpunten. In tegenstelling tot de andere (speerpunt)sectoren zijn de cijfers voor het speerpunt Water Technology niet van LISA, maar zijn ze afkomstig uit de watertechnologie monitor van Bureau voor Beleidsonderzoek (Bbo): effectieve innovatie in regionaal cluster (2024).

Tabel 23 Ontwikkeling aantal banen per speerpunt, provincie Fryslân 2013-2023

Sector	Banen 2013	Banen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023	Aandeel sector 2023
AgroFood	28.415	31.040	2.625	9,2%	9,5%
Water Technology ¹⁹	-	2.600	-	-	0,8%
High Tech Systems & Materials	17.130	20.620	3.490	20,4%	6,3%
Circular Materials	16.845	21.840	4.995	29,7%	6,7%
Maritime Technology	4.905	5.600	695	14,2%	1,7%
Tourism & Hospitality	19.535	23.495	3.960	20,3%	7,2%
T.o.v. totaal aantal banen Fryslân	286.965	327.960	40.995	14,3%	100%

Bron: Blue Delta Monitor 2024

Figuur 18 Ontwikkeling werkgelegenheid speerpunten en standaardsectoren, provincie Fryslân 2013-2023

Bron: Blue Delta Monitor 2024

10.2 Vestigingen

Van de zes speerpunten van de Economische Samenwerkingsagenda is voor vijf speerpunten informatie beschikbaar over de ontwikkeling van het aantal vestigingen tussen 2013 en 2023. In tegenstelling tot de groei van de werkgelegenheid laat de groei van het aantal vestigingen binnen deze vijf speerpunten een minder sterk groeitempo zien dan in Fryslân als geheel – met uitzondering van Circular Materials. Alleen dit speerpunt liet een snellere groei van het aantal vestigingen zien, met een toename van 48,8% tegenover een gemiddelde groei van 36,9% in de provincie. Ook het speerpunt Tourism & Hospitality (+31,6%) liet een duidelijke ontwikkeling zien, al lag de relatieve groei onder het provinciale gemiddelde.

¹⁹ Gegevens over de sector Water Technology hebben betrekking op het jaar 2022. Deze gegevens zijn in mindere mate beschikbaar vergeleken met de andere speerpunten. In tegenstelling tot de andere (speerpunt)sectoren zijn de cijfers voor het speerpunt Water Technology niet van LISA, maar zijn ze afkomstig uit de watertechnologie monitor van Bureau voor Beleidsonderzoek (Bbo): effectieve innovatie in regionaal cluster (2024).

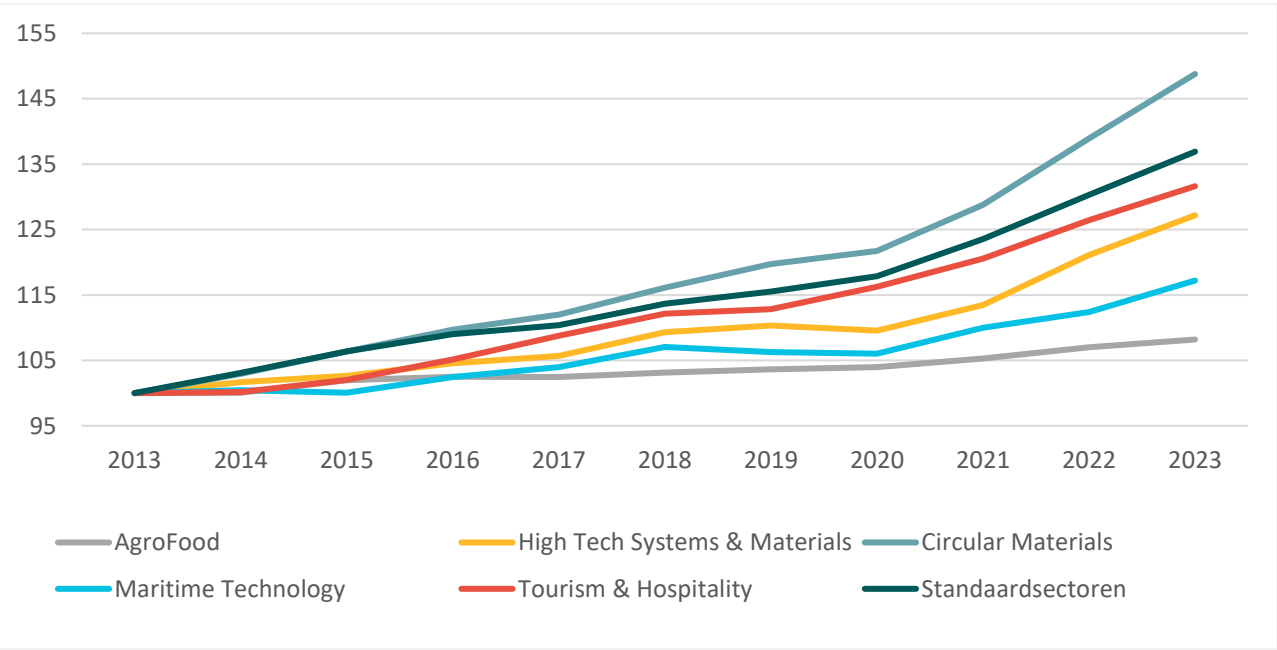
De groei van het aantal vestigingen in High Tech Systems & Materials en Maritime Technology lag met een groei van respectievelijk 27,1% en 17,3% onder het provinciale gemiddelde. In lijn met de terughoudende werkgelegenheidsontwikkeling kende ook de Agrofoodsector een beperkte groei van 8,1% tussen 2013 en 2023. Daarmee ontwikkelen vier van de vijf speerpunten zich minder sterk dan het totaal aantal vestigingen in Fryslân. Dat roept de vraag op of aanvullende stimulering nodig is om het ondernemerschap in deze strategische sectoren verder te versterken.

Tabel 24 Ontwikkeling aantal vestigingen per speerpunt, provincie Fryslân 2013-2023

Sector	Vestigingen 2013	Vestigingen 2023	Groei abs. 2013-2023	Groei in % 2013-2023	Aandeel sector 2023
AgroFood	7.255	7.845	590	8,1%	10,7%
High Tech Systems & Materials	2.765	3.515	750	27,1%	4,8%
Circular Materials	5.010	7.455	2.445	48,8%	10,1%
Maritime Technology	1.390	1.630	240	17,3%	2,2%
Tourism & Hospitality	5.130	6.750	1.620	31,6%	9,2%
T.o.v. totaal vestigingen Fryslân	53.795	73.650	19.855	36,9%	100%

Bron: Blue Delta Monitor 2024

Figuur 19 Ontwikkeling vestigingen speerpunten en standaardsectoren, provincie Fryslân 2013-2023

Bron: Blue Delta Monitor 2024

10.3 Specialisaties van de speerpunten

Ook voor de speerpunten in Fryslân is het locatiequotiënt (LQ) bepaald, waarmee de mate van specialisatie ten opzichte van Nederland wordt gemeten. Hieruit blijkt dat AgroFood en Maritime Technology duidelijke specialisaties van de provincie zijn – en dat in 2013 ook al waren. Ondanks de relatief bescheiden groei in werkgelegenheid binnen het speerpunt AgroFood is het aantal banen sterker toegenomen dan landelijk, wat resulteert in een lichte stijging van het LQ van 159 naar 160. In Maritime Technology daarentegen is de specialisatiegraad afgenomen: het LQ daalde van 150 in 2013 naar 126 in 2023. Dat wijst erop dat de groei van dit speerpunt buiten Fryslân groter is geweest.

Het locatiequotiënt van de speerpunten Circular Materials, Tourism & Hospitality en High Tech Systems & Materials is licht toegenomen tussen 2013 en 2023. Circular Materials en Tourism & Hospitality zijn hierdoor opkomende specialisaties van Fryslân. Opvallend is dat het speerpunt High Tech Systems & Materials, ondanks een sterke banengroei van 20,4%, een relatief lage specialisatiegraad behoudt (van LQ 93 naar LQ 94). Dat betekent dat deze sector landelijk sterker is vertegenwoordigd. Dit onderstreept het belang van gericht beleid om opkomende speerpunten verder te versterken en bestaande specialisaties te behouden.

Tabel 25 Omvang en locatiequotiënt per speerpunt provincie Fryslân 2013 en 2023

Sector	Banen 2013	Banen 2023	Groei 2013- 2023	LQ 2013	LQ 2023
AgroFood	28.415	31.040	2.625	159	160
High Tech Systems & Materials	17.130	20.620	3.490	93	94
Circular Materials	16.845	21.840	4.995	101	103
Maritime Technology	4.905	5.600	695	150	126
Tourism & Hospitality	19.535	23.495	3.960	106	109

Bron: Blue Delta Monitor 2024 / PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

// 11. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

11.1 Conclusies

Dit rapport brengt de structuur en dynamiek van de Friese economie in kaart, met als doel inzicht te geven in de regionale economische ontwikkeling en bij te dragen aan de externe profilering van Fryslân. Dit gebeurt aan de hand van drie thema's: de samenstelling en ontwikkeling van de werkgelegenheid, de economische specialisaties en de bedrijvendynamiek en -structuur.

11.1.1 Samenstelling en ontwikkeling werkgelegenheid

- In 2023 telde de provincie Fryslân 327.960 banen. Tussen 2013 en 2023 groeide de werkgelegenheid in Fryslân met 40.995 banen (+14,3%). Landelijk was de groei met 16,3% wat sterker.
- Zuidoost-Fryslân is met ruim 100.600 banen de grootste regio in Fryslân, goed voor 30,6% van de totale werkgelegenheid in de provincie.
- Met 83.320 banen is Leeuwarden de grootste gemeente van Fryslân. Súdwest-Fryslân, Heerenveen en Smallingerland volgen met respectievelijk 45.550, 35.300 en 32.475 banen.
- In alle Friese gemeenten nam de werkgelegenheid tussen 2013 en 2023 toe. De grootste absolute groei vond plaats in Leeuwarden (+10.835 banen), gevolgd door Heerenveen (+6.475 banen). Relatief gezien groeide de werkgelegenheid het sterkst op de Waddeneilanden.
- De gezondheidszorg is met ruim 62.000 banen (18,9%) de grootste sector in Fryslân, gevolgd door de handel (53.340 banen), zakelijke dienstverlening (40.695 banen) en industrie (38.855 banen). De financiële sector (2,1%), informatie- en communicatiesector (1,8%) en nutsbedrijven (0,7%) hebben daarentegen het kleinste aandeel in de totale werkgelegenheid van Fryslân.
- In vergelijking met het landelijke gemiddelde zijn de gezondheidszorg, industrie en landbouwsector relatief groot in de provincie Fryslân. De landbouw is met een aandeel van 4,5% bijna twee keer zo groot als in Nederland (2,3%). Dit onderstreept het onderscheidende karakter van Fryslân.
- Tussen 2013 en 2023 nam de werkgelegenheid in de meeste sectoren toe. De grootste toename vond plaats in de gezondheidszorg (+9.130 banen), gevolgd door de zakelijke dienstverlening (+8.810 banen), die nu groter is dan de industrie. De financiële sector kromp daarentegen met ruim 2.100 banen en de nutssector met 315 banen.
- Het Provinciaal Werkgelegenheidsregister maakt onderscheid tussen grote banen van minimaal 15 uur per week en kleine banen van minder dan 15 uur per week. 79,4% van de banen in Fryslân betreft grote banen. De toename van het aantal banen tussen 2013 en 2023 is vooral toe te schrijven aan grote banen: +34.270 grote banen tegenover +6.725 kleine banen.
- De horeca heeft het hoogste aandeel kleine banen (43,6%), gevolgd door handel (34,3%) en recreatie (30,7%). Deze sectoren trekken relatief veel jongeren aan die hun bijbaan combineren met school.
- De gezondheidszorg kende tussen 2013 en 2023 de grootste toename van grote banen (+9.835), maar ook de sterkste daling van kleine banen (-700).
- De speerpunten *Circular Materials*, *High Tech Systems & Materials* en *Tourism & Hospitality* groeien sneller dan de gemiddelde banengroei in Fryslân. Tussen 2013 en 2023 nam het aantal banen in deze speerpunten respectievelijk toe met 29,7%, 20,4% en 20,3%, tegenover een gemiddelde groei van 14,3% in de provincie.
- De groei van het speerpunt Maritime Technology (+14,1%) ligt vrijwel op hetzelfde niveau als de gemiddelde groei in Fryslân (+14,3%), maar kende vóór corona een hoger groeitempo. Agrofood blijft met +9,5% achter bij de Friese gemiddelde groei.

11.1.2 Specialisaties in Fryslân

- De mate van specialisatie wordt gebruikt om de bedrijvigheid in een gebied te typeren. Dit wordt gemeten aan de hand van het *locatiequotiënt*, dat aangeeft in hoeverre een regio is gespecialiseerd in een sector. Het wordt berekend door het aandeel van een sector in de werkgelegenheid van een regio te delen door het aandeel van dezelfde sector in de nationale werkgelegenheid. Bij een locatiequotiënt groter dan 120 wordt gesproken van een regionale specialisatie (De Haas et al., 2018).
- Fryslân blinkt uit in verschillende gespecialiseerde sectoren met een locatiequotiënt van 120 of hoger. Vooral de landbouw is een uitgesproken specialisatie: het LQ lag in 2013 al op 177 en steeg in 2023 naar 197. De sector is daarmee niet alleen sterk vertegenwoordigd, maar groeide ook harder dan landelijk. Fryslân wordt dan ook terecht gezien als dé landbouwprovincie van Nederland.
- In alle Friese regio's, met uitzondering van Leeuwarden, is de landbouw een sterke specialisatie. De landbouwsector in dit rapport omvat de primaire en secundaire agrarische sector, en is daarmee niet gelijk aan de bredere Agrofood-sector, die ook de toeleverende en verwerkende industrie, handel en kennisinstellingen omvat (Huisink et al., 2024).
- De melkveehouderij en akkerbouw zijn de belangrijkste sectoren binnen de Friese landbouwsector (Agricola, 2023). De pootaardappelen zorgen daarbij voor een belangrijk deel van het inkomen van de akkerbouw in Fryslân.
- Ook de industrie is een belangrijke regionale specialisatie. Het LQ van deze sector is toegenomen van 125 in 2013 naar 130 in 2023.
- De Friese industrie is van grote betekenis voor de werkgelegenheid. Vooral de Agrofood-sector, waaronder de zuivelindustrie, de maakindustrie en hightech-industrie, watertechnologie en de maritieme industrie zijn sterk vertegenwoordigd in Fryslân (Schramm, 2024). Regionale specialisatie in de industrie is zichtbaar in Noordoost-, Zuidoost-, Noordwest- en Zuidwest-Fryslân, maar niet in Leeuwarden en op de Waddeneilanden.
- De gezondheids- en welzijnszorg is met een LQ van 118 een opkomende specialisatie in Fryslân, dankzij de sterke groei in het afgelopen decennium. Ook de bouw, horeca en overige dienstverlening zijn sterker vertegenwoordigd in Fryslân dan in Nederland, al zijn deze sectoren (nog) geen regionale specialisaties.
- Ondanks hun omvang in de werkgelegenheid, zijn de handel en zakelijke dienstverlening in Fryslân niet sterker vertegenwoordigd dan landelijk.
- Een afnemende specialisatie is zichtbaar in de financiële sector, nutsbedrijven en het onderwijs. Daarbij is in de financiële sector en nutsbedrijven zowel sprake van krimp als van een afnemende specialisatie.
- Uit de locatiequotiënten van de speerpunten blijkt dat AgroFood en Maritime Technology sterke specialisaties van Fryslân zijn. Bij AgroFood bleef de werkgelegenheidsgroei bescheiden, maar toch sterker dan landelijk, wat leidde tot een lichte stijging van het LQ van 159 in 2013 naar 160 in 2023. Voor Maritime Technology is het beeld anders: het LQ daalde van 150 naar 126, wat duidt op een relatief sterkere groei van deze sector buiten de provincie.
- De speerpunten Circular Materials, Tourism & Hospitality en High Tech Systems & Materials laten tussen 2013 en 2023 een lichte stijging in specialisatiegraad zien. Circular Materials en Tourism & Hospitality ontwikkelen zich daarmee tot opkomende specialisaties van Fryslân. High Tech Systems & Materials laat ondanks een sterke banengroei van 20,4% slechts een lichte stijging van het LQ zien (van 93 naar 94), wat aangeeft dat deze sector vooral buiten Fryslân sterk groeit.

Tabel 9 Omvang en locatiequotiënt per sector provincie Fryslân 2013 en 2023

Sector	Banen 2013	Banen 2023	Groei 2013- 2023	LQ 2013	LQ 2023
Landbouw/visserij	13.810	14.790	980	177	197
Industrie/delfstoffenwinning	35.525	38.855	3.330	125	130
Nutsbedrijven	2.585	2.270	-315	100	81
Bouwnijverheid	17.440	21.510	4.070	110	110
Handel en reparatie	47.595	53.340	5.745	95	96
Vervoer en opslag	12.015	12.670	655	80	75
Horeca	12.580	16.380	3.800	97	104
Informatie en communicatie	4.405	5.875	1.470	45	46
Financiële instellingen	9.025	6.860	-2.165	115	93
Zakelijke dienstverlening	31.885	40.695	8.810	76	79
Openbaar bestuur en overheid	14.410	15.195	785	91	90
Onderwijs	20.375	22.580	2.205	107	97
Gezondheids- en welzijnszorg	52.950	62.080	9.130	114	118
Cultuur, sport en recreatie	6.080	7.450	1.370	89	88
Overige dienstverlening	6.290	7.415	1.125	98	103

Bron: PWR Fryslân 2023 / LISA 2023

11.1.3 Bedrijvendynamiek en -structuur

- In 2023 telde Fryslân 73.650 vestigingen die gezamenlijk zorgen voor 327.960 banen. Tussen 2013 en 2023 groeide het aantal vestigingen met 19.855 (+36,9%), landelijk was de groei nog sterker (+51,3%).
- Het aantal vestigingen groeide jaarlijks relatief sterker dan het aantal banen, behalve in 2017-2018. Zelfs bij lichte werkgelegenheidsdaling nam het aantal vestigingen toe.
- Zuidoost-Fryslân is met ruim 20.700 vestigingen de grootste regio, gevolgd door Zuidwest-Fryslân met meer dan 17.500 vestigingen.
- In alle Friese gemeenten nam het aantal vestigingen toe tussen 2013 en 2023. Leeuwarden kende met een toename van 4.770 vestigingen (+52,2%) de grootste absolute én relatieve groei.
- De zakelijke dienstverlening is met 14.965 vestigingen (20%) de grootste sector in Fryslân, gevolgd door de handel (11.690 vestigingen), bouw (8.585 vestigingen) en zorg (7.830 vestigingen). Sectoren met het kleinste aandeel zijn de financiële instellingen (0,7%), nutsbedrijven (0,2%) en het openbaar bestuur (0,2%). Het openbaar bestuur is – ondanks het beperkte aantal van slechts 130 vestigingen – goed voor meer dan 15.000 banen.
- De landbouwsector telt bijna 6.500 vestigingen en vormt een opvallende pijler in Fryslân. Het hoge aantal, vaak kleinschalige bedrijven, weerspiegelt de agrarische basis van de provincie.
- In vergelijking met het landelijke beeld zijn de handel-, landbouw- en industriector relatief groot in Fryslân. De landbouwsector is met 8,8% van het totaal zelfs ruim twee keer zo groot als landelijk (3,6%).
- De zakelijke dienstverlening kende tussen 2013 en 2023 de grootste absolute toename (+5.000 vestigingen) en is nu groter dan de handel. Hierna volgen de gezondheidszorg (+3.100 vestigingen) en bouwsector (+2.705 vestigingen). Het aantal vestigingen in de financiële sector (-100) en het openbaar bestuur (-40) daalde in deze periode.
- Relatief gezien groeide het aantal onderwijsvestigingen het sterkst (+87,9%). Deze groei komt vooral uit vormen van aanvullend onderwijs zoals studiebegeleiding, sportonderwijs, bedrijfsopleidingen en kunstzinnige vorming voor amateurs, en niet uit het primair of voortgezet onderwijs, waar leerlingendaling juist leidt tot krimp.

- De groei van de vestigingen komt volledig door eenmansbedrijven (+20.740); het aantal bedrijven met personeel daalde met 890. Het aandeel eenmansbedrijven steeg fors van 60,3% in 2013 naar 72,2% in 2023.
- In de meeste sectoren zijn eenmansbedrijven in de meerderheid. Uitzonderingen zijn de landbouw, horeca en openbaar bestuur, waar bedrijven met meer dan één werkzaam persoon domineren.
- In 2023 valt 99,8% van de Friese vestigingen onder het mkb. Het Friese mkb bestaat voor 69% uit eenmansbedrijven, gevolgd door microbedrijven (25%), kleinbedrijven (5%) en middenbedrijven (1%). Grootbedrijven vormen slechts 0,2% van het totaal. Fryslân kent relatief meer microbedrijven (25%) dan het landelijk (21%).
- De groei van het aantal vestigingen binnen de meeste speerpunten blijft achter bij het Friese gemiddelde (+36,9%). Alleen Circular Materials vormt een uitzondering, met een bovengemiddelde groei van +48,8%.

11.2 Aanbevelingen

1. Naar een integraal beeld van innovatiekracht in Fryslân

Dit onderzoek brengt de samenstelling en ontwikkeling van de werkgelegenheid in Fryslân, de economische specialisaties en de dynamiek en structuur van bedrijven gedetailleerd in kaart. De bedrijvenstructuur vormt één van de systeem-randvoorwaarden binnen het *Entrepreneurial Ecosystem*, zoals weergegeven in Figuur 20. De structuur en de onderliggende veranderingen vormen de achtergrond waartegen innovatieprocessen zich binnen bedrijven ontwikkelen (De Haas et al., 2018).

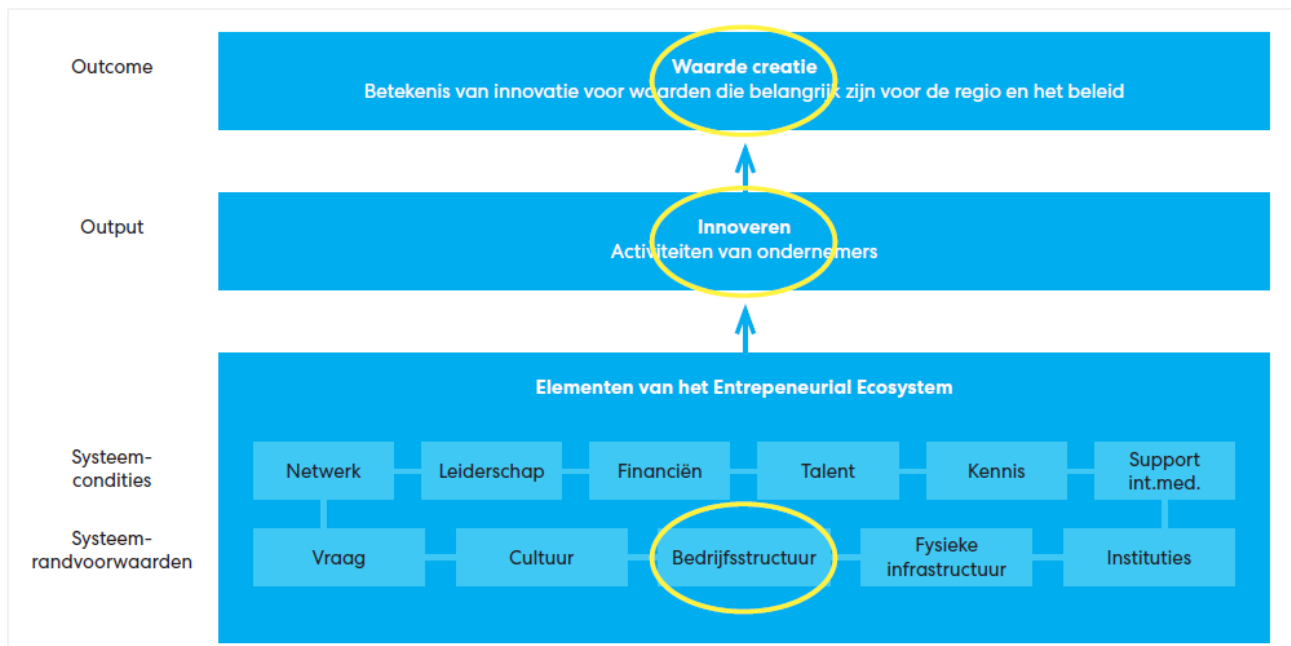
De Blue Delta Monitor heeft daarnaast trends en ontwikkelingen in kaart gebracht op het gebied van brede welvaart, economische indicatoren en maatschappelijke randvoorwaarden. Daarmee biedt deze monitor waardevolle inzichten in hoe economische vooruitgang zich verhoudt tot bredere doelen als een schoon, gezond en gelukkig Fryslân.

Om het ecosysteem volledig in beeld te brengen, wordt aanbevolen om ook de innovatieactiviteiten en -processen van Friese ondernemers toe te voegen aan het monitoringsinstrumentarium. Dit kan worden gedaan via een periodieke enquête onder een representatieve steekproef van Friese ondernemers. In de *Kwantitatieve Innovatiemonitor Regio Foodvalley 2023* – opgesteld door de CHE, die ook dit onderzoek uitvoerde – zijn hiervoor onder andere de volgende thema's in een enquête opgenomen:

- Welke vormen van innovatie (product, proces, sociaal, extern, organisatorisch) vinden plaats?
- In welke netwerken en samenwerkingen participeren ondernemers bij innovatie?
- Welke rol spelen overheidssubsidies bij innovatieactiviteiten?
- Welke belemmeringen ervaren ondernemers bij innoveren?
- In hoeverre werken bedrijven samen met kennisinstellingen of adviesbureaus bij innovatie?
- Wat zijn de verwachtingen van ondernemers voor omzet, orderportefeuille en werkgelegenheid?

Voor Noord-Nederland als geheel wordt al gewerkt met de Noord-Nederlandse Innovatiemonitor. Een logische vervolgstap is om de indicatoren uit deze monitor, die nu overkoepelend voor de drie noordelijke provincies in kaart zijn gebracht, verdiepend te onderzoeken voor specifiek Fryslân. Daarmee ontstaat een compleet en samenhangend beeld van de structuur, activiteiten en betekenis van innovatie in de provincie. Dit biedt een stevige basis voor beleidsontwikkeling die niet alleen inzet op economische versterking, maar ook gericht bijdraagt aan brede welvaart in de provincie (*waarde creatie*, zoals weergegeven in Figuur 20).

Figuur 20 Innovatie in het ‘Entrepreneurial Ecosystem’ naar Stam en Spiegel (2016)

Noot. Overgenomen uit *Innovatiemonitor – resultaten 2018* (p. 46), door W. De Haas, H. Agricola, J. Vreke, B. Boon, & H. Kievit, 2018, Regio Foodvalley
https://www.regiofoodvalley.nl/fileadmin/regiofoodvalley.nl/documenten/RFV_innovatiemonitor_v018_scherm.pdf

2. Slimme specialisatiestrategie Fryslân

De agenda van Innovatiepact Fryslân (IPF) richt zich op het versterken van Fryslân als een vitale regio waar je goed kunt leven, ondernemen en leren, met een langetermijnfocus op zes economische speerpunten. Deze speerpunten zijn gebaseerd op de *European Research and Innovation Strategy for Smart Specialisation* (RIS3), waarbij de 17 Sustainable Development Goals (SDG's) van de Verenigde Naties als richtinggevend kompas worden gebruikt (Stichting Innovatiepact Fryslân, 2024).

De Europese Commissie daagt regio's uit om via een Regionale Innovatiestrategie voor Slimme Specialisatie (RIS) te ontdekken waar hun onderscheidend vermogen ligt. Specialisatie betekent in dit kader: focus aanbrengen in de doelen waarvoor EU-fondsen worden ingezet, om te voorkomen dat er overal in Europa 'meer van hetzelfde' ontstaat. In mei 2020 is een Research & Innovatiestrategie voor Slimme Specialisatie (RIS3) 2021–2027 opgesteld voor Noord-Nederland (SNN, 2020). Deze strategie maakt inzichtelijk wat de kracht en kansen zijn voor de kenniseconomie en innovaties in de regio, maar is inmiddels bijna vijf jaar oud.

Tegen de achtergrond van dit onderzoek is het aan te bevelen om te heroverwegen of de zes gekozen economische speerpunten nog steeds richtinggevend zijn voor de slimme specialisatiestrategie van Fryslân. Daarbij kan gekeken worden in hoeverre deze speerpunten nog aansluiten bij de actuele economische structuur en specialisaties van de provincie.

3. Verdiepend onderzoek naar specialisatie, clustering en variëteit

In dit onderzoek zijn de economische specialisaties van Fryslân in kaart gebracht met behulp van het locatiequotiënt (LQ). Deze maat laat zien hoe sterk een sector in een regio is vertegenwoordigd ten opzichte van het nationale gemiddelde. Het locatiequotiënt is daarmee zeer geschikt om te bepalen of een regio economisch gespecialiseerd is in een bepaalde sector – oftewel: of de sectorstructuur wordt gedomineerd door de aanwezigheid van veel werkgelegenheid in die sector.

Het is belangrijk te onderstrepen dat een hoge mate van specialisatie niet automatisch betekent dat er sprake is van ruimtelijke clustering van bedrijven. Het locatiequotiënt meet de economische specialisatie van een regio, maar niet de fysieke concentratie van bedrijven binnen een bepaald gebied. Zo kan een sector relatief groot zijn in termen van werkgelegenheid, terwijl de bedrijven verspreid over de regio liggen (Geurden-Slis et al., 2013).

Tegelijkertijd laat onderzoek zien dat ruimtelijke clustering onder bepaalde voorwaarden groei en innovatie kan bevorderen, terwijl in andere gevallen juist sectorale variëteit binnen regio's betere groeikansen biedt (Weterings et al., 2007). Het is daarom aan te bevelen om vervolgonderzoek te doen naar de relatie tussen economische specialisatie, ruimtelijke clustering en sectorale variëteit in Fryslân. Centraal daarin staat de vraag: leidt geografische concentratie van gelijksoortige bedrijven in de provincie tot meer economische groei? Of biedt juist een gevarieerde sectorstructuur meer toekomstperspectief? Inzicht in deze dynamiek helpt om gericht keuzes te maken in het regionale economische beleid en het vormgeven van een toekomstbestendige economische strategie voor Fryslân.

4. Zzp'ers in Fryslân: inspelen op een veranderend speelveld

In alle Friese gemeenten is het aantal eenmansbedrijven de afgelopen jaren fors toegenomen. In tien jaar tijd steeg het aandeel eenmansbedrijven binnen het totaal aantal vestigingen van 60,3% naar 72,2%. Daarmee kent Fryslân relatief veel zelfstandigen zonder personeel (zzp), terwijl het aantal bedrijven met meer dan één werkzaam persoon juist afneemt.

Tegelijkertijd verandert het speelveld voor zzp'ers ingrijpend. De Belastingdienst handhaaft vanaf 1 januari 2025 weer volledig op schijnzelfstandigheid (Julen, 2024). Ruim 42% van de bedrijven die in 2024 zzp'ers inhurden, verwacht dat in 2025 minder te doen. De aangekondigde strengere controle speelt hierin een belangrijke rol. Aangezien personeelstekort een van de belangrijkste redenen is om zzp'ers in te schakelen, kan dit leiden tot toenemende druk op sectoren waar tekorten nu al nijpend zijn (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2025).

Voor een provincie als Fryslân, waar zzp'ers een groot aandeel van het ondernemerslandschap vormen, kan dit gevolgen hebben voor werkzekerheid, inkomensstabiliteit en de flexibiliteit van het bedrijfsleven. Het verdient daarom aanbeveling dat Innovatiepact Fryslân (IPF) onderzoekt wat deze ontwikkelingen betekenen voor de Friese economie. Daarbij is het van belang om ook gerichte strategieën te ontwikkelen die negatieve effecten voor zelfstandigen en bedrijven beperken, en tegelijkertijd nieuwe vormen van duurzaam ondernemerschap in de provincie versterken.

// LITERATUURLIJST

- Alsem, K. J., & de Jong, D. J. (2017). De achterblijvende exportprestaties van het noordelijke mkb. *Economisch statistische berichten*, (4748), 162-165.
https://research.hanze.nl/files/16374555/proefdruk_DeJongAlsem_170130.pdf
- Acquaint. (2022, 27 oktober). *Acquaint lanceert meest veelzijdige inspectietool voor het bepalen van conditie drinkwaterleidingen* [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op 6 maart 2025, van <https://www.acquaint.eu/nl/persbericht/acquaint-lanceert-meest-veelzijdige-inspectietool-voor-het-bepalen-van-conditie-drinkwaterleidingen/>
- Andela, S., Cagnart, J., Melens, M., Stuiver, J., & Tigchelaar, E. (2024). *Trends in Beeld 2024 - Leeuwarden in cijfers, grafiek en kaarten*. Gemeente Leeuwarden. Geraadpleegd op 6 maart 2025, van https://leeuwarden.incijfers.nl/Jive?workspace_guid=7fb7bbda-470f-44ed-ba38-902af94ec9a0
- Agricola, H. (2023). *Landbouwanalyse provincie Fryslân 2023* (Rapport / Wageningen Environmental Research; No. 3270). Wageningen Environmental Research. <https://doi.org/10.18174/633296>
- Akkerbouwbedrijf. (2021, 22 februari). *Biosfeer is luchtkasteel voor landbouw Noordoost-Friesland*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.akkerbouwbedrijf.nl/duurzaam-ondernemen/biosfeer-is-luchtkasteel-voor-landbouw-noordoost-friesland/>
- Akkerwijzer. (2017, 27 december). *Akkerbouw in Noordwest-Friesland: De Grutte en Lytse Bouhoeke*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.akkervijzer.nl/artikel/128774-serie-akkerbouwgebieden-friese-bouwhoek-noordwest-friesland/>
- ASR Nederland. (2023, 2 oktober). *Werkgeversfusie a.s.r. en Aegon Nederland afgerond* [Persbericht]. Geraadpleegd op 11 maart 2025, van <https://www.asrneland.nl/nieuws-en-pers/pers/20231002-werkgeversfusie-asr-en-aegon-nederland-afgerond>
- Boppe Yn. (2024, 6 oktober). *De Grootste Friese Ondernemingen in 2024*. Stichting De Friese Mienskip. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://boppeyn.nl/ondernemen/de-grootste-friese-ondernemingen-in-2024/>
- Bowinn. (2021, 9 maart). *Over Bowinn*. Bowinn Campus voor innovatie in de bouw. Geraadpleegd op 15 januari 2025, van <https://bowinn.nl/over-bowinn/>
- Bruinsma, V. (2019). Ontwikkelingen in de Friese horeca. *Foodyard Magazine, Friesland Special*. Geraadpleegd op 7 maart 2025, van <https://magazine.foodyard.nl/foodyard-magazine-friesland-special/ontwikkelingen-in-de-friese-horeca>
- Bureau UFO. (2022). *Energieagenda Leeuwarden Netwerkgroep en hernieuwbare energie, een duurzaam perspectief*. Rijksoverheid. Geraadpleegd op 6 maart 2025, van <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/adviezen-publicaties/publicatie/2022/03/07/energieagenda-leeuwarden>

- Centraal Bureau voor de Statistiek. (z.d.). *Hoe belangrijk is de transportsector voor de Nederlandse economie?*. Geraadpleegd op 20 februari 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/verkeer-en-vervoer/economie/transportsector>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2014, 7 maart). *Waddeneilanden meest toeristische gemeenten*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2014/10/waddeneilanden-meest-toeristische-gemeenten>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2018, 6 juni). *Wadden hebben meeste winkels en horeca per inwoner*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/23/wadden-hebben-meeste-winkels-en-horeca-per-inwoner>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2024). *Vestigingen van bedrijven; bedrijfstak, regio* [Dataset]. Geraadpleegd op 20 februari 2025, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/81578NED/table>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025). *Landbouw; gewassen, dieren en grondgebruik naar gemeente* [Dataset]. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/80781ned/table>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2025, 6 maart). *Ruim 4 op de 10 bedrijven verwachten minder zzp'ers in te huren in 2025*. Geraadpleegd op 25 maart 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/10/ruim-4-op-de-10-bedrijven-verwachten-minder-zzp-ers-in-te-huren-in-2025>
- Circulair Friesland. (2019, 19 september). *Bouwcampus: Proeftuin Industrieel Bouwen*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://circulairfriesland.frl/case/bouwcampus-noord-nederland/>
- Circulair Friesland. (2021, 10 maart). *Innovatief naar afvalvrij in Gemeente Leeuwarden*. Geraadpleegd op 10 februari 2025, van <https://circulairfriesland.frl/case/innovatief-naar-een-afvalvrije-samenleving-in-gemeente-leeuwarden/>
- Dagevos, J., & Schroor, M. (2022). *Toerisme en recreatie op de Waddeneilanden. Verkenning van verdringingseffecten*. Waddenacademie. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van <https://www.waddenacademie.nl/nieuws/nieuwsbericht/quick-scan-naar-verdringingseffecten-toerisme-en-recreatie-op-de-waddeneilanden-verschenen/>
- De Haan, J. D. (2025, 31 januari). *Leeuwarden krijgt een internationale school, maar wat is het en wat heeft de stad eraan?*. Omrop Fryslân. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/17190335/leeuwarden-krijgt-een-internationale-school-maar-wat-is-het-en-wat-heeft-de-stad-eraan>
- De Haas, W., Agricola, H., Vreke, J., Boon, B., & Kievit, H. (2018). *Innovatiemonitor – resultaten 2018*. Regio Foodvalley. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van https://www.regiofoodvalley.nl/fileadmin/regiofoodvalley.nl/documenten/RfV_innovatiemonitor_v018_schem.pdf
- De Jong, D. (2022). *Industrieel erfgoed in Noordoost-Friesland* [Masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen]. Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.rug.nl/research/kenniscentrum-landschap/voor-studenten/masterscripties/masterscripties>

- De La Court, J. (2024, 11 december). *Provincie Fryslân kiest voor landbouw met diversiteit*. Nieuwe Oogst. Geraadpleegd op 19 december 2024, van <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/12/11/provincie-fryslan-kiest-voor-landbouw-met-diversiteit>
- Dienst Uitvoering Onderwijs (2025). *Adressen hoofdvestigingen* [Dataset]. Geraadpleegd op 11 maart 2025, van https://duo.nl/open_onderwijsdata/voortgezet-onderwijs/adressen/hoofdvestigingen.jsp
- Dodde, H. (2023, 26 december). *'Dreigend tekort aan goed pootgoed wordt onderschat'*. Nieuwe Oogst. Geraadpleegd op 19 december 2024, van <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2023/12/26/dreigend-tekort-aan-goed-pootgoed-wordt-onderschat>
- Ermstrang, A. (2025, 1 februari). Bedrijven zoeken "achter de meter" oplossing voor stroomtekort. *Reformatorisch Dagblad*. Geraadpleegd op 26 februari 2025, van <https://www.rd.nl/artikel/1094266-bedrijven-zoeken-achter-de-meter-oplossing-voor-stroomtekort>
- Feadship. (z.d.). *De Vries Groep*. Geraadpleegd op 11 februari 2025, van <https://www.feadship.nl/nl/family/de-vries-groep>
- FrieslandCampina. (z.d.-a). *Wat gebeurt er in ons kaasverpakkingscentrum in Wolvega?* Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://careers.frieslandcampina.com/nld/nl/locatie/Wolvega>
- FrieslandCampina. (z.d.-b). *Ontdek onze zuivelfabriek(en) in Workum*. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://careers.frieslandcampina.com/hun/nl/locatie/Workum>
- Friesland Holland Travel. (2024, 22 februari). *Friese pootaardappeltelers spelen grote rol in mondiale voedselvoorziening*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.frieslandhollandtravel.nl/boerenland/friese-pootaardappeltelers-spelen-grote-rol-in-mondiale-voedselvoorziening/>
- Geerts, L. J., & De Boer, R. (2024, 14 februari). *Wat betekent de nieuwe concessie voor veerdiensten? 'We willen een openbaar debat'*. Omroep Zilt. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van <https://omroepzilt.nl/nieuws/algemeen/wat-betekent-de-nieuwe-concessie-voor-veerdiensten-we-willen-een-openbaar-debat/>
- Geerts, L. J., & Omroep Zilt. (2024, 8 april). *Terschelling bezorgd om toekomst veerdienst: "We kunnen niet lopend naar de wal"*. Omroep Fryslân. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van <https://www.omroep Fryslan.nl/nl/nieuws/16416375/terschelling-bezorgd-om-toekomst-veerdienst-we-kunnen-niet-lopend-naar-de-wal>
- Gemeente Noardeast-Fryslân. (2021). *Factsheet landbouw en visserij*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.noardeast-fryslan.nl/landbouw-voeding-visserij>
- Geurden-Slis, M., Van Gessel, G., & Weterings, A. (2013, 1 oktober). *Verschillende methoden om clusters van bedrijven te meten*. Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd op 23 maart 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/aanvullende-onderzoeksomschrijvingen/verschillende-methoden-om-clusters-van-bedrijven-te-meten>

- Hoekstra, S. (2025, 3 maart). *Monitor onderwijs - Onderwijs in Fryslân*. Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 2 april 2025, van <https://www.planbureau Fryslan.nl/monitoren/onderwijs/>
- Huisink, T., Kuiper, G., Wierdsma, S., Boorsma, B., Marchand, W., & Holkema, M. (2024). *Blue Delta Monitor 2024*. Provincie Fryslân, Innovatiepact Fryslân en Planbureau Fryslân. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://bluedeltamonitor.nl/>
- Imperial Brands. (z.d.). *Over Imperial Brands in Joure*. Geraadpleegd op 3 februari 2025, van <https://www.imperial-tobacco-joure.nl/over-ons>
- Innovatiecluster Drachten. (2020, 9 juni). *Onze samenwerking*. Geraadpleegd op 11 januari 2025, van <https://www.icdrachten.nl/ons-cluster/>
- Investerings- en Ontwikkelingsmaatschappij voor Noord-Nederland [NOM]. (2020, 17 juni). *Welcome to Hydrogen Valley, dé groene waterstofhub van Europa*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.nom.nl/media/actueel/welcome-to-hydrogen-valley-de-groene-waterstofhub-van-europa/>
- Jenniskens, M. J. (2005). *Pootaardappelen (Berichten Buitenland Sectorspecial; No. 11)*. <https://edepot.wur.nl/109437>
- Julen, J. (2024, 25 oktober). Zzp'ers hangt donkere wolk boven het hoofd nu Belastingdienst weer gaat handhaven op schijnzelfstandigheid. *Trouw*. Geraadpleegd op 25 maart 2025, van <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-economie/zzp-ers-hangt-donkere-wolk-boven-het-hoofd-nu-belastingdienst-weer-gaat-handhaven-op-schijnzelfstandigheid~b254cb74/>
- Kloosterman, R. (2021). *Langetermijnvisie infrastructuur*. Vitens. Geraadpleegd op 7 februari 2025, van <https://www.vitens.nl/Over-Vitens/Organisatie/Langetermijnvisie-infrastructuur>
- LAG Zuidoost-Friesland. (2023). *Lokale Ontwikkelingsstrategie 'Nieuwe Energie' Zuidoost Friesland 2023-2027*. LEADER Fryslân. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://www.leader.frl/fryslan/zuidoost-fryslan/>
- LAG Zuidwest-Friesland. (2023). *Lokale Ontwikkelingsstrategie Súdwesthoeke 2023-2027*. LEADER Fryslân. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://www.leader.frl/fryslan/zuidwest-fryslan/#los>
- Liander. (2024, 26 juni). *Vertraging grootschalige werkzaamheden elektriciteitsnet Friesland en Noordoostpolder* [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.liander.nl/over-ons/nieuws/2024/vertraging-grootschalige-werkzaamheden-elektriciteitsnet-friesland-en-noordoostpolder>
- Luimstra, P. R. (2024, 22 oktober). *A.4.15 Vertraging van het versterken van het elektriciteitsnet* [Informerende brief inzake netcongestie]. Gemeente Leeuwarden. Geraadpleegd op 6 maart 2025, <https://leeuwarden.bestuurlijkeinformatie.nl/Document/View/a00f8d0b-3491-4649-b07f-5719d3acedc0>
- Molema, M., & Hoogeboom, B. (2016). *Economische vitaliteitsscan Noordoost-Fryslan 2016*. Royal Netherlands Academy of Arts & Sciences (KNAW). Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://pure.knaw.nl/portal/en/publications/economische-vitaliteitsscan-noordoost-fryslan-2016>

Nederlands Comité voor Ondernemerschap. (2023, 15 november). *Jaarbericht Staat van het mkb 2023: Vertrouwen op ondernemerschap*. Geraadpleegd op 2 maart 2025, van <https://www.staatvanhetmkb.nl/jaarbericht/jaarbericht-2023>

Oerol. (z.d.). *Wie we zijn*. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van <https://oerol.nl/over-oerol/wie-we-zijn/>

Omrop Fryslân. (2022, 6 april). *Miljoen voor onderzoek naar toekomst van de landbouw op Terschelling*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/1142588/miljoen-voor-onderzoek-naar-toekomst-van-de-landbouw-op-terschelling>

Omrop Fryslân. (2024, 21 maart). *Miljoenen voor ontwikkeling visserij in Noord-Nederland*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.omropfryslan.nl/nl/nieuws/16374918/miljoenen-voor-ontwikkeling-visserij-in-noord-nederland>

Pretwerk. (2025, 15 januari). *Waddeneilanden spreken zeer duurzame toeristische ambities uit*. Geraadpleegd op 31 januari 2025, van <https://pretwerk.nl/recreatie-actueel/waddeneilanden-spreken-zeer-duurzame-toeristische-ambities-uit/91439/>

Processcontrol. (2019, 14 november). *'Hydrogen Valley' in Noordelijke provincies*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.processcontrol.nl/hydrogen-valley-in-noordelijke-provincies/>

Provincie Fryslân. (2021, 31 maart). *Bescherming van de Friese taal*. Geraadpleegd op 16 februari 2025, van <https://www.fryslan.frl/bescherming-van-de-friese-taal>

Provincie Fryslân. (2024a). *Factsheet Werkgelegenheid*. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://staat-van-fryslan.hub.arcgis.com/documents/4e898e8772b04cdda73276ceda364845/about>

Provincie Fryslân. (2024b). *Beleidsbrief Landbouw Fryslân 2025-2030*. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://www.fryslan.frl/provincie-fryslan-presenteert-nieuwe-landbouwbeleidsbrief-noflik-buorkje-in-fryslan>

Provincie Fryslân & Wetterskip Fryslân. (2021). *Veenweideprogramma 2021-2030 Foarút mei de Fryske Feangreiden*. Geraadpleegd op 11 februari 2025, van <https://www.veenweidefryslan.frl/programma>

Public Result. (2021). *Kansen verzilveren - Een sociaaleconomisch actieprogramma voor Harlingen en Waadhoeke*. Geraadpleegd op 9 maart 2025, van <https://www.publicresult.nl/project/sociaal-economisch-actieplan-harlingen-en-waadhoeke/>

Regiodeal Noardwest Fryslân. (z.d.). *Natuurlijk in balans*. Geraadpleegd op 10 maart 2025, van <https://www.regiodealnwf.nl/programmaliijnen/natuurlijk-in-balans>

Regio Deal Zuidoost Friesland. (2021, 18 maart). *Zorgeconomie*. Geraadpleegd op 10 januari 2025, van <https://www.regiodealzuidoostfriesland.nl/zorgeconomie/>

Regio Deal Zuidoost Friesland. (2024). *Magazine 4 jaar Regio Deal Zuidoost Friesland*. Geraadpleegd op 10 maart 2025, van <https://www.regiodealzuidoostfriesland.nl/actueel/magazine-4-jaar-regio-deal-zuidoost-friesland/>

Ridder & de Vries Transporten. (z.d.). *Ridder & de Vries Transporten, de specialist in Wad'n logistiek van en naar Ameland en Schiermonnikoog*. Geraadpleegd op 31 maart 2025, van <https://rdvtransport.nl/historie>

Rijksoverheid. (2024, 9 februari). *Investeren in de regio: € 384,6 miljoen voor 22 nieuwe Regio Deals* [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op 26 februari 2025, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/02/09/investeren-in-de-regio-%E2%82%AC-386-4-miljoen-voor-22-nieuwe-regio-deals>

Rijksoverheid. (2025, 3 februari). *Rijk investeert opnieuw in de regio: € 244,3 miljoen voor 16 Regio Deals* [Nieuwsbericht]. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/02/03/rijk-investeert-opnieuw-in-de-regio-%E2%82%AC2443-miljoen-voor-16-regio-deals>

Rijksuniversiteit Groningen. (2020, 9 september). *Waarom Leeuwarden?*. Geraadpleegd op 3 maart 2025, van <https://www.rug.nl/education/why-ug/campus-fryslan/>

Samenwerkingsverband De Waddeneilanden. (2022, 5 juli). *Regio Deal*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.dewaddeneilanden.nl/Regiodeal>

Schramm, M. (2023). *Regio in Beeld Friesland 2023*. UWV. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/regio/friesland/regio-in-beeld-2023>

Schramm, M. (2024). *Regio in Beeld Friesland 2024-2025*. UWV. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://www.werk.nl/arbeidsmarktinformatie/regio/friesland/regio-in-beeld-2024>

SNN. (2020). *Research- en innovatiestrategie voor slimme specialisatie (RIS3) voor Noord-Nederland 2021-2027*. <https://www.snn.nl/sites/default/files/documents/RIS3%202021%20-%202027.pdf>

Stam, F. C., & Spigel, B. (2016). *Entrepreneurial ecosystems* (U.S.E. Discussion Paper Series; Vol. 16, No. 13). UU USE Tjalling C. Koopmans Research Institute. <https://research-portal.uu.nl/en/publications/entrepreneurial-ecosystems>

Stichting Innovatiepact Fryslân. (2024). *Jaarplan 2024 – 2025*. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://innovatiepact.frl/innovatiepact-fryslan-jaarplan-2024-2025/>

TransportKlok. (2024, 25 september). *Logistieke Hubs: De Slimme Knooppunten van Modern Transport*. Geraadpleegd op 20 februari 2025, van <https://transportklok.nl/logistieke-hubs-de-slimme-knooppunten-van-modern-transport/>

Transport & Logistiek. (2024, 21 maart). *Aantal wegvervoerders groeit in 2023 verder*. ProMedia Group. Geraadpleegd op 20 februari 2025, van <https://www.transportlogistiek.nl/nieuws/2024/03/aantal-wegvervoerders-groeit-in-2023-verder/?freebie=0de03a26845533a5ab9503bca5725c99>

UNESCO. (z.d.). *Landbouw en visserij langs de Waddenkust*. Stichting Werelderfgoed Nederland. Geraadpleegd op 12 februari 2025, van <https://www.werelderfgoed.nl/nl/nieuws/landbouw-en-visserij-langs-de-waddenkust>

- Van Gessel-Dabekaussen, G. (2018). *Het industriële landschap van Nederland*. Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2018/31/het-industriele-landschap-van-nederland>
- Van Ringelestijn, T. (2024, 18 oktober). *De grootste fietsfabrikant van Nederland was bijna failliet gegaan*. Bright. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.bright.nl/nieuws/1232772/grootste-fietsbedrijf-van-nederland-ging-bijna-failliet.html>
- Van Spronsen & Partners. (2021). *Vitale horeca in Friesland Restaurantsector*. Toerisme Alliantie Friesland. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.taf.frl/vitale-horeca/>
- Verroen, S. (2018). *Visserij op de Waddenzee in vogelvlucht*. Waddenacademie. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.waddenacademie.nl/organisatie/publicatie-lijst/publicatie-detail/visserij-op-de-waddenzee-in-vogelvlucht-update/>
- Vestigingen in Friesland. (2021, 19 november). *De Friese foodsector*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://vestigingeninfriesland.nl/sectoren/food/>
- Waddenvereniging. (2024, 13 juni). *Project Holwerd aan Zee stopt*. Geraadpleegd op 5 maart 2025, van <https://waddenvereniging.nl/nieuws/project-holwerd-aan-zee-stopt/>
- WaddenZee. (z.d.). *Recreatie en toerisme*. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.waddenzee.nl/thema/duurzame-economie/recreatie-toerisme/>
- Waterforum. (2024, 9 december). *Vitens stimuleert duurzaam watergebruik door bedrijven met award*. Geraadpleegd op 14 februari 2025, van <https://www.waterforum.net/49286-vitens-stimuleert-duurzaam-watergebruik-door-bedrijven/>
- Weterings, A., Van Oort, F., Raspe, O., & Verburg, T. (2007). *Clusters en economische groei*. NAI Uitgevers. <https://www.pbl.nl/downloads/clusters-en-economische-groeipdf>
- Wisman, A. (2021). *NSO-typering agrarische bedrijven 2020* (No. 2021-012). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/537610>
- Wouda, T. (2022, 7 april). *Kleine 2 miljoen euro voor landbouw op zilte grond Waddeneilanden*. Nieuwe Oogst. Geraadpleegd op 7 januari 2025, van <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2022/04/07/kleine-2-miljoen-euro-voor-landbouw-op-zilte-grond-waddeneilanden>

// BIJLAGE 1 INDELING REGIO'S FRYSLÂN

In dit rapport worden zes regio's onderscheiden waarvoor de verschillende indicatoren van de regionale economie inzichtelijk worden gemaakt: Noordoost Fryslân, Zuidoost Fryslân, Zuidwest Fryslân, Noordwest Fryslân, Leeuwarden en de Waddeneilanden. Deze indeling is gebaseerd op de Regionale Monitor Brede Welvaart, die door Planbureau Fryslân is opgesteld voor alle regio's in de provincie. Om vertekening van gegevens te voorkomen, is ervoor gekozen om Leeuwarden als aparte regio op te nemen. In onderstaand overzicht is weergegeven welke gemeenten tot welke regio behoren:

Regio Noordoost Fryslân:

- Achtkarspelen
- Dantumadiel
- Noardeast-Fryslân
- Tytsjerksteradiel

Regio Zuidoost Fryslân:

- Heerenveen
- Opsterland
- Ooststellingwerf
- Smallingerland
- Weststellingwerf

Regio Zuidwest Fryslân:

- Súdwest-Fryslân
- De Fryske Marren

Regio Noordwest Fryslân:

- Waadhoeke
- Harlingen

Regio Leeuwarden:

- Leeuwarden

Waddeneilanden:

- Ameland
- Schiermonnikoog
- Terschelling
- Vlieland

// BIJLAGE 2 AFBAKENING SECTOREN

Standaard Bedrijfsindeling

De Standaard Bedrijfsindeling (SBI) is een door het CBS ontworpen classificatie van economische activiteiten en heeft als doel om een uniforme indeling van de economie te bieden ten behoeve van gedetailleerde economische analyses en statistieken.

De CBS Standaard Bedrijfsindeling onderscheidt in totaal 21 hoofdbedrijfstypen (A t/m U). Ten opzichte van de CBS-indeling zijn in dit rapport enkele aanpassingen gemaakt; enkele sectoren zijn samengevoegd. Onderstaande tabel geeft het overzicht van de in dit rapport gehanteerde standaardindeling.

	Standaard sectorindeling	Sectie	SBI-codes
1	Landbouw/visserij	A	0111-0322
2	Industrie/delfstoffenwinning	B C	0610-3329
3	Nutsbedrijven	D E	35111-3900
4	Bouwnijverheid	F	4110-43999
5	Handel en reparatie	G	45111-47999
6	Vervoer en opslag	H	4910-53202
7	Horeca	I	55101-5630
8	Informatie en communicatie	J	5811-6399
9	Financiële instellingen	K	6411-6630
10	Zakelijke dienstverlening	L M N	6810-82999
11	Openbaar bestuur en overheid	O	8411-8430
12	Onderwijs	P	85201-8560
13	Gezondheids- en welzijnszorg	Q	86101-88999
14	Cultuur, sport en recreatie	R	90011-93299
15	Overige dienstverlening	S T U	9411-9900

Industriële branches

Binnen de industrie kunnen verschillende branches worden onderscheiden. Het Centraal Bureau voor de Statistiek onderscheidt negen industriële branches (van Gessel-Dabekaussen, 2018). Daar is in dit rapport een tiende branche aan toegevoegd: delfstoffenwinning.

	Branche	SBI-codes
1	Voedings- en genotmiddelenindustrie	1011-1200
2	Textiel-, kleding- en lederindustrie	1310-1520
3	Hout- en bouwmaterialenindustrie	1610-1629, 2311-2399
4	Papier- en grafische industrie	1711-1820
5	Raffinaderijen en chemie	1910-2229
6	Basismetaal- en metaalproductenindustrie	2410-2599
7	Elektrotechnische en machine-industrie	2611-2899
8	Transportmiddelenindustrie	2910-3099
9	Overige industrie	3101-3329
10	Delfstoffenwinning	0610-0990

Planbureau Fryslân
Prins Hendrikstraat 8
8911 BK Leeuwarden
(058) 234 85 00
info@planbureau Fryslan.nl
www.planbureau Fryslan.nl

Planbureau Fryslân wordt gesubsidieerd door de provincie Fryslân.

COLOFON

Fryslân onderneemt! is een uitgave van Planbureau Fryslân en de Christelijke Hogeschool Ede.

Auteurs:

Prof. dr. Ir. Henk Kievit
Sanne van der Hoef BBA
Drs. Noen Lambers-Jukema

Christelijke Hogeschool Ede,
Lectoraat Dienstbaar Organiseren

Met medewerking van:

Wouter Marchand, Gerian Kuiper,
Tonny Huisink en Menno Holkema

Uitgave:

Planbureau Fryslân
Prins Hendrikstraat 8 8911 BK Leeuwarden